158570

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Kadın Yoksulluğu ile Mücadele Stratejisi Olarak Mikrokredi:

Türkiye Diyarbakır Grameen Bank Mikrokredi Projesi Örneği

Bahar Yiğitbaş Akça

2501010204

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen

İstanbul 2005

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

KADIN ÇALIŞMALARI Bilim Dalında **2501010204** numaralı **BAHAR YİĞİTBAŞ AKÇA'nın** hazırladığı **"KADIN YOKSULLUĞU İLE MÜCADELE STRATEJİSİ OLARAK MİKROKREDİ: TÜRKİYE DİYARBAKIR GRAMEEN BANK MİKROKREDİ PROJESİ ÖRNEĞİ"** konulu **YÜKSEK LİSANS / ~~DOKTORA~~ TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 10. Maddesi uyarınca **14.03.2005 PAZARTESİ** günü saat..**12.00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ..kabul..."ne* **OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.GÜLAY GÜNLÜK ŞENESEN	Kabul	
PROF.DR.NECLA ARAT	Kabul	
PROF.DR.HÜLYA KİRMANOĞLU	Kabul	
PROF.DR.TÜRKEL MİNİBAŞ	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.SERPİL ÇAKIR	Kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 526 13 38 – 0212 514 01 35 Fax: 0212 520 85 04

ÖZ

Sermayenin kârını arttırmanın yollarını tesis eden neoliberal iktisadi politikalar gelir dağılımındaki adaletsizliğin artmasına ve yoksulluğun derinleşerek küreselleşmesine yol açmıştır. Yoksulluk, toplumsal cinsiyetçi yapılarla da birleşerek kadınların mağduriyetini arttırmış, yoksulluğun kadınlaşması kavramını dolaşıma sokmuştur. Yoksulluk ve kadınlar, yoksulluğu yaratan kurumlardan Dünya Bankası gündeminde de yer almıştır. Yoksullukla mücadele adı altında teşvik edilen mikrokredi projeleri söylemlerini yoksul kadınları girişimci kılarak hem yoksullukla mücadele etme hem de kadınları güçlendirme hedefi üzerine kurmuşlardır. Bu çalışmada hem mikrokredinin ilk uygulaması olan Bangladeş hem de en yeni uygulamalarından olan Diyarbakır örneklerinden hareketle mikrokredi söylem ve pratiğinin eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda mikrokredi projelerinin ne yoksullukla mücadele etmede ne de ataerkil yapıya karşı kadınları güçlendirmede bir iktidar stratejisi olmanın ötesine pek de geçemediği ileri sürülmektedir.

ABSTRACT

Neoliberal economic policies that establish the mechanisms of accelerating the capital accumulation have resulted in deteriorating the already unfair income distribution and deepening and globalizing poverty. Together with the preexisting patriarchal social structure, poverty aggravated the oppression on women, a process generally conceptualized as feminization of poverty. Poverty and women have also taken their place on the agenda of institutions such as World Bank that are themselves the causes behind the increasing poverty. Microredit projects endorsed by World Bank and other similar agencies constructed their discourses on the aims of both reducing poverty and empowering the women. In this thesis that focused on both the first experience of microcredit (Bangladesh) and one of the last ones (Diyarbakır) a critical evaluation of the discourse and practice of microcredit projects has been developed. It has been claimed that microcredit projects, neither in dealing with poverty nor in empowering women vis-à-vis the patriarchal social relations, could have been nothing more than a power strategy.

ÖNSÖZ

Yoksulluğu yönetme stratejisi olarak mikrokredi projelerinin yoksul kadınlar üzerindeki etkilerinin görülmesinin amaçlandığı bu çalışmada, öncelikle yoksulluğu yaratan sebeplerin anlaşılabilmesi için yapısal uyum programları kapsama alınarak, genelde yoksulluk, özelde kadınlar üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Bangladeş ve Diyarbakır örneklerinden hareketle, Dünya Bankası gibi kurumlarca da desteklenen mikrokredi projelerinin söylemlerinde iddia ettikleri yoksullukla mücadele ve kadınları güçlendirme hedeflerini ne oranda hayata geçirebilme potansiyeline sahip oldukları ana sorunsalı oluşturmuştur. Mikrokredi projesinin söylem ve pratiğinin eleştirel bir değerlendirmesi bu hedefleri gerçekleştirebilecek alternatif yolların düşünülme gerekliliğini bir kere daha gündeme getirmektedir.

Diyarbakır ve Bismil Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi çalışanlarının, mikrokredi üyesi Yukarı Köseli Köyü, Aziziye Mahallesi, Bağlar Mahallesi, Akpınar Mahallesi, Bozkurt Mahallesi kadınlarının yardımı ve katkısı olmadan bu tez ortaya çıkamazdı. Tez danışmanlığımı üstelenmiş olan ve önerileriyle tezimi geliştirmemi sağlayan Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen'e ve bu konuyu çalışmama vesile olan ve beni destekleyen Prof. Dr. Tülay Arın'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte sıkıntılarımı paylaşan ve bana yardımcı olan aileme, kız kardeşim Demet Yiğitbaş'a ve arkadaşlarıma minnettarım. Tezin her aşamasında görüş ve önerilerinin yanı sıra manevi desteği ve teşvikleriyle de yanımda olan eşim İsmet Akça'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZ (ABSTRACT)	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLO LİSTESİ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1
1. NEOLİBERAL KAPİTALİZM, YOKSULLUK ve KADINLAR	3
1.1. KÜRESEL NEOLİBERAL KAPİTALİZM ve YOKSULLUK	3
1.1.1. İSTİHDAMIN ESNEKLEŞTİRİLMESİ	4
1.1.2. SOSYAL DEVLETİN TASFİYESİ	6
1.1.3. ARA SONUÇ	7
1.2. YOKSULLUĞUN KADINLAŞMASI	8
1.2.1. ESNEK İSTİHDAM	9
1.2.2. SOSYAL DEVLETİN TASFİYESİ	13
1.2.3. ARA SONUÇ	15
2. YOKSULLUK ALGISI VE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE DÜNYA BANKASI	16
2.1. YOKSULLUK ALGISI	16
2.2. DÜNYA BANKASI GÜNDEMİYLE YOKSULLUK ve KADINLAR	20
2.3. YOKSULLUKLA MÜCADELE	23
3. MİKROKREDİ UYGULAMALARI / BANGLADEŞ MİKROKREDİ PROJESİ	29
3.1. MİKROKREDİ PROJELERİNİN GELİŞİMİ	29
3.2. SÖYLEMDE ve PRATİKTE MİKROKREDİNİN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ	31
3.2.1. SÖYLEMDE MİKROKREDİ	31

3.2.2. PRATİKTE MİKROKREDİ UYGULAMALARI ve KARŞILAŞILAN SORUNLAR 42
4. TÜRKİYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE MİKROKREDİ: TÜRKİYE GRAMEEN MİKROKREDİ UYGULAMA PROJESİ-DİYARBAKIR İLİ PİLOT UYGULAMASI 47
4.1. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK ve YOKSULLUKLA MÜCADELE 48
4.2. YOKSULLUKLA MÜCADELEDE TÜRKİYE GRAMEEN MİKROKREDİ PROJESİ (TGMP) 50
4.2.1. TGMP'NİN GELİŞİM SÜRECİ 50
4.2.2. SÖYLEMDE VE PRATİKTE TGMP'NİN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ 52
4.2.2.1 SÖYLEMDE TGMP ve ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ 53
4.2.2.2. PRATİKTE TGMP ve ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ 58
SONUÇ 65
EKLER 71
EK 1: MÜLAKATLARDA KULLANILAN YÖNLENDİRİCİ SORULAR 71
EK 2: SAHA ARAŞTIRMASINDA YAPILAN GÖRÜŞME NOTLARI 73
KAYNAKÇA 95

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1: 3 FARKLI MİKROKREDİ PROGRAMINDAKİ KURALLAR	33-34
Tablo 2: YOKSULLARLA İLGİLİ YANLIŞ DÜŞÜNCELER	55
Tablo 3: ON ÖNERİ	55

KISALTMALAR LİSTESİ

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DB : Dünya Bankası

DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü

Ed. : Editör

IMF : International Monatery Found, Uluslararası Para Fonu

SRAP : Sosyal Riski Azaltma Projesi

TESEV : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı

TGMP : Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi

TODAİE : Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

GİRİŞ

Günümüz dünyasını, yaşanan dönüşümleri, algılanan gerçeklikleri tanımlamaya ilişkin her tür deneme 1980'lerden beri küreselleşme kavramı etrafında yapılmaktadır. Bir adım daha ilerisine gidip kavram biraz daha açılabilir; küresel neoliberal kapitalizm. Bugün, ekonomik, siyasi, kültürel, sosyolojik hiçbir dönüşümü bu kavrama uğramadan anlatabilmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü toplumsal hayatın akışını çoğunlukla neoliberal kapitalizm ile beraber yeniden düzenlenen ekonomik faaliyetler şekillendirmektedir.

Bu çıkış noktasından hareketle küresel kapitalizm içinde gelişen ekonomik faaliyetler ve neoliberal yapısal uyum programları ile bu faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için önerilen düzenlemeler sadece dar anlamda ekonomik hayatı etkilemekle kalmamış, aynı zamanda tüm toplumsal, siyasi ve kültürel hayatımızı da etkilemiştir. Dolayısıyla, bu tezin gelişiminde de bu ilişkisellik takip edilecektir.

Tezin ayaklarını oluşturan yoksulluk, kadın ve mikrokrediler meselesinin her biri küresel neoliberal kapitalizm ile doğrudan ilintilidir. Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse, küresel neoliberal kapitalizmde sermayenin kârını arttırmak ve bunun istikrarını sağlamak için yapılan düzenlemeler sonucunda yoksulluk sorunsalı ciddi bir boyuta ulaşmış, tüm bu düzenlemelerden etkilenen kadın toplumsal cinsiyetçi rollerin de mağduru olarak yoksulluğu daha derinden yaşamıştır. Neoliberal söylemde, artık mevcut toplumsal sistemin istikrarına tehdit olarak algılanan yoksulluğun, yönetişim metotlarından biri olarak mikrokredilerle önlenebileceği, daha doğrusu bir toplumsal patlamaya yol açmayacak şekilde yönetilebileceği üzerine yaklaşımlar yaygın hale gelmiştir. O halde, tezdeki bu ayakların tarihsel ve toplumsal bir bağlama oturtulabilmesi için öncelikli olarak kapitalist ekonomi ve toplumlardaki yeniden yapılanma süreçlerinde yaşanan değişikliklerin, düzenlemelerin ana hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada *birinci bölümde* küresel neoliberal kapitalizm uygulamaları olarak yapısal uyum programları ve yoksulluk yaratıcı/arttırıcı etkileri anlatılacak, bunlara tüm bu değişimlerin kadınların sosyo-ekonomik hayattaki yerlerine olan etkisi ve sonuç itibariyle kadının yoksullaşması dahil edilecektir. *İkinci bölümde* ise

bu gelişmeler sonucunda yaşanan yoksulluk tartışmaları ağırlıklı olarak, aynı zamanda neoliberal politikaların dayatıcısı konumundaki kurum olan Dünya Bankası'nın (DB) söylemleri üzerinden tartışılacaktır. Takip eden *üçüncü bölümde* söylem ve pratikte mikrokredi meselesi üzerine odaklanılacaktır. Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele kapsamında gündeme taşıdığı "yönetişim", "sosyal sermaye", "katılım yoluyla güçlenme" gibi teorik kavramların pratiğe dönüşmüş hali olarak mikrokrediler ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Küreselleşen yoksulluğu aşmada önem kazanan mikrokrediler ve kadınlarla olan bağlantısı sunulacaktır. Yine bu bölümde mikrokredi uygulamalarındaki ilk ve en eski örnek olması, dolayısıyla artık sonuçlarını ve etkilerini tartışan geniş bir literatürün mevcudiyeti ve Türkiye'deki uygulamada doğrudan bu projeden destek alınması sebebiyle Bangladeş Mikrokredi Projesi örneği yer alacaktır. *Dördüncü bölümde* ise yukarıda bahsedilen bölümler ışığında Türkiye'nin geçirdiği neoliberal dönüşümün yarattığı yoksulluğun boyutlarına ana hatlarıyla değinildikten sonra, Diyarbakır'daki mikrokredi projesi, 05 Eylül 2004-11 Eylül 2004 tarihleri arasında Diyarbakır ve Bismil'de gerçekleştirilen saha çalışması izlenimlerine ve üye kadınlarla ve proje sorumlularıyla yapılan görüşmelere dayanarak, detaylarıyla analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. NEOLİBERAL KAPİTALİZM, YOKSULLUK ve KADINLAR

Değişen üretim süreci ve buna uyum sağlayan neoliberal uygulamalar küresel rekabet için uygun zemini hazırlarken gittikçe artan yoksullaşmanın da nedenlerini oluşturmaktadır. Yerel bir takım farklar içerse de genel olarak yoksulluk, bugün artık küresel boyuttadır. Küreselleşmiş neoliberal kapitalizm ülkeler, sınıflar, etnik gruplar, toplumsal cinsiyet, yaş, kırsal alan ve kentin her biri üzerinde farklı eşitsizlikler yaratmış, ya da var olan eşitsizlikleri belirginleştirmiş, erişilebilen kaynakların söz konusu gruplar içerisinde eşitsiz dağılımına neden olarak hiyerarşik bir toplumsal yapılanmayı, peşi sıra yoksulluğu pekiştirmiştir.

Kapitalizmin 1970'lerin ortasında girdiği krizin ardından 1980 sonrası dönemde ivme kazanan sermaye birikimindeki ve kapitalist toplumsal ilişkilerdeki neoliberal yeniden yapılanma ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlara damgasını vurmuş bir süreçtir. Bu sürecin sonuç ve etkileri itibariyle, kadın girişimciliğinde öne çıkan mikrokredi uygulamalarının altında yatan temel mantığı çözümlemede ışık tutması amaçlanmaktadır. Çünkü mikrokredi uygulamaları yoksulluk sorunsalından yoksulluk sorunsalı da neoliberal politikalardan bağımsız olarak ele alınamazlar.

1.1. Küresel Neoliberal Kapitalizm ve Yoksulluk

1980 sonrası etkili olan neoliberal kalkınma söylemlerine bakıldığında IMF ve Dünya Bankası güdümünde uygulanan istikrar ve yapısal uyum politikaları aracılığıyla dışa açık piyasa ekonomisine geçiş süreci görülmektedir. Ancak uygulama noktasında alınan kararlar "sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktadır; uluslararası sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla 'pazarladığı' ve *içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi* gibi iki önemli stratejik hedef etrafında oluşan bir 'yapısal uyum' perspektifi de taşımaktadır (Boratav, 1987: 121-122).

IMF ve Dünya Bankası'nın teşvik ettiği yeni kalkınma stratejisi piyasa işleyişini küresel anlamda hakim ve etkin kılacak ve bir yandan da emeği gittikçe güçsüz kılacak düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemeler kendisini üç ana süreç ile sunar: ticaretin serbestleşmesi ve ihracata dayalı büyüme, finansal serbestleştirme

sonucu finans hareketlerinin ve yatırımlarının artışı ve özelleştirmeler[1]. Ancak bu düzenlemeler umulanın aksine istikrar, büyüme sağlamamış, giderek artan gelir adaletsizliği ile günümüz yoksulluğunun müsebbibi olmuştur.

Yoksulluğa sebebiyet veren bu düzenlemeler geniş toplumsal kesimleri etkilemiştir. Bunun temel sebeplerinden biri yeniden yapılanma sürecinin istihdam biçimlerine ve koşullarına etkileri ise, diğeri de bu süreçte yoksulluğa karşı ihtiyaç duyulacak tampon bölgeleri yaratmaktan gittikçe uzaklaşan sosyal devlet tanımına olan etkileridir. Bu nedenle yukarıda bahsedilen neoliberal birikim stratejisi ve düzenlemelerin üç ana ayağı, istihdam ve sosyal devlet anlayışına olan etkileri üzerinden incelenecektir.

1.1.1. İstihdamın Esnekleştirilmesi

Günümüz istihdam koşullarındaki genel tablo ağırlıklı olarak düşük ücretler, kötü çalışma koşulları, ağırlaştırılmış iş yükü ya da tamamen istihdam dışı kalmak şeklinde çizilebilir[2]. *İhracata dayalı büyümede* öncelikli olan dış pazarlarda rekabet edebilmek olduğundan maliyetlerin düşük tutulabilmesi gerekmekte, bu da ücretlerin düşük tutulması ile gerçekleştirilmektedir. Bu tercihle eş zamanlı olarak sayıları artış gösteren sözleşmeli, yarı zamanlı gibi esnek istihdam modelleri de bu ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Üstelik bu tarz geçiçi işçilik statüleri sigorta, emeklilik, mesai gibi sosyal güvenlik hakları da barındırmadığından sermaye açısından maliyeti düşüren bir etken olmaktadır. A-tipik denebilecek bu tarz istihdam biçimlerinin özellikle küçük ve orta boy işletmelerin teşviki üzerinden yaygınlaşması daimi, sendikalı, sigortalı işçilerden oluşan çekirdek işgücüne olan ihtiyacı daraltmıştır[3].

---

[1] IMF ve DB destekli neoliberal yapısal uyum politikalarının dünya genelinde bir değerlendirmesi için bakınız M.Chossudovsky (1999), **Yoksulluğun Küreselleşmesi IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, İstanbul: Çivi Yazıları; finansal serbestleşme ve finansal hareketler bağlamında bakınız E. Yeldan (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi- Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, ss. 15-29; salt özelleştirme ayağıyla ilgili olarak bakınız A. Polatoğlu (der.), 1994, **Özelleştirme Tartışmaları**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

[2] Neoliberalizmin emek üzerinde yarattığı bu etkilerin dünya geneli ve Türkiye özeli karşılaştırması üzerinden tartışıldığı bir çalışma için bakınız S. Çam (2002), "Neo-liberalism and Labour Within the Context of An 'Emerging Market'Economy-Turkey", **Capital & Class**, 77, 89-114.

[3] İşgücü piyasalarındaki esneklik ve yeni sermaye birikim rejimi arasındaki ilişki için bakınız D. Harvey (1997), **Postmodernliğin Durumu**, Metis Yayınları, İstanbul, 170-183 ve D. Harvey (1993), "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Toplum ve Bilim**, 56-61, Bahar, 83-92.

Çalışanlar için bir alternatif(sizlik) ucuz işgücü kullanımının olanaklarını arttıran esnek istihdam ise diğeri de istihdam dışı kalmak olmuştur. Çünkü esneklik sadece istihdam modellerinde artış göstermemiş aynı zamanda üretim biçimlerine de yansımıştır. Bunun bir tezahürü olan stoksuz üretim, talep olan maldan, talep olduğu zaman ve talep miktarı kadar üretim yapma imkanı sunduğundan ihtiyaç dahilinde işgücünün daraltılabilmesini de mümkün kılmıştır.

Sonuç olarak, dış piyasalara ihracat yapabilme, rekabet gücü için ucuz işgücüne endekslendiği oranda, çalışan kesimlerin çok düşük ücretlerle çalıştırılmasının yanısıra iş güvencesinden ve sosyal güvenlikten de yoksunlaştırılması yoluyla yoksullaştırılmaları sermaye birikimi için artan bir önem kazanmıştır.

Çerçevede verilen ikinci etmen olan *finansal serbestleşme* düzenlemeleri, gittikçe gelişen ve sıcak para üzerinden kazanç getiren finansal yatırımların önünü açarken, kâr için daha uzun vadelere ihtiyaç duyan finans dışı sanayi merkezli ve istihdamı arttırıcı yatırımların azalmasına, dolayısıyla işsizliğin artışına sebep olmuştur. Buna bir de üretim süreçlerinde küreselleşme ile beraber teknoloji ve sermaye yoğun sektörlerde standard, görece niteliksiz işgücüne olan ihtiyacın azalması eklenince işsizlik yapısal bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Sözkonusu bu gelişmeler bir yandan gelir dağılımının sermaye lehine bozulmasını pekiştirirken diğer yandan da işsizliği yoksullaşmanın temel tezahürlerinden biri haline getirmiştir.

Üçüncü etmen *özelleştirmeler* yukarıdaki sonuçları pekiştiren bir sonuç sergilemiştir. Sermaye için kâr amacı ön plana geçtiğinden iş gücü azaltılırken iş yükü ağırlaştırılmıştır. İş yükünün paylaşımında özelleştirme politikalarıyla da örtüşen geçici istihdam modelleri yine önemli bir yer tutmuştur. Sermayenin bu tercihindeki bir sebep kâr ise, diğeri de bu tarz istihdam modellerinin örgütlenmeyi ve toplu sözleşmeyi zorlaştıran özelliği olmuştur. Böylece örgütlü mücadelesi zayıflayan işgücü kendisini ekonomi politikalarının sonucunda yaşadığı yoksulluk riskine karşı koruyamamıştır. Özelleştirmelerle de yaşanan tablo değişmemiş, bir yandan esnek istihdam modelleri diğer yandan işsizlik artış göstermiştir.

1.1.2. Sosyal Devletin Tasfiyesi

Neoliberal politikaların sonucuyla değişen sosyal devlet anlayışı da yoksulluk çıkmazında yaşanan sorunları katmerlendirmiştir. Bu süreci sosyal devletin tasfiyesi yani "kapitalizmde ortaya çıkan 'sosyal riskler"e karşı" sosyal güvenlik, istihdam, sosyal yardımlar, sosyal sigorta ve sosyal hizmetler yoluyla "'sosyal koruma' altına alan haklardan" devletin geri çekilmesi (Arın, 1998: 319) olarak eleştiren oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Burada sosyal devletin tasfiyesi yukarıda sunulan üç ana süreç dahilinde incelenecektir.

İhracat önderliğinde dışa açılma süreci yukarıda da değinildiği gibi üretim maliyetlerini düşürme ön koşulu ile gerçekleşebiliyordu. Maliyetlerin düşürülmesi ise düşürülen ücretlerle olduğu kadar sermayeyi ihracata teşvik etmek amacıyla düşük tutulan vergiler yoluyla da gerçekleştirilmiştir. Vergilerin düşük olmadığı hallerde ise denetime tabi tutulmayan ve emeğin örgütlenmesine imkan tanınmayan küçük işletmelerde sermayedar sınıf, vergi kaçırma, işçilerin sosyal güvenlikten yoksun çalıştırılmaları, sosyal güvenlik primlerinin ödenmemesi yollarına başvurmaktadır. Bu tutum her ne kadar sermayedarlar için olumlu bir sonuç yaratıyorsa da yetersiz vergiler yüzünden sosyal devlet kaynaklarının azalması anlamına da gelmektedir. Kaynakların azalması sunulan hizmetleri ya tamamen tasfiye etmekte ya da daraltmakta ya da hizmetin kalitesini düşürmektedir.

Benzeri bir etki *finansal serbestleşme* kararlarının sonucunda da ortaya çıkmıştır. Finans sermayesinden borçlarını ödemek için yüksek faizle borç olan devletin aşırı borçlanması, ekonominin gitgide tamamen finansal hareketlerin kontrolüne girmesine, devlet maliyesinin de borç döndürme sarmalına bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Bu bütünlüklü sürecin toplumsal sonuçlarından birisi de borçların çevrilmesi için yapılan bütçe kısıtlamalarıyla sosyal politikaların çökertilmesi, kısaca niteliksel ve niceliksel olarak yoksullaşma olmuştur.

Üçüncü ama belki de en önemlisi *özelleştirme* sürecinin getirdikleri olmuştur. Burada hedeflenen minimalist devlet anlayışı çerçevesinde piyasa mantığı en aşikâr şekliyle kendisini göstermektedir. Devlet sadece doğrudan üretim ile değil yeniden üretimle de ilişkili kamu hizmetlerinden özelleştirmelerle (projeler, yetki devirleri

aracılığıyla) elini çekip bu hizmetleri özel sektöre vs. devretmekte, bu yolla da kamusal hizmetler kâr amaçlı faaliyetlere dönüştürülmektedir.

Özelleştirme ile devredilen kamu hizmetlerindeki piyasalaşma kendisini hizmetlerdeki fiyat artışlarında göstermektedir. Çevre, sağlık, eğitim, posta gibi kamusal hizmetlere uygulanan fiyatlar, genelde orta ve düşük gelir dilimleri dikkate alınarak belirlenirken "özel kesim böyle bir ilke ile bağlı olmadığından kâr maksimizasyonu çerçevesinde fiyatların yükselmesi" söz konusu olmaktadır. (Işıklı, 1994: 95). Halbuki, daha önceleri düşük ücretlerle ya da ücretsiz olarak faydalanılabilinen bu hizmetlerden düşük gelirlilerin yararlanması kaçınılmaz olarak zorlaşmaktadır.

Kamu hizmetlerinde yaşanan diğer bir süreç de, bu hizmetlerin kâr sağlamak amacıyla alınır satılır metalar haline getirilmesinin ardından, gerekli altyapı yatırımlarının yapılmaması sonucu bu hizmetlerdeki niteliksel bozulmadır. Örneğin bedeli insan canıyla ödenen trafik kazalarının, tren kazalarının maliyet artırıcı bulunduğu için yapılmayan elzem altyapı eksikliklerinden kaynaklandığı sadece Türkiye değil İngiltere gibi ülkelerde de kabul edilmektedir.

Bütün bunların sonucunda, sosyal devlet tanımının parçası olan "kamusal" hizmetler artık "kârsal" hizmetlere dönüşmektedir. Halen devam eden bu neoliberal süreçte *devlet merkezli* bir yaklaşımdan *piyasa merkezli* bir yaklaşıma geçilmekle kalınmaz, aynı zamanda iş güvencesi, emeklilik, sağlık, eğitim gibi sosyal *haklar*la donatılmış *vatandaş* tanımı da bir daraltılma, küçültülme sürecine maruz kalıp *sorumluluklar* üzerinden tanımlanan *girişimci* statüsüne "terfi" eder gözükmektedir.

1.1.3. Ara Sonuç

Küresel kapitalizmin siyasal, iktisadi ve toplumsal düzenlemeler yoluyla üretim biçimleri ve istihdam modellerini yeniden yapılandırma politikaları artan orandaki kadın ve erkeği düşük ücret ve iş güvencesinden yoksun istihdam, sosyal güvencesizlik, sosyal politikaların kısıtlanması, işsizlik sorunları ile yüz yüze bırakmıştır. Her halükârda bu sürecin yarattığı toplumsal tahribat genel olarak yoksullaşma olmuştur. Karşılaştığımız tablo gelir dağılımının zenginler lehine daha

da bozulması, ve merkezinde kadınların gitgide daha fazla yer aldığı yoksulluğun çok geniş toplumsal kesimleri kapsar hale gelmesidir.

Yoksulluk ise sadece gelir dağılımındaki bir bozukluğa değil bununla bağlantılı olarak insani yaşam standartlarında bir gerilemeye, temel insani ihtiyaçlardan yoksunluğa da tekabül etmektedir. Sosyal devlet anlayışı da artık terk edildiğinden küçültülen devlet mantığı gereğince yoksulluk ya yerel yönetimlere, ya sivil toplum kuruluşlarına, ya zenginlerin merhametine ama çoğunlukla da mikrokredi gibi projelerle yoksulların ortaya çıkartılması gerekilen kendi bireysel "girişimci ruhlarına" bırakılmış görünmektedir.

1.2. Yoksulluğun Kadınlaşması

Neoliberal politikalar sonucu gittikçe derinleşen yoksulluğu biraz daha derinlemesine incelemek de mümkündür. Çünkü yoksulluk toplumsal cinsiyet bazındaki ayrımcılığın da bir sonucu olarak kadın ve erkeğin üzerinde farklı eşitsizlikler yaratmaktadır. Gerek azgelişmiş ülkelerde gerekse gelişmiş ülkelerde kadınların toplam yoksul insan sayısı içinde oldukça önemli bir yer tuttuğu ve paylarının giderek arttığı izlenmekte ve bunların sonucunda ***yoksulluğun kadınlaşması*** söylemi yoksulluk tartışmalarında dikkati çekmektedir[4].

Azgelişmiş ülkelerdeki yoksul kadın sayısı, 1970-1990 döneminde yüzde 50 artış göstermiş ve bu dönemin sonunda toplam yoksulların yüzde 60'ını oluşturmuştur (Şenses, 2002: 141). Birleşmiş Milletler 1995 İnsani Kalkınma Raporu'na göre, araştırma yapılan 130 ülkenin hiçbirinde kadınların erkeklerle eşit fırsatlara sahip olmadığı belirtilmiş, yeryüzünde yaşayan 1.3 milyar yoksulun yüzde 70'ini kadınların oluşturduğu ifade edilmiştir (Aart Scholte, 2000: 19).

Kadınların yoksullaşmasındaki gözlenen artışı yaşlıların ve tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artış da etkilemektedir. "ABD'de reisleri kadın olan hane

[4] Yoksulluğun kadınlaşması kavramına dair eleştiriler de mevcuttur. Bu kavramın liberal ideoloji içerisinde hareket ettiği, çekirdek aile yapılarını destekleyip tek ebeveynlik gibi durumları damgalama riski taşıdığı, kadınlar arasındaki sınıf ve ırk farklılıklarını görmezden geldiği gibi özellikle azınlık gruplarındaki erkeklerin yoksulluğunu da gözden kaçırdığı yapılan eleştiriler arasındadır. (J. Brenner (1990) "Feminist Political Discourses: Radical versus Liberal Approaches to the Feminization. of Poverty and Comparable Worth", K. V. Hansen, I. J. Philipson (der.), **Women, Class, and the**

halklarının ortalama gelirinin evli çiftlerin oluşturduğu hane halklarının ortalama gelirinin yarısından az bir düzeyde olması, reisleri kadın olan hane halkları arasında yoksulluk oranının yüzde 45'e ulaşması ve bu hane halklarının üçte birinin yoksulluk çizgisinin altında kalması", "Zambiya'da reisleri kadın olan hane halklarının dörtte üçünün yoksul olduğunun belirlenmesi" gibi istatistikler yoksulluğun 'feminize' olması (kadınlaşması)" (Şenses, 2002: 39-140-141) kavramını pekiştirmiştir.

Yoksul kadınların sayısındaki bu dikkat çekici artışa rağmen bununla görünüşte tezat bir başka dikkat çekici nokta ise kadınların dünya işgücü piyasasının yüzde 45'ini oluşturmasıdır. Çalışan kadınların sayısındaki artış kadınların daha fazla sosyal ve ekonomik hayata katılmaları gibi olumlu bir şekilde yorumlanabilir. Ancak üretimde aldıkları yere ve dünya üzerindeki değerlerin yarısından fazlasını üretmelerine rağmen dünya üzerindeki mülklerin sadece yüzde 4'üne sahip oldukları görülmektedir (Hattatoğlu, 2002: 305).

Yukarıdaki değinmeler bağlamında neden kadınlar yoksullaşıyor sorusu açıklama gerektirmektedir. Bu soruya cevap verebilmek için diğer bölümlerde anlatılan neoliberal düzenlemelerin kadınların hayatına olan etkileri ele alınacaktır. Yoksullukla olan doğrudan ilişkileri sebebiyle bu bölümdeki tartışmada da yukarıda esnek istihdam ve sosyal devletin tasfiyesi olarak anlatılan iki ana ayak korunacaktır. Ancak sözkonusu olan kadının yoksullaşması olduğundan bu ayaklara toplumsal cinsiyetçi bakışın da eklemlenmesi elzemdir. Bu tartışmalar çerçevesinde çalışan kadının yoksulluğu aktarıldığı gibi hane içerisindeki kadının yoksulluğu da aktarılacaktır.

1.2.1. Esnek İstihdam

Esnek istihdam modeli içindeki emekçi yapısına bakıldığında niteliksiz, düşük statülü,ucuz, sigortasız kadın işgücü sayısında artış gözlemlenmektedir. Öyle ki, bu durum artık yapısal bir özellik haline gelmiş ve bunun sonucunda ***işgücünün kadınlaşması (feminizasyonu)*** (Eraydın, 1999: 26-34) kavramı literatüre girmiştir.

Feminist Imagination- A Socialist-Feminist Reader,Philadelphia: Temple University Press, 491-507).

Esnek üretim biçimindeki kadın işgücü sayısındaki artışı kadınların üretime katılmalarının olanaklarının artması olarak değerlendirmek yüzeysel kalmaktadır[5]. Esnek çalışma koşulları kadınlara cazip gelmekle beraber bir yandan da kadınlar bu koşulların mağdurları da olmaktadırlar. Kadınlar, özellikle de yukarıda değinilen hane reisi durumundakiler, hayatta kalmak ve geçinmek durumunda olduklarından iş seçimi ya da ücret gibi konularda pazarlık şansına sahip olamamakta ve düşük statüdeki, az ücretli işlere razı olabilmektedirler. Formel bir sözleşme olmadan, sosyal güvencelerden yoksun olarak elverişsiz çalışma koşullarında çalıştırılmakta, diğer yandan nitelikli işgücü olabilmek için gereken eğitim sağlanmamaktadır. Erkek işgücüne göre daha eve bağımlı, eğitimsiz, örgütsüz olduğundan kadın işgücünün kontrolü/bastırılması da daha kolay olmaktadır (Levidov, 1996: 44-50, Joekes, 1998: 15). Esnek istihdam saatleri ile örgütlenme şansı azaltılan ve yukarıda sıralanan vasıfları itibariyle de pazarlık gücü zayıf olan kadın işgücü, kendileri için potansiyel risk taşıyan unsurlara dikkati çekmekte yeterince etkili olamamakta, yasal korunma haklarından mahrum kalmaktadır.

İşgücünün esnek kullanılması bağlamında tercih edilen tam zamanında üretim (just in time production) uygulaması, yani sipariş olduğunda üretim, işverene çalışanların çalışma saatlerini ve günlerini belirleme, iş yoğunluğuna göre belli dönemlerde mesai ücreti ödemeden yoğun çalıştırabilme ve ihtiyaç olmadığı zamanlarda istihdamı daraltma gibi olanaklar tanıdığından mağdur olan yine kadınlar olmaktadır. Özellikle tekstil sektöründe görebildiğimiz eve iş verilmesi gibi örneklerde çalışma saatleri ya da tatil günleri gibi formel çalışma koşulları anlamını kaybetmekte, bir yandan da üretim ve yeniden üretim alanları arasındaki sınır gittikçe kaybolarak kadınların üzerindeki yük daha da ağırlaşabilmektedir (Eraydın, 1998).

Sonuç olarak yukarıda özetlemeye çalıştığımız esnek istihdam düzenleme süreci, yalnız ebeveynler, yoksul, niteliksiz kadınlar için istihdam olanağı gibi gözüyorken, madalyonun diğer yüzünde ise emeklilik hakları, sağlık sigortası, iş

---

[5] İşgücünün kadınlaşmasını kadının özgürleşmesi bağlamında olumlu bir yansıma olarak değerlendiren bir çalışma için bakınız A. Gilbert (1997) "Work and Poverty During Economic Restructuring- The Experience of Bogota, Colombia", IDS Bulletin, 28 (2), 24-34, aktaran F. Şenses (2002) **Kürelleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları, 193.

güvencesi gibi yükümlülüklerden arınmış ve tüm bunların ortadan kalkmasının maliyet düşürücü etkisinden memnun olan sermayedar yer almaktadır (Harvey, 1993: 87).

İstihdam içerisinde kadınlar yapısal sorunların dışında toplumsal cinsiyetçi önyargıların da mağdurudurlar. İşsizliğin zaten ciddi bir boyuta ulaştığı günümüzde kadınlar hakim cinsiyete dayalı iş bölümüne dair toplumsal önyargılarla daha zor iş bulabilmekte, çoğu zamanda yukarıda anlatıldığı gibi bu iş enformel sektörde, esnek üretimin tercih ettiği ucuz emek olarak düşük statülü işlerde olmaktadır. Çalışılan işlerde kadınlar toplumsal cinsiyet bazındaki ayrımcılıklara maruz kalarak, eşit işe eşit ücret yaklaşımının aksine, dünya çapında tarım dışındaki tüm sektörlerde erkeklerin elde ettiği ücretin yaklaşık yüzde 75'i oranında kazanmaktadırlar. Üstelik, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1981'de –Türkiye'de ise 1985 tarihinde- yürürlüğe giren *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*'ndeki 11. maddede ifade edilen "çalışma alanında eşit seçim kıstasları uygulanması da dahil erkeklerle eşit çalışma olanaklarına sahip olma hakkı"na rağmen kadınlar zaten daha az ücret aldıklarından – "kadınların saat başına ücretlerinin erkeklerinkine oranı yüzde 60 ile yüzde 80 arasındadır" (Joekes, 1998: 15) – doğrudan ya da dolaylı vergilerle düşürülen ücretlerden erkeklere oranla daha fazla mağdur olmaktadırlar. Örneğin Japonya'da kadın işçilerin yüzde 37'si düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalırken, erkek işçilerin sadece yüzde 6'sı bu tür işlerde çalışmaktadır. (Birgün, 22.06.2004). İstihdamı daraltmak söz konusu olduğunda da işten ilk çıkartılanlar arasında kadınlar yer almaktadırlar.

Kadınların gelir yoksunluğunun sebepleri arasında istihdamdaki daralma veya istihdamda cinsiyete dayalı iş bölümü kalıplarının yanı sıra özellikle Türkiye gibi ataerkil yapının çok daha az kırıldığı ülkelerde toplumsal ve kültürel hakim kalıplar da bulunmaktadır. Çalışan kadınlara kötü gözle bakılması, erkeklerle aynı ortamda çalışmasının doğru sayılmaması, erkeğin ayıplanacağı gerekçesiyle kadının çalışmasına izin verilmemesi, kocasını, çocuklarını, evini ihmal edeceği kaygısı gibi cinsiyetçi önyargılar kadını sosyal güvenceler sahip, düzenli gelir getiren formel istihdam olanaklarından da mahrum bırakmakta, evde çalışabilme olanağı yüzünden eve parça başı iş alma gibi yukarıda bahsedilen sıkıntılarla yüklü enformel sektör

faaliyetlerine yönelmesini teşvik etmektedir. Toplumsal cinsiyetçi tutumla eğitim gibi beşeri sermaye yatırımlarının da farklılaşması, teknolojik gelişmelere de bağlı olarak gittikçe nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç karşısında kadını donanımsız bırakmakta, niteliksiz işgücü ile özdeşleşmiş enformel sektördeki kadının yerini meşrulaştıran bir işlev göstermektedir.

Şu halde, kadınların düzenli ve yeterli bir gelire sahip olabilme şansı çok fazla mümkün olmamakta, bu gelir yoksunluğunun uzantısı olarak da yoksulluğu sürekli bir risk olarak yaşamaktadırlar. Kadınlar için yoksulluğun yaşanması süreci de hane içerisinde daha fazla zaman geçiren, evi "çekip çevirmesi" gereken ve "yuvayı yapan dişi kuş" olma gibi toplumsal cinsiyetçi vasıfların da yüküyle oldukça ağır olmaktadır. Aile gelirinin yetersizliği kadını iki işte birden çalışmasını şart koşmaktadır; biri ücretli, diğeri ücretsiz ev emeği. Bu da daha fazla iş, kendilerini geliştirebilmeleri içinse daha az boş zaman, daha az enerji anlamına gelmektedir. Çalışmanın kadınlara sağladığı olumlu gelişmelere rağmen kadınlar, hem istihdamda hem de evde varolan cinsiyetçi iş bölümü yüzünden ekonomik krizlerin yükünü eşit olmayan bir şekilde omuzlamak zorunda kalmaktadırlar.

Hakim iktisadi kuramlarda ekonomik faaliyet olarak görülmemekle birlikte kadınlar ya aile işletmelerinde ücretsiz aile işçisi olarak, ya ev işleri, çocuk bakımı gibi yeniden üretime dönük faaliyetlerle, ya ev içi tüketime yönelik üretimle ya da dışarıya/piyasaya dikiş dikme, yemek yapma gibi yöntemlerle çok büyük bir oranda hanelerine katkıda bulunmakta ancak tüm bu faaliyetler karşılığında hiçbir gelir elde etmemekte, karşılıksız kadın emeği sunmaktadırlar[6].

Zamanının çoğunu ev sınırları içerisinde geçiren dolayısıyla da "evin kalitesinden sorumlu tutulan" (Şenol- Cantek, 2001: 103) ev kadını bu sorumlulukla eşgüdümlü olarak hane içindeki yoksulluğu en çok hisseden olduğu gibi, çeşitli domestik hünerleriyle en çok da hissettirmemeye çalışandır. Şu halde "ailelerin yoksullukla başa çıkmakta kullandıkları temel araç, karşılıksız emektir ve bu emek

[6] Eviçi emeğine ilişkin tartışmalar için bakınız F. Özbay, 1995, "Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme", Ş. Tekeli (der.), **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 129-158, D. Hattatoğlu, 2002, "Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma", Y. Özdek (der.), **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ankara: TODAİE, 303-316, G. Savran, N: Tura (der.)1992, **Kadının Görünmeyen Emeği-Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, İstanbul: Kardelen Yayınları.

de kadınlara aittir" (Hattatoğlu, 2002: 310). Genel ütü, çamaşır, bulaşık, çocuk bakımı, yemek pişirmek, temizlik gibi ev işlerinin yanı sıra bahçede sebze yetiştirmek, salça, turşu, reçel, ekmek, tarhana gibi dayanıklı yiyecek maddelerini evde üretmek, aile bireylerinin ya da evin ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgü örmek ve dikiş dikmek, hatta ailedeki bireylerin saç bakımları/kesimleri dahil benzeri hünerlerle kadınlar ekonomik anlamda hanenin geçiminde etkin rol almaktadırlar.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan hane içerisindeki yoksulluğun kadına yansıyan maddi yüzünün yanı sıra psikolojik yüzü de vardır. Söz konusu istihdam modelleri erkekleri de kapsadığından düşük ücretler, ağırlaştırılmış iş yükü erkeklerin de hayatını zorlaştırmakta ya da işsizlik kadınlar kadar erkeklerin de sürekli hissettiği bir tehdit olarak daimi yerini korumaktadır. Bu durumda hane içerisindeki kadın işsiz kalan kocasının şiddetine maruz kalabilmektedir. Kendi ihtiyaçlarını, isteklerini çocukları ya da kocaları lehine gizli tutmakta ya da sürekli ertelemektedirler

Esnek istihdamın kadınları baş başa bıraktığı bu sorunlar üstüne eklenen sosyal güvencesizliklerle, tasfiye edilen kamusal hizmetlerle pekişirken kadınların omuzlarındaki yükü arttırdığı gibi yoksulluğunu da derinleştirmektedir. Bu bağlamda sosyal devlet anlayışının tasfiyesi ve kadınlar üzerindeki etkisi bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

1.2.2. Sosyal Devletin Tasfiyesi

Kadınların yoksullukla ilişkisinde neoliberal uygulamalar çerçevesinde minimalist devlet mantığının uzantısıyla daraltılan/yok edilen/özelleştirilen eğitim, sağlık, kreş, huzurevi gibi sosyal hizmetlerle, iş güvencesi, doğum izni, sendikal haklar gibi sosyal güvenceler de önemli bir yer tutmaktadır.

Cinsiyetçi roller gereği çocuk, aile büyükleri ve hasta bakımı gibi gerekçelerle bağımlılığı artmış olan, boşanma, dul kalma, babasız çocuk sahibi olma gibi bazı durumlarda bu bağımlılığı daha da pekişen kadınlar hem istihdamda mağdur edilmekte hem de yetersiz ya da özelleştirilmeler yüzünden ancak yüksek ücretlerle faydalanılabilen huzurevi, hastane gibi kurumların sağladığı sosyal hizmetlerden de mahrum olmakta ve çocuk, yaşlı ve hastaların bakımı kadınların

omuzlarına yüklenmektedir. Bu hizmetlerde yaşanan yeni süreç değinilen cinsiyetçi iş bölümünün daha da yerleşik hale gelmesinde etkili olmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinde "doğum yapan kadınlar ve çocuklar öncelikle özen ve yardım görmek hakkına sahiptirler" denirken sosyal refah uygulamalarındaki geri çekilme sonucu sağlık ve eğitimdeki harcamaların kısıtlanması, bakıma ihtiyaç duyan insanlara, hamilelik, doğum sonrası ve çocuk bakımına yapılan desteklerin azaltılması gibi uygulamalar doğaldır ki kadınların sorunlarını çoğaltmaktadır. Kadınlar hamilelik, doğum gibi kadın sağlığına ilişkin durumlarda yetersiz beslenme, bakımsızlık gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Fiziksel olarak yaşadıkları sıkıntılar psikolojik olarak yaşadıklarıyla da katmerlenmektedir. Çalışmak zorunda olduğundan çocuğunu evde bırakmak zorunda kalmak, yetersiz beslenme yüzünden çocuğunu düşürmek gibi sıkıntılarla başbaşa kalmaktadırlar. Doğum izni, süt izni, kreş ve çocuk yuvalarının yetersizliği nedenleriyle işlerinden ayrılmak seçeneği/seçeneksizliği yüzünden erkeğe bağımlı olma zorunluluğu devam ettirilmektedir (Koray, 2000: 220-222).

Sosyal devlet anlayışının küçültülmesi ile "annelik" vasfının yükü altında gittikçe daha fazla ezilen kadın, ya bu yükü kızı, annesi, bakıcı gibi bir başka kadınla paylaşmakta ya işinden çıkmakta ya da bir önceki bölümde de değinilen, eve bağımlılığını tehdit etmeyen aksine pekiştiren güvencesiz enformel sektöre yönelmektedir (Ecevit, 1998: 66).

Kültürel tutumlarla beslenen toplumsal cinsiyetçi davranış kalıpları kadın ve erkeğin beşeri sermaye yatırımlarını da farklılaştırmaktadır. Halihazırda yerleşik olan bu tutumu sosyal devlette yaşanan tasfiye de pekiştirmektedir. Kaynakların kullanımındaki toplumsal değer ve normlara bağlı olarak kadınlar eşitsiz paylaşımın mağduru olmakta, bunun sonucunda örneğin, eğitim giderlerinin yüksek olması sebebiyle kız çocuklarının eğitiminden vazgeçilmekte, erkek çocuklarına kıyasla yetersiz beslenmektedirler.

Özetlemek gerekirse, devlet politikalarındaki sosyal devlet anlayışında yaşanan bu geri çekilme süreci yoksulluğun daha da derinden hissedilmesine neden olmaktadır. Yoksullaşma ise üstlenilmesi gereken yükler, fedakârlıklar anlamında erkeklerden çok kadınlar aleyhine sonuçlar doğurmaktadır.

1.2.3. Ara sonuç

Neoliberal küresel kapitalizm sonuçları itibariyle yoksulluğu derinleştirmektedir. Yoksulluğun bedeli ise kadın ve erkek arasında eşit olarak paylaşılmamakta, gelir grupları arasındaki farkın büyümesi gibi kadın ve erkeğin arasındaki eşitsizlik de açılmakta ve varolan hiyerarşik cinsiyetçi rolleri pekiştirmektedir. Görülen o ki, kadınlar değişen üretim biçimleri ve neoliberal yapısal uyum programları ile hakim ataerkil yapıların işbirliğine maruz kalmakta ve tüm bu eşitsizlikler de sonuçta ağırlaşan ekonomik koşullarda kadınların mağduriyetini arttırmaktadır.

Bu işbirliği bir yandan cinsiyetçi rolleri daha fazla hakim kılmak yönünde ilerler, bir yandan da kadınların yoksulluğunu derinleştirirken kadınları hayatta kalabilmek, ailelerinin geçimini sağlayabilmek üzere farklı yaşam stratejilerine de yönlendirmektedir. Bu kimi zaman yukarıda anlatıldığı gibi kötü koşullarda çalışmaya olan zorunlu rıza, kimi zaman gündelikçiliğe gitmek olmaktadır. Doğrudan para getiren bu ekonomik faaliyetlerin dışında ev içi geçimliğe yönelik karşılıksız kadın emeği de aslında hayatta kalma stratejilerinden biridir. Yeniden üretime dahil görünüp gelir getirmediği için ekonomik bir faaliyet olarak algılanmayan ve özel alan içerisinde değersiz addedilen bu hünerler kadınların geçinme stratejisi iken neoliberal kurumlarca yoksullukla mücadele kapsamında keşfedilecek ve mikrokredilerle kamusallık, bunun beraberinde ise kapitalist ekonomi nezrinde değer kazanacaklardır.

2. YOKSULLUK ALGISI VE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE DÜNYA BANKASI

Yoksullukla mücadele Dünya Bankası'nın özellikle 1990'dan bu yana önemsediği ve çözümler sunmaya çalıştığı konulardan bir tanesidir, hatta Dünya Bankası'nın "hayalimiz yoksulluğun yer almadığı bir dünyadır" sözleriyle bu mücadelelerini sloganlaştırdıkları görülür. 1990 yılı Dünya Bankası Raporu'nun içeriği de zaten yine yoksulluktur. Buna paralel olarak sıra, tanımlanan soruna çözüm önerilerine gelmekte ve çözüm önerilerinden biri olarak mikrokrediler ön plana çıkmakta –hatta 2005 yılı mikrokredi yılı ilan edilmiştir- bir yandan da kadınlar bu proje kapsamında artan bir önem kazanmaktadırlar.

Yoksullukla mücadelede mikrokrediler ve kadınlarla bağlantısı bir sonraki bölümde incelenecek olup bu bölümde neoliberal politikaların hem önerilmesinde hem de uygulatılması anlamında önde gelen kuruluşlarından biri olan Dünya Bankası'nın yoksulluk söylemleri incelenecektir. Bir önceki bölümde açıklanmaya çalışılan neoliberal uygulamaların yoksulluğun artarak yaygınlaşmasındaki etkisi göz önünde bulundurulursa Dünya Bankası yoksulluğun hem yaratıcısı hem de yoksulluk savaşçılarından olması vasfıyla paradoksal bir ilişki sergilemektedir. Tam da bu nedenlerle Dünya Bankası'nın yoksulluk anlayışı, kadın ve yoksulluk bağlantısına ilişkin söylemleri önem kazanmaktadır. Öncelikli olarak Dünya Bankası'nın yoksulluk anlayışı ve kadın ve yoksulluk söylemleri sorunsallaştırılacak, takiben yoksulluk anlayışlarına paralel olarak geliştirdikleri mücadele perspektifleri ele alınacaktır. Bu sayede mikrokredi uygulamalarında gözetilen unsurların açığa çıkartılması hedeflenmektedir.

2.1. Yoksulluk Algısı

> *"Sefalet musibetine bir çözüm bulmak zorundayız aksi takdirde dünyanın sarsıntısına hazırlanmalıyız"*
> Antoine Buret (1840)
> (Procacci, 1991: 158)

Yoksulluk ulaştığı boyutuyla günümüzde artık ciddi ve müdahale edilmesi gereken bir sorunsal olarak algılanmaktadır. Yoksullar günümüz düzen dünyasında

düzensizlik, anti-sosyallik, karmaşıklık, kayıt-dışılık ve akışkanlıkla özdeşleştirildiklerinden kontrolleri ve kendilerinden faydalanılması imkansız olarak algılanmakta ve "medenileşmenin tehlikeli düşmanı", "toplumun daimi bir belası" olarak görülmektedir. Bu yerleşik algı ve gerekçeleri kısaca anlatılacak ve bir sermaye kuruluşu olarak yoksulluk konusundaki yeri ile ilginç bir eşleşme yaratan Dünya Bankası'nın yoksulluk algısıyla ilişkilendirilecektir.

Yoksulluk dünyayı tehdit eden sistemsel bir sorun olarak algılanmaktadır. Tehdit boyutu da çoğu zaman mülkiyet hakkıyla doğrudan orantılı bir korkuyu beraberinde getirmektedir. Sosyal patlama diye dillendirilen endişe de bu hakka yönelebilecek "tecavüzleri" içermektedir. Bu tecavüzü uygulayacak olanlarsa "yoksullukla 'vahşileşerek' özgürleşenlerdir" (Özveri, 29 Ağustos 2004, Radikal İki). Nasıl bir vahşileşme ya da özgürleşme dendiğinde bu soruya yoksullar yerleşik olmayışları ya da hareket halinde olmaları sebebiyle bağımsız hareket ettiği ve bununla bağlantılı olarak da herhangi bir yerleşik organik bağ kurmakta zorlandığı cevabı verilmektedir. Oysa günümüz düzen toplumu yerleşik hayatı baz almakta, bu hayatı da akitler üzerinden kurduğumuz ilişkiler belirlemektedir. Yoksullar bir yandan akışkanlıkları ile düzeni bozarken diğer yandan da anı yaşayan alışkanlıkları ile para ve zaman kullanımında kuralsız, düzensiz hareket etmekte, yatırım yapmamakta, sermaye birikiminin önünde teknik olarak engel oluşturmaktadır. Üstelik sermaye birikiminde yarattıkları tek sorun bu olmamakta, ihtiyaçları konusunda muhafazakar davranarak ekonomideki "ihtiyaçların büyümesi[1]" mantığına ters düşmektedirler, dolayısıyla yeni mallar üretilmesini ve yeni pazarlar oluşturulmasını imkansız kılmaktadırlar. Cahillikleri ve tabii kılınamayışlarıyla tembelliğe, kirliliğe, hastalıklara yol açmakta, ahlaksız oluşlarıyla modern hayatın merkezindeki çekirdek aile tanımına tehdit oluşturmaktadırlar. Tüm bu özellikleriyle yoksullar görev ve sorumluluklarının bilincinde vatandaşlar olmaktan uzak durmaktadırlar (Procacci, 1991).

[1] Klasik politik ekonomide Malthus'un örneği bu konuda açıklayıcıdır. Paçavralar içindeki ve patatesle beslenen yoksul İrlandalı zengin İngiliz malları karşısında kayıtsız kalır. Yoksullar ihtiyaçlarının neler olduğunu tanımlayamazlar ve dolayısıyla yönlendirilmesi, idare edilmesi gereken müşterinin abartılı bir örneğini oluştururlar (Procacci, 1991:155).

Özetlemek gerekirse, yerleşik yoksulluk algısına göre, yoksullar davranış kalıpları olarak günümüz toplumunda bilinçli bir vatandaş tavrı sergilememekte ve "vahşileşmeleri" ehlileştirmeye dair bir gereksinim yaratmakta, yönlendirilmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Kim yönlendirecek sorusuna ise Procacci'nin Marbeau'nun 1847 yılında Fransa'da yaşanan yoksulluğa dair sözlerinden aktardığı gibi zenginler cevabı verilmektedir.

> "Yoksulluk... şartların eşitsizliğinden oluşur... Eşitsizliği yok etmek insan olarak imkansız bireydir. Şu halde her zaman zengin ve fakir olacaktır. Bununla beraber, iyi-yönetilen bir ülkede, yoksulluk sefalete dönüşmemelidir... Bu yoksulların olduğu kadar zenginlerin de sorunudur." (Procacci, 1991: 159).

2000 yılına gelindiğinde aynı söylem Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın ağzından duyulmaktadır:

> "Dünyanın zengin ülkeleri pazarlarını açmalı ve yoksulluğun üstesinden gelmek için küresel hamlenin yeniden canlandırılmasına yardımcı olmak üzere borç indirimlerinde cömertliklerini daha çok sergilemelidirler... gelişmiş ülkeler insan sefaletiyle savaşmaya kendilerini adamalıdırlar." (Guardian, Haziran 27, 2000'den akt. Gruffydd Jones, 2001: 2)

Yoksulluğun azaltılması için bağış verenlerin desteklenmesi gerektiğine dair benzer bir söylem neoliberal politikaların baş savunucularından Dünya Bankası tarafından da Dünya Gelişim Raporu 2004'te dile getirilmekte, yoksullar sağlık, eğitim, su, hijyen ve elektrik hizmetlerinde daha yaygın olarak daha kaliteli düzeye ulaşamazlarsa, insani refah var olmayacak denmektedir. İnsani refaha ulaşılabilmenin önünde üstesinden gelinmesi gereken yoksullar cahil, hasta, kirli, tembel bir kitle olarak algılanmaktadırlar.

Yoksulluk algısı bir kez bu sıfatların üzerine kurulunca yoksulluğun değerlendirilmesinde ve ölçümlerinde de benzeri bir algılayışın izlendiği görülmektedir. Dünya Bankası 1990 yılı Kalkınma Raporu'nun konu başlığı yoksulluk olup bu yaklaşımla yoksulun tanımını yapmaktadır. Cinsiyet, yaş, ırk, yaşam süresi, çocuk sayısı, eğitim, sahip olunan kaynaklar, beslenme, uğraşılan iş, gelirin nasıl harcandığı, anne ölümleri, çocuk ölümleri, hijyen koşulları gibi

ölçülebilen, detaylı ampirik veriler toplanarak yoksulluğun tanımına ulaşılmaktadır. Dolayısıyla eğitimsizlik, çok çocuk sahibi olma, kırsalda yaşama, çoğunlukla tarımla uğraşma gibi kriterler yoksulluğun sebebi olarak kayıt edilmektedir. Özellikle de gelir ve olanak yoksunu olmak ve bu olanaklara cevap verebilecek kapasitede olmamak ön plana çıkartılmaktadır. Bu değerlendirilmeler yapılırken toplumsal gücün üretim ve dağıtımındaki toplumsal ilişkiler göz ardı edilmekte, yoksullar bu ilişkilerden soyut, atomize bireyler olarak algılanmaktadır. Bunun sonucunda Dünya Bankası raporları yoksulluğa dair sınırlı bir tablo sunabilmekte, açıklama değil, ancak betimleme yapmaktadırlar (Gruffydd Jones, 2001).

Ölçülebilen veriler üzerinden sunulan betimleme aslında göstermektedir ki yoksullar yukarıda değinilen özellikleri nedeniyle "verimli bir üretkenlik" sergileyememekte, dolayısıyla yaşamak için gerekli minimumları satın alamamaktadırlar. Asgari temel ihtiyaçlar kavramı ise Dünya Bankası için yoksulluğa dair başka bir ölçülebilir veri sunmaktadır; yoksulluğun boyutu[2]. Yoksulların sayısına ulaşabilmek için ön görülen yoksulluk tanımlarından biri de *mutlak yoksulluk* kavramıdır. Bu kavram "bir kişinin veya hane halkının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari temel ihtiyaçlarının tanımlanmasının ardından, bu temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli gelirin belirlenmesiyle ortaya çıkan yoksulluk seviyesinin altındaki ayni ve nakdi geliri oranlarını içerir" (İnsel, 2001: 64). Dünya Bankası mutlak yoksulluk kavramının tüm ülkelere uygulanabilir bir yoksulluk eğrisini, toplumsal olarak kabul edilebilir yaşam standartları ülkelere ve dönemlere göre farklılık göstereceği gerekçesiyle önemser. Ancak bu anlayış da yine kişileri yaşadıkları toplumdan ve dönemden soyutlayan atomize anlayışın bir devamıdır. Bu anlayışla Dünya Bankası "yoksulluk tanım ve ölçümlerinin temelinde, yoksulluğa ilişkin tüm tanımların *kaçınılmaz olarak* (vurgu bana ait) keyfi ve göreceli olmak zorunda olduğu savı"nı (Tatar Peker, 1996: 26) ileri sürmektedir. Mutlak yoksulluk için belirlenmiş olan hat 1990 yılı kalkınma raporunda günde 1 dolarlık gelir düzeyidir (Tatar Peker, 19960: 26). Bu ölçüme göre kalkınmış ülkelerde neredeyse hiç yoksul kalmamakta, diğer yandan bu gelir 1 dolar yerine 2-3

[2] Yoksulluğun boyutlarının ölçülmesinde farklı yoksulluk tanımları kullanılmaktadır, mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, karma yoksulluk, nöbetleşe yoksulluk gibi.

dolar düzeyine çıkarıldığında yoksulluğun boyutu kat be kat artmaktadır[3]. Bu durumda, Dünya Bankası'nın *kaçınılmaz* bulduğu bu tanımın keyfiliği yoksulluğun boyutlarını örtme işlevi de görebilmektedir.

Her ne kadar mutlak yoksulluk kavramı sorunlar içerse de Dünya Bankası'nın teşvik ettiği yapısal uyum programlarıyla iyice ayyuka çıkmış olan yoksulluğun ve bunun yarattığı rahatsızlığın boyutları karşısında Dünya Bankası'da kayıtsız kalamazdı ve 1990'dan itibaren bu konuyu gündemine taşımıştır. Ancak bu konuya yaklaşımı yoksulların tanımı ve yoksulluğun gerekçelerine paralellik göstermekte, üretilen çözüm de bu noktalardan kaynağını almakta ve günümüz ekonomi-politikalarının eşitsizliğe neden olan yapısal sorunlarına değinmeden bireyleri daha da "verimli" kılabilmenin yollarını aramaktadır.

Dünya Bankası'nın verimli bir üretkenlik sergileyemeyen kişilerin yoksulluğuna dair çözüm önerilerindeki yaklaşımını incelemeden önce Dünya Bankası'nın gündeminde yoksullukla mücadelede giderek artan bir ilgi kazanan kadınların yerini de incelemek gerekmektedir. Dolayısıyla bir sonraki bölümde bu konu ele alınacaktır.

2.2. Dünya Bankası Gündemiyle Yoksulluk ve Kadınlar

Küreselleşen yoksulluk kalkınmanın önünde tehdit edici bir boyut sergilemektedir. Dünya Bankası söylemiyle bunun aşılabilmesi ise tüm bireylerin ancak daha üretken kılınmasıyla mümkün olacaktır. Kadının yoksullaşması kavramının da dolaşımda olduğu göz önüne alınırsa kadınlar da bu sorunun çözülmesinde rol üstlenmek zorundadırlar. Kadının kalkınması tartışmalarına, bu bağlamda birçok devlet ve kurumun program ve politikalarında yer verilmeye başlanmıştır. Dünya Bankası'nın gündeminde de yer edinen bu konu kendi başına bir feminist perspektif içermek, yani var olan eşitsiz ilişkileri, ataerkil yapıları sorgulamak yerine az gelişmişliği ve bununla paralel olarak verimsizliği ön plana çıkartmakta, toplumsal cinsiyetçi bir yaklaşım sergilememekte ve bu tutuma paralel

[3] Örneğin 1998 yılı için Latin Amerika ve Karayipler'de yüzde 15.6'dan yüzde 51.4'e, Avrupa ve Orta Asya'da yüzde 5.1'den yüzde 25.6'ya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da ise yüzde 1.9'dan yüzde 10.8'e çıkmaktadır (Koray, 2000: 224).

olarak kadın konusuna yaklaşımında çoğunlukla yoksulluğun azaltılması gibi kalkınma amaçlarına yönelik araçsal bir ilgi göze çarpmaktadır (Jackson,1998; Bunch and Carrillo: 1990; Scott, 1995: 69-86).

1999/2000 Dünya Bankası Dünya Kalkınma Raporu "Toplumsal cinsiyet eşitliğindeki ilerlemeler diğer bir önemli kalkınma amacıdır, beraberinde kalkınma ajandasındaki diğer unsurları da tetikleyecektir." (s. 19) derken araçsal yaklaşımlarını açıkça ifade etmekte hemen peşi sıra kadınların yoksulluğunun gerekçeleri dile getirilmektedir. "Düşük öğretim ve eğitim düzeyi, kötü sağlık ve beslenme koşulları, kaynaklara erişmedeki sınırlı imkanlar" kadınların hayat standartlarını düşürmekte, dolayısıyla bu kadınların üretkenliğini de azaltmaktadır (s. 20)". Kadınların verimsiz üretkenliği toplumların da üretkenliğini etkilemektedir. Hatta bu durum "kayıp potansiyel" olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, erkeklerin sahip olduğu zirai olanak ve eğitimin dengi kadınlara sağlanarak Kenya'da yüzde 20 daha fazla ürün elde edilebileceği, kadınların üzerindeki zaman alan işlerin azaltılması[4] ile kahve ve muz küçük üreticilerin hane gelirinin yüzde 10 arttırılabileceği gibi ifade edilmektedir (World Bank, 1999). Bu bağlamda kadınlar yukarıda bahsedilen özellikleriyle kalkınmanın önündeki engeller olarak algılanmakta, yetersiz ya da verimsiz üretkenlikle özdeşleştirilmektedirler. Gittikçe artan yoksulluk ve düşen büyüme oranları karşısında politik ve ekonomik uygulamaların sorgulanmasından daha çok büyümede cinsiyetçiliğe bağlı engellerin kaldırılması çözüm olarak sunulmakta, hatta "doğru zamanlama" olarak belirtilmektedir. Bu ilişkisellik "Toplumsal Cinsiyet, Büyüme ve Yoksulluğun Azaltılması" olarak başlıkta da özetlenmiştir (World Bank, 1999).

Tam da bu noktada geleceğe yönelik kalkınma stratejilerinin kadınları gözetmesi hem fikir olunan bir noktaya dönüşmektedir. O halde kalkınma için uygun ortamı yaratabilmek üzere Scott'un Dünya Bankası 1989 Raporu'ndan aktarımıyla "devletler ve bağışta bulunanlar kadınların ekonomik ve toplumsal kalkınmaya tam bir katılımını sağlamada yardımcı olmalılar, bunun için de eğitim ve kredilere

[4]Kadının ev içi yükünü azaltmak için zaman alan işlere yönelik önerilen çözümler de (örneğin, çamaşır makinası) salt kadın perspektifinden ziyade daha çok kadının yetersiz üretkenliğine yönelik bir yaklaşımın sonucudur.

ulaşma yolları konusunda kadınların formel kurumlar ile olan ilişkilerinde kadınla eşit statüler sağlamak yoluyla kadınları kayırmalıdırlar" (Dünya Bankası Raporu, 1989: 60 aktaran Scott, 1995: 18).

Dünya Bankası'nın bu yaklaşımı feminist bir perspektif içermemekte, aksine yerleşik hiyerarşik algıları kabul eder görünmektedir. Erkek egemen tutum ve davranışların tezahürü olarak cinsiyetçi iş bölümüyle de ayrışmış olan kamusal/formel alan ve özel/enformel alan kavramları "değer"i de bu ayrımlar üzerinden belirlemektedir[5]. Erkeği formel, kadının enformel alana iterken piyasa da karşılık bulan erkek emeği "değer" kazanırken, enformel alandaki kadının ücretsiz eviçi emeği hak ettiği değeri/yeri kazanamamaktadır. Sayılabilenin, hesaplanabilenin kabul gördüğü bu yaklaşımla Dünya Bankası, hali hazırda kadınların yeniden üretimdeki emekleriyle kalkınmanın içsel bir parçası olduğunu görmezden gelmekte, ancak formel alanda edinilecek "başarı"ları üzerinden kadın emeğini verimli ve değerli olarak kabul etmektedir[6] (Haider,1996: 39).

Kadınların kalkınmaya verimli bir şekilde entegrasyonunun toplumsal kalkınmada ve yoksulluğun azaltılmasındaki vurgu bir yandan da kadının hane içine etkisi ile pekiştirilmektedir. Kadınların temel ihtiyaçları karşılama ve çocuklarına yönelik harcamaları erkeklere nazaran daha fazla önemsedikleri belirtilerek (World Bank, 1999) kadının " vefakâr annelik" vasfı üzerinden bir söylem geliştirilmektedir.

Yoksullukla mücadele kapsamında kadının formel alana çekilmesi çabaları artarken eviçi ilişkiler, burada artan yükü sorgulanmamaktadır. Bu doğrultuda kadına

---

[5] Bu noktada Ester Boserup'un 1970 yılındaki *Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü adlı* çalışmasından kalkınma ve kadın ilişkisi bağlamında bahsetmek gerekmektedir. Kalkınmada modernleşmenin erkekleri kayırırken, modernleşme ile birlikte kadınların statülerinin de otomatik olarak gelişeceğine dair varsayımı sarsmış, kadınları formel alandan dışlayarak yeni gelişmeler karşısında "silahsız" bırakıp güçsüzleştirdiğini ortaya koymuş, bu çalışmasıyla kalkınma ve kadın ilişkisine yeni bir bakış getirmiştir (Boserup, 1990, Rahman, 2001: 14; Haider, 1996: 27; Jaquette, 1990: 54-56). Ancak kadının kalkınmaya sürecine dahil olması ile birlikte erkeğe denk bir partner olabileceğini söylerken modernleşme ve kalkınmadaki "verimlilik", "başarı", "değer" kavramlarının kapitalist ve erkek egemen ayaklarını sorgulamak yerine daha çok bu kavramların meşrulaşmasına olanak tanımıştır. Bir yandan kalkınma programlarının kadın konusundaki körlüğünü aşmasına yardımcı olan ve bu konuda bir kırılma yaratması anlamında oldukça önemli bir çalışma iken diğer yandan da eleştiriler de almıştır (Jaquette, 1990).

[6] Aynı mantığın modernleşme teorilerinde de yer aldığı görülmektedir. "Modernleşme özel ve "ekonomi-dışı" alan olan evden bağımsız olan piyasa üzerinden gerçekleşmektedir" (A. Jagger (1983) *Feminist Poliitics and Human Nature*'dan aktaran C. V. Scott (1995), **Gender and Development-Rethinking Modernization and Dependency Theory**, London: Lynne Rienner Publishers, 9).

atfedilen rol girişimci kisvesi olmuştur, bunun için de kadının güçlendirilmesi söylemiyle gelir-getirici faaliyetlere yönelmesini sağlayabilecek olanakların yaratılması birincil önem kazanmış ve özel alan ikincil plana itilmiştir.

Sonuç olarak, Dünya Bankası'nın gündeminde toplumsal cinsiyet sorunsalı ancak ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltmayla ilintili olarak meşruiyet kazanmaktadır, dolayısıyla görünürdeki kadın-yanlısı söylem asıl amaç olan kalkınma içindir.

Kalkınmada sorun teşkil eden yoksulluk sorunsalının çözümü öncelikle yoksulluğun yönetişimini gerektirmiştir. "İyi yönetişim" sayesinde yoksulları, dolayısıyla yoksul kadınları katılım yoluyla güçlendirme hedeflenmiştir. Katılımın yollarından biri olarak girişimcilik, iyi yönetişimin yollarından biri olarak katılımı/girişimciliği arttırabilecek mikrokrediler Dünya Bankası gündeminde kendisine geniş bir yer edinmiştir. Takip eden bölümde yoksullukla mücadelede yönetişimin üzerinde durulacaktır, böylece yoksullukla mücadelede yaygınlık kazanmış olan mikrokredileri projelerini tercih edilir kılan alt unsurların ortaya konması planlanmaktadır.

2.3. Yoksullukla Mücadele

Küresel neoliberal politikalar doğrultusunda Dünya Bankası ve IMF teşvikiyle uygulamaya konmuş olan yapısal uyum programları pazar ekonomisini hakim kıldıkça toplumsal eşitsizliğin derinleşmesiyle yoksulluk gözle görülür bir artış göstermiş ve sosyal refahı tehdit eden bir boyut kazanmıştır. Sosyal patlama endişeleri karşısında Dünya Bankası 1999 yılında bu kez yoksullukla mücadele kapsamında etkin bir rol üstlenmeye girişmiş ve "Yoksulluğu Azaltma Stratejisi" girişimini başlatmıştır (Çulha Zabcı, 2002: 218). Ancak mücadele tarzları incelendiğinde görülmektedir ki, izlenen yol, sonucu yani yoksulluğu ortaya çıkartan kendi politikalarını eleştirmekten, değiştirmekten ziyade yoksulluğu hafifletme, "dayanılabilir kılma" çabasıdır. Başka bir ifade ile, yapılmak istenen yoksulluğun, toplumsal eşitsizliğin gerekçelerini ortadan kaldırmak değil, yoksulluğu yönetmektir.

Bu bölümde Dünya Bankası gündeminde sıkça kullanılan yönetişim kavramının yardımıyla yoksullukla mücadele uygulamalarının amacı ortaya koymaya çalışılacaktır. Öncelikle yönetişim kavramı üzerinde durulacaktır. Ardından yönetişim kavramıyla vatandaş tanımına kazandırılmak istenen katılımcı/girişimci vasfı açıklanmaya çalışılacaktır. Edindirilmeye çalışılan bu vasıf, yine son dönemlerde Dünya Bankası ajandasında sıkça telâffuz edilen sosyal sermaye kavramı ile de ilişkilendirilebilir. Bu bağlantılar yoksulluğu yönetmede teşvik edilen yöntemlerden birisi olarak mikrokredi uygulamalarının altında yatan unsurlar olduğundan mikrokredi projelerinin anlaşılabilmesinde önem taşımaktadır.

Yönetişim kavramı 1980'li yıllarda dolaşıma girmiş, ağırlıklı olarak Dünya Bankası kökenli bir kavramdır. "İyi yönetişim" (good governance) kavramı ilk kez Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde uygulanan yapısal uyum programlarına ilişkin olarak 1989 Dünya Bankası raporunda açıkça dile getirilmiş olduğundan "büyük ölçüde kalkınma politikası ile ve özellikle de azgelişmiş ülkelerde kalkınma sorununun yönetimi ile bütünleşmiştir" (Ayman Güler, 2003: 94). Gelişmekte olan ülkelere sağlanan hizmet ve kaynakların bu ülkelerdeki geleneksel, pre-kapitalist üretim tarzı ile kötü ve verimsiz kullanıldığı Scott, (1995: 43-59), çarçur edildiği, yolsuzluklara maruz kaldığı, dolayısıyla "iyi yönetişim"den yoksun olduğu (Göymen, 2004: 68) öne sürülerek bu kavram çözüm olarak dolaşıma sokulmuştur.

Kavram "temelde devletle ekonomi arasındaki ilişki ve etkileşimin belli bir tarzda düzenlenmesidir". Belli bir tarz ile de kast edilen, "sivil toplumun" gelişmesine elverişli koşulları sağlayan "piyasa dostu" bir devlet"in gelişimini sağlayacak düzenlemelerdir (Tatar Peker, 1996: 42). Önerilen ekonomi politikalarının piyasa merkezli olduğu dikkate alındığında siyasi ve toplumsal ilişkileri düzenleyecek olan politikaların da aynı hedefi gözetmesi Dünya Bankası adına tutarlı bir çizgidir. Özetlemek gerekirse, "iyi yönetişim" uygulamaya konmuş olan yapısal uyum programlarının yeniden yönlendirilmesinin sağlanmasıyla, kalkınmakta olan ülkelerde çokça önemsedikleri istikrarlı ve kendilerinden yana bir siyasal rejimin sosyal patlama riski karşısında tehlikeye düşmesini önlemenin yeniden düzenlenmiş bir yüzüdür.

"İyi yönetişim" kavramı "daha az yönetim"i ya da "minimal devlet"i anlatan bir kod olarak kullanılmakta, "kamu harcamalarını kısıtlama, kamu personelini azaltma, kamu hizmetlerini özel sektör eliyle görme (ihale) ve özelleştirme uygulamalarını içermektedir" (Ayman Güler, 2003: 95). Bunun için Dünya Bankası'nın gözettiği üç dayanak, "devletin verimli ve etkili olması, devletin özel teşebbüs için 'güçlendirici bir ortam sağlama kapasitesinin geliştirilmesi ve nihayet, bu iki hedef çerçevesinde reformları sürekli kılabilecek bir zeminin sağlanması için "sivil toplumun oluşturulması"dır (Tatar Peker, 1996: 45). İncelendiğinde görülmektedir ki, savunulan üç dayanak, yoksulluğun en az maliyetle yönetilmesi sağlayacak şekilde işlev görmektedir.

İlk iki dayanak birbirini tamamlayıcı unsurlar içermektedir. Dünya Bankası'na göre, devletin ağır ve hantal yapısının önerilen ekonomi ve siyasi kararları uygulamakta yeterince "etkili" olamaması, zaman zaman popülist uygulamalarla "israf"ta bulunması ve de dolayısıyla "verimliliği" düşürmesi ön kabulü, özel teşebbüse duyulan gereksinimi ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda *1999/2000 Dünya Kalkınma Raporu*'na göre "ihtiyaç duyulan şey devletin ve piyasanın rolü tartışmalarını aşıp birbirlerini tamamlaması gerektiklerini kabul etmektir" (World Bank, 2000: 2). *1991 Dünya Kalkınma Raporu*'nda da aktarıldığı gibi "pazarlar sadece devletin sağlayabileceği yasal ve düzenleyici bir çerçeveye ihtiyaç duyarlar" (World Bank, 2000: 16), devlet, özel sektörün gelişebileceği gerekli düzenlemeleri oluşturmakla kamu hizmetlerini özel sektöre devretmenin yollarını açmakta, böylece kamu harcamalarında maliyet düşüşü sağlanmakta ve minimal devlet tanımı ile optimum verimlilik hedeflenmekte, özel sektör de yaratıcılık ve üretkenliği ile tabloda yerini almaktadır[7]. Başka bir deyişle, karar alma ile hizmet sunumu arasında bir ayrıma gidilmekte, devletin hizmet sunum sistemleri özel sektöre ve üçüncü dayanak olan sivil topluma bırakılmaktadır. (Güzelsarı, 2003: 23).

Bu iki dayanağın ortaklığı, üçüncü dayanak olan sivil toplum söylemini peşi sıra getirmektedir. Bu yeniden düzenlenmiş ortaklıkta yönetişimin gelişmesinde

[7] Sosyal güvenlik hizmetlerinin yukarıda anlatılanlar bağlamında özel sektöre bırakılmak istenmesini bu hizmetlerin "vatandaş/hak" ekseninden çıkartılması ve yoksulluğun en az maliyetle yönetilmesi bağlamında değerlendiren bir çalışma için bakınız M. Özveri (2003), "Yoksulluğun Yönetilmesi ve Sosyal Güvenlik Hakkı", **Praksis**, 9, Kış/Bahar,321-336.

birey/sivil toplum merkezde yer almaktadır. Bu ortaklığın şeffaflaşma ve hesap verebilirlik söylemleri bireylere yeni görevler yüklemiş, bu da katılımcılık söylemi ile pekiştirilmiştir (Tatar Peker: 1996, 48). Diğer yandan, minimalist devlet anlayışıyla kalkınma söylemi devlet merkezliden piyasa merkezli bir yaklaşıma geçiş sergilerken buna paralel bir değişim bireylerde de haklarla donatılmış vatandaş kavramından sorumlulukları olan müşteriye geçiş olarak karşımıza çıkmaktadır (Rankin, 2001:19). Şu halde, bireylerin aktif katılımı yoksullukla mücadele de, buna ek olarak kalkınma da etkin bir rol edinmiştir.

Aktif katılımla bireyleri güçlendirme, Dünya Bankası söylemlerinde önem kazandıkça *sosyal sermaye* kavramı katılımı teşvik edecek araçlardan biri olarak Dünya Bankası ajandasındaki yerini almıştır. "Küçültülen devlet anlayışının başarılı olabilmesi için gereken ilişkisel hayatın varlığı" (Fukuyama, 2001: 7) önemli bir unsurdur. Bu bağlamda Dünya Kalkınma Raporu 1999/2000'de sosyal sermaye aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

> "Sosyal sermaye, hem güveni ve karşılıklığı teşvik eden hem de toplumun sosyal karşılıklı ilişkiselliğinin nicel ve niteliksel olarak şekillendiren toplumsal ağlar ve ilişkiler demektir. Sosyal sermayenin seviyesi kalkınma sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin,
>
> - Eğitimde, ailelerin ve vatandaşların çocuklarının eğitimli birer birey olmaları konusunda aktif ilgi gösterdikleri cemaatlerde öğretmenler işlerine daha bağımlı, öğrenciler daha başarılı olurken, okul faaliyetlerinden de daha iyi faydalanılmaktadır.
>
> ....
>
> - Kırsal kalkınmada, sosyal sermayesi yüksek olan köylerde daha fazla kredi ve zirai kimyasallar kullanımı ve daha fazla köyiçi işbirlikteliği ile yollarının inşaası gerçekleşmektedir.
>
> Sosyal sermaye piyasa-merkezli alternatiflere ulaşamayan yoksullar için garanti mekanizması işlevi görmektedir. O halde, eski ağların örneğin kentleşme süreci ile bozulmaya başladığı durumlarda yeni ağların teşviki/inşaası önemlidir."
>
> (World Bank, 2000: 18)

Yeni süreçte hayatta kalma çabalarının öznesi kılınan yoksulların sosyal sermayelerini kullanarak bu çabalarını güçlendirmeleri istenmektedir[8]. Sosyal güvenliğin özelleştirilmesi ile paralel bir anlama sahip olan sosyal sermayenin güçlendirilmesi söylemi "özel yaşamalanlarındaki dayanışma ve yardım ağlarını ifade etmekte; yoksulluğu azaltmak için aile üyeleri, komşular, yakın arkadaşlar arasındaki, etnik bağlar ve cemaatler temelindeki geleneksel ilişkilerin geliştirilmesini gerekli görmektedir" (Özdek, 2002: 13). Böylece yoksulluğu azaltmayı ve ihtiyaç duyacakları güvenlik/dayanışma/yardım ağlarını yoksulların kendi içlerinde kurmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu yönüyle Dünya Bankası için sosyal sermaye yoksullukla mücadelede kilit bir nokta ifade eder hale gelmiştir. Yayınladıkları raporlarda sosyal sermayenin güçlü olduğu yerlerde yoksulların projelerden daha etkili bir şekilde faydalanabildikleri belirtilmektedir (Grootaert, 2001). Yoksulları, güçlendirme söylemi altında özne kılan bu süreç hem günümüz politik ve ekonomik konjüktürden kaynaklanan eşitsizliğin yapısal gerekçeklerini görünmez kılmakta, hem temel kamusal hizmetlerden elini çekerek küçültülen devlet anlayışını meşrulaştırmaktadır (Rankin, 2002: 10-11).

Sosyal sermaye, Dünya Bankası gibi neoliberal kapitalist yapılar için aynı zamanda işlem maliyetlerini azaltan bir işlev de görmektedir. Resmi akitlere, bürokratik işlemlere ihtiyaç duymadan gruplar arasındaki güven ilişkisi üzerinden gözlem ve kontrol ağı yaratmak hem çok daha ucuza mal olmakta hem de daha etkili ve verimli olmaktadır (Fukuyama, 2001: 10). Özetle, sosyal sermaye kavramı kalkınma sorumluluğunu devletten alıp sivil topluma aktarmada kullanılan bir yönetişim stratejisidir.

Dünya Bankası'nın "iyi yönetişim" ile sunduğu "çok yönlü etkileşimli", "çok aktörlü" yaklaşım tüm bu aktörleri birbirine denk görmekte, "aralarında uyum ve koordinasyon geçerliliğini temel almakta, fakat bu toplumsal eşitsizlik ve sınıfsal çelişki soyutlanarak yapılmaktadır". Piyasayı tamamlayıcı ve destekleyici devlet

[8] 1999 IMF Konferansı'nda Fukuyama'nın sunduğu çalışma tam da bu söylemi destekler mahiyettedir: "Devletin, özel sektör ya da sivil topluma bırakması daha iyi olabilecek hizmetleri üzerine alması sosyal sermayeyi olumsuz yönde etkilerken, insanları da devlete bağımlı kılarak, birlikte çalışma, işbirliğinde bulunma yeteneklerini de köreltir" F. Fukuyama (2001), "Social capital, civil society and development", **Third World Quarterly**, Vol 22, No 1, 18.

rolünün küreselleşme sürecinde "sermaye lehinde-ulusal ve uluslar arası- işleyeceği", küçültülen devlet anlayışında ön plana çıkan kanun yapma kapasitesinin piyasa işleyişine uyarlanması zorunluluğuyla tarafsız işlemeyeceği gözden kaçırılmaktadır (Güzelsarı, 2003: 30). Tüm bu olumsuzluklarla bağlantılı olarak yoksul ve güçsüz grupların bu süreçten güçlenmesini ya da kazançlı çıkmasını beklemek olası gözükmemektedir.

Yoksul kadınları borçlandırarak güçlendirmeyi ön gören mikrokredi uygulamaları yoksulluğu yönetme stratejisi olarak bu söylemlerden beslenmektedir. Bir sonraki bölümde mikrokredi uygulamaları bu kavramlar ışığında incelenecektir.

3. MİKROKREDİ UYGULAMALARI/ BANGLADEŞ MİKROKREDİ PROJESİ

Değişen üretim modellerinin ve buna eşlik eden neoliberal uygulamaların günümüzde gittikçe yaygınlık kazanan bir yüzü mikrokredi uygulamalarıdır. Mikrokrediler özellikle 1980'lerden bu yana –neoliberal politikalardaki değişimle de paralel bir biçimde- popüler bir değer kazanmış ve yoksullukla mücadele bağlamında gündeme getirilmiş ve adeta alternatif bir "ekonomik kalkınma modeli" olarak sunulmuştur. Öyle ki 2005 yılı Birleşmiş Milletler tarafından "Dünyada Mikrokredi Yılı" ilan edilmiş ve 2015 yılına kadar mikrokredi uygulamalarıyla yoksulluğun %50 azaltılması hedeflenmiştir (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı Yayınları, 2003b:16). Yine bu dönemde kadınlar da artan bir sayıda bu projelere dahil edilmiştir.

Daha önceki bölümlerde kapitalizmin krizlerine, bunun sebep ve sonuçlarına değinilmişti. Özellikle 1980 sonrası yaygınlaşan mikrokredi uygulamaları işte bu değişimlerin bir sonucudur. Kapitalizmin krizi, sosyal refah politikalarından geri çekilme ve artan küresel yoksulluk karşısında girişimciliği özendiren ve teşvik eden mikrokredi projeleri birçok farklı ülkede uygulanmaya başlamıştır.

3.1. Mikrokredi Projelerinin Gelişimi

Mikrokredi uygulaması Bangladeş'te 1976 yılında Jobra köyünde başlatılmış olup fikir olarak ilk ortaya çıkışı 1973 yılındadır. Profesör Doktor Muhammed Yunus tarafından Bangladeş'te genç bir kadına bambu sepet yapması için $6 kredi vererek başlatılmıştır. 1972 yılında doktorasını bitirmiş olarak Amerika'dan dönen Ekonomi Profesörü Muhammed Yunus Bangladeş'te kırsal bir alanda yer alan Chittagong Üniversitesi'ne katılır. M. Yunus, 1976 yılında mikrokredi uygulamasını bir üniversite projesi olarak başlatır. Bangladeş dilinde kırsal/ köy anlamına gelen Grameen kelimesi 1983 yılında resmi olarak kurulan bankanın da adı olur.

Bangladeş'te Grameen Bank kredi verme işinde maddi teminat yerine sosyal teminat (grup üyeleri tarafından yapılan düzenli sosyal baskı) isteyerek bu uygulamanın öncüsü olarak adını duyurur. Yoksul köylüler ama özellikle de kadınlar hedef kitle olarak alınmaktadır. Bu banka Bangladeş'te mikrokredi dağıtımında 1229

şubesi ve 11988 çalışanı ile 44636 köye ulaşmış en büyük kurumlardan biridir. Kümülatif yatırımı bir milyar dolardan fazla olan Grameen Bank 3 milyon 360 bin üyeye sahiptir. Hedef kitlesi ile de paralel olarak üyelerinin %96'sı kadınlardan oluşmaktadır. Bugüne kadar toplam dağıtılan kredi miktarı 4.27 milyar dolardır. Geri ödeme miktarı yüzde 98.69'tır (Yunus, 2004:1-3).

Grameen Bank'ın bu uygulaması yoksullukla mücadele kapsamında ve ekonomik gelişme için yeni bir paradigma olarak oldukça dikkat çekmektedir. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın çeşitli ülkeleri de dahil olmak üzere, tüm kıtalarda yaklaşık 111 ülkede uygulanmaktadır (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2003b: 15). Bu ülkelerden bazıları Bolivya, Kosova, Bosna, Kamerun, Ekvador, Nijerya, Tanzanya, Vietnam, Hindistan, Endonezya, Meksika, Pakistan, Nepal, Senegal, Filipinler ve Çin'dir (Grameen Dialogue, 2004).

Birçok kurum kalkınma projelerinin içerisine mikrokredi uygulamalarını dahil etmeye çalışmaktadır (Rahman, 1999: 68). Dünya Kadın Bankası, A.B.D. Uluslararası Kalkınma Kurumu (U.S. Agency for International Development/USAID), Uluslararası Zirai Kalkınma Fonu (International Fund for Agricultural Development/IFAD), Norveç Uluslararası Kalkınma Kurumu (Norweigian Agency for International Development/NORAD), Kanada Uluslararası Kalkınma Kurumu (Canadian International Development Agency/CIDA), İsviçre Uluslararası Kalkınma Kurumu (Sweedish International Development Authority/SIDA) gibi kuruluşlar mikrokredi projelerinin uygulanması ve gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar. Hiç kuşkusuz Dünya Bankası da mikrokredi projelerine katkıda bulunan kuruluşlardan birisidir. Maddi desteğin yanısıra toplumsal fon projeleriyle de mikrokredi uygulamalarını desteklemektedir. 1995 yılında, kalkınmakta olan ülkelerde mikrokredi projelerinin desteklenmesi ve yayılması için, 100 milyon dolarlık bütçeye sahip Fakirin Fakirine Yardım Etmede Danışmanlık Grubu'nun (Consultative Group to Assist the Poorest) kurulması için 30 milyon dolarlık bir fon desteği sağlamıştır. Temel işlevi bir tür altyapı çalışması olarak görülebilecek bu grubun, mikrokredi programlarında takip edilmesi gereken en uygun yöntemleri belirlemek, kadınlara ve fakirlere fon kaynakları bulunmasını sağlamak ana amaçları arasında gelmektedir (Khandker, 1998: 5).

Bu bölümde yoksullukla mücadele ve dolayısıyla kalkınmada teşvik edilen yöntemlerden birisi olarak mikrokredinin içeriği ve hedefleri eleştirilerle beraber anlatılmaya çalışılacaktır. Bu analizler sırasında ilk uygulama örneği olması, uzun vadedeki sonuçlarının görülebilirliği ve üzerine yapılmış çalışmaların çokça olması nedeniyle, Bangladeş örneğinin pratikteki yansımaları açıklamaların desteklenmesinde kullanılacaktır. İlk olarak kısaca mikrokredinin amacı, bu amaçla paralel olarak hedef kitlesi tanıtılacak, bu kitlede kadınların önemi ve mikrokredi uygulamaları anlatılacak, ardından ikinci bölümde anlatılan yoksulluk algısı ve yoksullukla mücadele analizlerinin ışığında sunulan söylemlerin eleştirisi verilecektir. Bir sonraki bölümde mikrokredi projelerinde pratikte yaşanan süreç anlatılıp incelenecek, projede büyük önem taşıyan grup mantığının üzerinde durulacaktır. Pratikte karşılaşılan sorunlar örneklerle somutlaştırılacak, kendi iç dinamikleri incelenmeye çalışılacaktır.

3.2. Söylemde ve Pratikte Mikrokredinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi

3.2.1. Söylemde Mikrokredi ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Mikrokrediler, iş yapma fikri olan yoksul kişilere gelir getirici bir faaliyette bulunmak üzere teminatsız ve kefilsiz olarak küçük bir başlangıç sermayesi sağlanmasının imkanı olarak sunulur. Projenin savunucuları mikrokredinin sadece güvene dayanan, bu anlamda diğer kredilerden farklı olarak maddi anlamda bir teminat istenmeyen bir kredi anlayışı olduğunu vurgulayıp bu özelliği ile de teminat gösteremediği için kredi alamayıp kendine iş yaratamayan yoksulları hedeflediğini belirtmektedirler. ***Kırsal ve/veya kentsel alanlardaki yoksulların*** durumunu **mikro-kredilerle** iyileştirmeye yönelik projelerdeki beklenti verilen mikro-kredilerle onları küçük girişimciler haline dönüştürmektir. Bu konumdaki kişilere verilen krediler sonrasında krediyi alanlar daha ziyade kendi hesabına iş görme (self-employed) diyebileceğimiz türde iktisadi faaliyetlere yönelirler.

Uygulamadaki hedef kitle aşağıdaki gibidir:

- Kadınlar
- Topraksız köylüler
- Küçük ölçekli çiftçiler

- Küçük girişimciler
- İzbe alanlardaki düşük gelirliler (Ledgerwood, 1998:11)

Ancak belirlenen hedef kitle içerisinde kadınlar ön plana çıkmaktadır. O halde, bu noktada yoksul kadına verilen önceliğin nasıl gerekçelendirildiği önemlidir. Kadınların projede tercih edilmesinin gerekçeleri projelerin söyleminde şu şekilde sunulmaktadır. Kadınların cinsiyetler arası eşitsizliklere maruz kaldığı, gelir yaratabilecek kaynakların dağılımında çoğunlukla mağdur taraf oldukları gözlemlenmiştir (Ahmed, Chowdhury, Bhuiya, 2001: 1957). Yine geleneksel yapılar yüzünden kadınların üzerinde mal varlığı gösterilmediğinden teminat karşılığı bankalardan kredi alamadıkları saptanmıştır. Bu bağlamda mikrokredi projelerinin savunucularına göre, mikrokredi projeleri tüm bunları gözeterek kadınlar için bir ayrımcılık uygular. Bu pozitif ayrımcılığın diğer ayağı da yoksullukla mücadeleyi içerdiğinden kadınların aileye katkısının erkeklere oranla daha fazla olduğu varsayımı da, neden kadınlar hedefleniyor sorusunun ana cevaplarından birisini oluşturmaktadır. Kadınların eviçi gelirlerde söz hakkının, kontrolünün çok daha fazla olduğu durumlarda söz konusu geliri öncelikli olarak çocukları için kullanmayı ve evin temel ihtiyaçlarını karşılamayı tercih ettikleri ve kadınların söz sahibi olduğu aile yapılarında çocukların okula devam etme oranının da daha yüksek olduğu görülmektedir (World Bank, 1999: 3). Tüm bunlar göz önüne alındığında yoksullukla mücadele bağlamında kadınlara borç verilerek ailenin gelirinin arttırılması, aile refahına bir erkeğe verilecek borçtan çok daha fazla katkıda bulunulması anlamına gelmektedir. Diğer yandan kadınların yürütecekleri iş ve elde edecekleri gelir sayesinde sosyo-ekonomik statülerinin geliştirilmesi ve böylece kadınların güçlü kılınması hedeflenmektedir. Kadınların içine girecekleri yeni ilişki ağları sayesinde dayanışacakları, oluşturacakları gruplar ile haftalık toplantılarında bilinçlerinin yükseltileceği ön görülmektedir. Ayrıca tüm bu gelişmeler sonucunda her biri bireysel olarak değişim gösteren bu kadınların ve dolayısıyla ailelerin toplumsal bir gelişim ve refah düzeyi yaratacağı beklentisi de eşlik etmektedir (Rahman, 1999).

Projeleri yürütenler, hem ekonomik hem de sosyal hedefler içeren mikrokredi projeleri ile kadınlar sayesinde toplumsal refahın artacağını

belirtmektedirler. Bir yandan verilen kredilerle ekonomik bir gelişme amaçlanırken sosyal gelişim için de her bir proje evlilik, aile planlaması, çocuk eğitimi, temizlik, beslenme, sağlık gibi konularda kendi ajandasını oluşturmakta (bkz. Tablo 1) ve gruplarında belirlenen noktaların benimsenmesine çalışmaktadır. Bu amaçlar için çeşitli eğitim programları düzenleyerek yoksulların beşeri ve sosyal sermayelerinin ve verimlilik kapasitelerinin arttırılması planlanmaktadır (Khandker, 1998: 28).

Tablo 1: 3 Farklı Mikrokredi Programındaki Kurallar

Grameen Bank'ın 16 Kuralı	**BRAC'nin 17 Sözü (Bangladeş Kırsal İlerleme Komitesi)**	**RD-12'nin 21 yemini (Kırsal Kalkınma-12)**
Grameen Bank'ın 4 ilkesini- disiplin, beraberlik, cesaret ve çok çalışma- hayatımızın her alanında takip edip ilerleyeceğiz.	Suistimal etmeyeceğiz ya da adaletsiz olmayacağız.	Hep birlikte olacağız.
Ailelerimize refah getireceğiz.	Çok çalışacağız ve ailelerimize refah getireceğiz.	Herkese karşı samimi ve cana yakın olacağız.
Bakımsız evlerde yaşamayacağız. Evlerimizi tamir edeceğiz ve yeni evle inşa etmek için çalışacağız.	Çocuklarımızı okula göndereceğiz.	Kooperatiflerin ilkelerini takip edeceğiz.
Tüm sene boyunca sebze yetiştireceğiz. Birçoğunu yiyip kalanları satacağız.	Aile planlaması uygulayacağız ve ailemizdeki kişi sayısını az tutacağız.	Kalkınmak için canla başla uğraşacağız.
Ekim dönemlerinde mümkün olduğu kadar çok tohum dikeceğiz.	Temiz olmaya ve evlerimizi düzenli tutmaya çalışacağız.	Kendimizi eğiteceğiz ve çocuklarımızı okula göndereceğiz.
Ailelerimizi küçük tutmak için plan yapacağız. Harcamalarımızı azaltacağız. Sağlığımıza dikkat edeceğiz.	Her zaman temiz su içeceğiz.	Aile planlaması uygulayacağız.
Çocuklarımızı eğiteceğiz ve onların eğitimini karşılamayı garanti edeceğiz.	Yiyeceklerimizi açıkta bırakmayacağız ve yemeklerden önce elimizi yüzümüzü yıkayacağız.	Kaynatılmış su içeceğiz ve tuvaletleri temiz tutacağız.
Her zaman çocuklarımızı ve çevremizi temiz tutacağız.	Tuvaletler inşa edeceğiz ve lazımlıklarımızı ortalıkta bırakmayacağız.	Çokeşliliğe ve kadın sömürüsüne karşı savaşacağız.
Atık-çukuru olan tuvaletler inşa edeceğiz ve kullanacağız.	Evimizin etrafına ağaçlar ve sebzeler dikeceğiz.	Gelirimizin bir kısmını biriktireceğiz
Kuyu suyu içeceğiz. Bu olmazsa suyu kaynatacağız ya da şap kullanarak içilebilir hale getireceğiz.	Şartlar ne olursa olsun birbirimize yardım etmeye çalışacağız.	Kooperatiften borç alacağız ve gelirimizi arttırmaya çalışacağız.
Ne oğullarımızın evliliklerinde başlık parası alacak ne de kızlarımızı evliliklerinde başlık parası vereceğiz. Başlık parasının belasından kendimizi uzak tutacağız. Çocuk evliliğine izin	Çokeşliliğe karşı savaşacağız, eşlerimize ve tüm kadınlara karşı adil olacağız.	Kimseden yardım istemeyeceğiz.

vermeyeceğiz.		
Kimseye karşı adaletsiz davranmayacağız aynı zamanda başkalarının da adaletsiz olmasına izin vermeyeceğiz.	Organizasyona sadık kalacağız ve kural ve düzenlemelerine uyacağız.	Rahat peşinde koşmayacağız.
Daha fazla gelir için ortak olarak büyük yatırımların altına gireceğiz.	Ne olduğunun tam olarak anlamadan asla bir şey imzalamayacağız (hareket etmeden önce dikkatlice düşüneceğiz).	Tembel olmayacağız.
Her zaman birbirimize yardım etmeye hazır olacağız. Eğer birimiz darda isek ona yardım edeceğiz.	Haftalık toplantıları düzenli olarak ve tam zamanında katılacağız.	Cahil, okuma yazma bilmez kalmayacağız.
Herhangi bir merkezde disiplinsizlik olduğundan haberdar olursak orada disiplinin yeniden inşası için yardımcı olacağız.	Haftalık grup toplantılarında alınan kararlara her zaman uyacağız.	Okumadan hiçbir kağıdı imzalamayacağız.
Merkezlerimizde fiziksel egzersiz yapacağız. Tüm sosyal aktivitelerde beraberce yer alacağız.	Haftalık kazançlarımızdan biriktireceğiz.	Başlık parası alıp vermeyeceğiz.
	Eğer borç alırsak geri ödeyeceğiz.	Çok kalabalık aileler olmayacağız.
		Kooperatifin kurallarını ve disiplinini bozmayacağız.
		Borcumuzun geri ödemelerini geciktirmeyeceğiz.
		Dalavereci insanların kötü tavsiyelerini dinlemeyeceğiz.
		Organizasyonumuzun herhangi bir şekilde zarar görmesine asla izin vermeyeceğiz.

(Khandker, 1998: 26-27)

Bu uygulamaların savunucularına göre mikrokredi uygulamalarının amaçları yoksullukla mücadele etmek, kadınları ve de diğer dezavantajlı grupları güçlendirmek, bu grupların üretkenliğini arttırmak, iş olanakları yaratmak, var olan işlerinin büyümesine ve de geliştirilmesine yardımcı olmak, yeni iş olanaklarını teşvik etmek, kırsal alandaki gruplarda yetiştirdikleri ürünlere olan bağımlılığı azaltmaktır (Ledgerwood, 1998). Özetle, bu tarz projeleri destekleyenlerce mikrokredi uygulamaları, yoksulların kendi kendilerine yoksulluktan kurtulmaları için etkili bir strateji olarak değerlendirilmekte, hem ekonomik hem de sosyal anlamda gelişecekleri, dolayısıyla mikrokredi kuruluşlarının da hem finansal hem de sosyal bir aracılık işlevi içerdiği iddia edilmektedir.

Bahsedilen ekonomik ve sosyal hedefleri gerçekleştirileceği savunulan mikrokredi projelerinde belli bir işleyiş prosedürü takip edilmektedir. Mikrokredi projelerinde takip edilen yol öncelikle borç grupları oluşturulmasını içerir. Kimi organizasyonlarda grup oluşturulmasının yanı sıra kendine güven inşa etme, rakamsal bilgiler, pazarlama ve yönetim konusunda eğitimler de verilmektedir. Banka görevlilerinin borçluların köylerine giderek evlerinde yaptıkları haftalık grup toplantıları yoluyla mikrokredilerin dağıtımı ve geri ödemelerin toplanması sağlanmaktadır. Mikrokrediden faydalanan borçlular, ekonomik girişimciliklerinin yanı sıra küçük bir miktar da olsa zorunlu tasarruflara teşvik edilmektedirler.

Mikrokredi uygulamaları yukarıda kısaca açıklanan hedef kitleleri, hedefleri ve bu hedeflerin uygulanma süreçleri itibariyle neoliberal kurumlarca desteklenmektedir. Ancak mikrokredi uygulamalarının yoksullukla mücadele adı altında yaygınlaştırılmaya çalışıldığı göz önüne alınarak yukarıda sunulan söylemlerin yoksulluk bölümünde değinilen yoksulluk algısı ve yoksullukla mücadele bağlantıları üzerinden irdelenmesi önemlidir. Bu sayede mikrokredi projelerinin aslında yönetişim stratejilerinden biri olduğu, sosyal patlamaya dair duyulan endişenin bir ürünü olduğu ve yoksulluğu dayanılabilir kılma amacı güttüğü anlaşılabilir. Bu amaçla, aşağıda, "yoksul kadın" olarak sunulan hedef kitlesi ve paralelinde hedefleri ile mikrokredi projelerinin söyleminin eleştirisi yer almaktadır.

Mikrokredi uygulamalarının hedef kitlesi ve hedefleri göz önüne alındığında yoksulların girişimci kılınmalarına verilen önem birinci sırada yer almaktadır. Bu çaba, küçültülen devlet tanımıyla beraber haklardan çok sorumlulukları ön plana geçen vatandaş tanımıyla yakından ilintilidir. Artık yoksullar kendi yoksulluk sorunlarının çözümünün temel parçası olmak durumundadırlar. Çünkü yoksulluk bölümünde değinilen yoksullara ilişkin neoliberal kapitalist ön kabullere göre yoksulluklarının gerekçeleri de kendileridirler.

Yoksulların yoksulluklarının gerekçelerinin kendilerinde yattığına dair inanış mikrokredi projelerindeki "kurallar"da da kendini göstermektedir. Yeterince üretken olmayışlarına sebep olarak gösterilen zamanı ve parayı kullanmada kontrolsüzlük, anı yaşama sıfatları bu kurallarda "tembel olmayacağız", "rahat peşinde koşmayacağız", "haftalık kazançlarımızdan biriktireceğiz" gibi cümlelerle karşımıza

çıkmaktadır. Dayatılan bu söylem dışında projelerin üyeleri disipline olmak, sorumluluk sahibi olmak, anı yaşamaktan kurtulmak için projenin uygulanma sürecindeki kural gereği zorunlu tasarrufa yönelmek zorundadır. Böylece, yoksulları gelir sahibi yaparak "ihtiyaçlarını" genişletmek mümkün olabilecektir. Bu durumda neoliberal "düzenleyicilere" göre düzensiz, tembel, akışkan yoksullar grubunu gelir sahibi yapabilmek için mikrokredi projeleriyle kontrol dahilinde kaynak sağlanması oldukça ideal bir yöntem olmaktadır. Daha önce sunulmuş olan yoksulluk algısı başlığı altındaki bölümde ifade edildiği gibi yoksulluğun tanımına ampirik veriler üzerinden varılmaktadır. Eğitimsizlik, çok çocuk sahibi olma, hijyen eksikliği yoksulluğun sebebi olarak verildiğinden mikrokrediden faydalanacak olanlara ezberletilen kurallar arasında bu konulara da dikkat çekildiği görülmektedir. "Yönlendirilmeye ihtiyaç duyan" yoksullar "kendimizi eğiteceğiz ve çocuklarımızı okula göndereceğiz", "ailemizdeki kişi sayısını az tutacağız", "çok eşliliğe karşı savaşacağız", "yiyeceklerimizi açıkta bırakmayacağız ve yemeklerden önce elimizi yüzümüzü yıkayacağız" gibi sözleri ezberlerken aslında kendilerine dair var olan bakış açısını açıkça dile getirmektedirler. Söz konusu kurallar "sorumluluk sahibi vatandaşı" ve "çekirdek aileyi" daim kılmayı hedeflerken bir yandan da krediler sağlanması yoluyla yoksullar borçlandırılmakta ve yoksulların, özellikle de "yoksul kadınların güçlendirilmesi" söylemi bu tarz projelerde sıkça anılmaktadır.

Ancak "yönetilmeye" çalışılan bu yoksul kavramında özellikle yoksul kadınların ön plana çıkması, mikrokredi projelerinde kadınların neden hedeflendiğine ilişkin sunulan açıklamaların ötesine geçmeyi ve yine yoksulluk algısındaki ön kabullerin hatırda tutulmasını gerektirmektedir. Mikrokredi programlarının bir yandan da kapitalizmin bir parçası olduğu göz önüne alınırsa kadınların seçilmesindeki sebeplere yenileri de eklenebilmektedir.

Birçok araştırmacı uygulamalarda kadınların tercih edilmesine ilişkin, sunulan nedenlerin dışında gerekçeler de bulunduğunu yaptıkları çalışmalarında belirtmişlerdir. Aminur Rahman (1999) 1994-1995 ve 1997 yazında Bangladeş'in Tangail bölgesinde bir araştırma sürdürmüştür. Bu çalışma kapsamında 295 aile üyesi, 154 Grameen Bank üyesi (120 kadın ve 34 erkek) ve 12 (9 erkek, 3 kadın) banka görevlisi ile görüşülmüştür. Grameen Bank burada erkekleri mikrokredi

programının dışında tutarak sadece kadınlara yönelik bir program uygulamaktadır. Bölgede önceki yıllarda dört adet erkek grubu varken, ki aslında önerilen grup sayısı altı ila sekiz arasındadır, buna rağmen yeni gruplar oluşturulmamıştır. Bunun gerekçeleri sorulduğunda erkek banka görevlisinin verdiği cevap dikkat çekicidir:

> "Üstümüz olan memurlar bizden yeni erkek üyeler edinmememizi ve en nihayetinde bu borçlandırma uygulamasından onları tamamen çıkarmamızı istediler. Daha önce merkezde altı grup ve otuz erkek üyemiz vardı. Kimileri grubu terk etti kimileri grup arkadaşları tarafından dışlandı, ancak biz bunları yenilemedik."

> "Sahada erkek üyelerle çalışmak zordur. Toplantılara gelmezler, küstahtırlar. Banka görevlileriyle tartışırlar, hatta kimi zaman banka görevlilerini tehdit ederler, korkuturlar. Bu yönde herhangi bir yazılı talimat olmamasına rağmen üstümüz olan memurların böyle bir karar almış olması oldukça iyi bir şey." (Rahman,1999: 69)

Banka çalışanının bu sözleri özellikle kadınların seçilmesinin borçların geri dönüşü, yatırım amaçlarının başarısı gibi nedenlerle bankanın stratejik bir tercihi olduğunu göstermektedir. Bangladeş'teki mikrokredi projesi üzerine araştırma yürütmüş olan Helen Todd, "seksenlerin ortalarında erkek merkezlerinde geri ödemelerde yaşanan sıkıntılar sonrasında Grameen Bank'ın projesinde erkek üyelerden kadın üye edinmeye doğru bir geçiş olduğu"nu açıklar (Aktaran Rahman, 1999: 69).

Ancak yine bu noktada bankanın en başta belirttiği hedefleri ile yaşananlar arasında bir çelişki göze çarpmaktadır. Mikrokrediler formel halleri itibariyle kadınları güçlü kılmayı hedeflemekte, bu sebeple erkeklere değil de kadınlara verilmektedir. Ancak uygulamada banka krediyi kadınlara verirken kimi zaman paranın kullanımı erkeklerin kontrolünde olmakta ancak geri ödeme zamanı kadına yakını olan erkek tarafından gereken para verilip ödemeyi yapması sağlanmaktadır. Bu durum hem banka görevlileri hem de borçlular tarafından bilinmesine rağmen yine de uygulamalar aynen devam etmektedir.

Yine de neden kadınlar seçiliyor sorusunun anlamı artmakta ve yazılı metinlerdeki amacın dışında bankanın stratejik çıkarlarının da gözetildiği anlaşılmaktadır. Kadınlar erkeklere oranla birçok açıdan daha kırılgan gözükmektedirler: fiziksel anlamda hareketlilik (mekansal yer değiştirme) açısından

yine erkeklere oranla daha sabit , dolayısıyla takibi kolay, kültürel olarak da cinsiyetçi roller bağlamında daha utangaç, edilgen ve uysal. Bunların sonucu olarak banka görevlileri için çalışma koşulları erkeklerle çalışmaktan çok daha kolay olmakta, daha güvenilir ve daha disiplinli bir ortam oluşturulmaktadır.

Mikrokrediden faydalanmak isteyenlerin ezberlemek zorunda oldukları kurallar incelendiğinde kadınların kültürel olarak sergiledikleri cinsiyetçi rollerinin "organizasyona sadık kalacağız ve kural ve düzenlemelere uyacağız", "kooperatiften borç alacağız ve gelirimizi arttırmaya çalışacağız", "haftalık toplantılara düzenli ve tam zamanında katılacağız", "borcumuzun geri ödemelerini geciktirmeyeceğiz" gibi disipline edici bir işlev gören kurallarla daha da katmerlendirildiği görülmektedir, bu sayede aynı zamanda finansal kuruluşlar olan bu projelerin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. Tüm bu özellikler projenin, bankanın daha "sağlıklı", "başarılı" görünür kılınmasına etkide bulunmaktadır (Goetz and Gupta, 1996; Rahman, 1999).

Kadınların toplumsal cinsiyetten kaynaklanan özelliklerinin bankaların paranın geri dönüşümünü sağlamasında yazılı olmayan bir garanti mekanizması işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda değinilen ve kurallarla da pekiştirilmek istenen uysallık, itaatkarlık gibi özellikler dışında yine sosyo-kültürel yapıyla ilintili olarak kadınların "izzet"lerine düşkünlüğü de banka için aynı garanti mekanizması işlevini görebilmektedir. Bangladeş'teki kadınlar genellikle alçakgönüllülük ve iffetlilik ile özdeşleştirildiğinden kadınların onuru/izzeti erkeklere kıyasla çok daha fazla kırılgandır. Bu durumun yarattığı sonucu Brahman'ın çalışması esnasında görüşme yaptığı kişilerden Vanu şöyle ifade etmektedir:

> "Bir kadın ödemesini zamanında yapamadığında borç merkezinde hem arkadaşları hem de banka çalışanlarının sözlü saldırıları sonucu durumundan utanç duyar. Kadının toplum içerisinde böylesine bir utanç yaşaması kadının ailesindeki ve akrabalarındaki erkekler için kötü bir namdır. Hatta grup arkadaşlarının borcunu ödeyemeyen kişiyi bizzat kendilerinin banka ofisine götürmeleri de olası bir durumdur. Bir erkeğin banka binasında günlerce kilitli kalması köydeki diğerleri için hiçbir şey ifade etmeyebilir ama bu bir kadının başına gelirse ailesine ve akrabalarına ve köyüne leke sürecek bir davranıştır. Köydeki herkes bunun dedikodusunu yapar."

Hatta Vanu yukarıdaki duruma ilişkin somut bir örnek verir. Borcunu ödeyemediği için arkadaşları tarafından bankaya getirilen kadın, banka görevlilerince

içeride bir odaya alınır ve kapı üzerine kitlenir. Yaşadıklarından utanç duyan kadın, kendisini kıyafetini (sari) kullanarak tavandaki vantilatöre asar (Rahman, 1999: 70).

Yukarıda değinilen noktalar açıkça göstermektedir ki mikrokredi projelerine ilişkin yazılı olan hal ile uygulamada yaşananlar yani yazılı olmayan hal gibi iki farklı noktadan bakmak mümkündür. Hedef kitlesi olarak sunduğu kadınlara ilişkin yukarıda değinilen tezatlar, projedeki bu ikiliği açıkça ortaya koymaktadır. Hedef kitlesinde karşılaşılan tek çelişki bu olmamakta, "yoksulun yoksulu" tanımına ters düşen uygulamalara da rastlanmaktadır.

Projeler, yoksulları hedef kitle almasına rağmen yoksullar içerisinde de durumu görece iyi olanlara ulaştığı ve yoksulun yoksulu olan kısma ulaşamadığı ve aradaki eşitsizliği arttırdığı yönünde eleştirilere maruz kalmaktadır. Bunda projeyi uygulayan programların kısa süre içerisinde kendini finansal olarak idame ettirebilme beklentileri de etkili olmaktadır, bu nedenle borç verilerken görece daha az yoksul olup daha yüksek miktarda borç alabilecekler tercih edilebilmektedir ki bu da projelerin yoksullukla mücadele amacıyla çelişki yaratmaktadır (Ahmed, Chowdhury, Bhuiya, 2001: 1958).

Mikrokredi projelerinde hedef kitleye ilişkin bu çelişkilerin dışında projenin işleyiş mantığında da yazılı olan ve olmayan şeklinde ikili bir durum gözlenmektedir. Projede oldukça önemsenen unsurlardan birisi gruplar olup bu bağlamda bireysel krediler yerine grup kredilerinin yaygınlaştırıldığı görülür. Mikrokredi projelerini destekleyenlere göre, gruplar, mikrokredilerin finansal yanını güçlendirici etki yapmakta, aynı zamanda sosyal bağların da pekişmesini sağlamaktadırlar.

Kredi veren kuruluşların kredi dağıtımında tercihleri genellikle alacaklıların gruplar oluşturmasıdır. Örneğin Grameen Bank, aynı köyden beş kadının bir araya gelerek bir borç grubu oluşturmasını istemektedir. Bu grubun banka tarafından tanınması için ise bankanın kurallarını öğrenmesi ve ezberlemesi gerekmektedir. Grup bu kuralları öğrendiğinde önce üst düzey bir banka görevlisi tarafından sözlü teste tabii tutulur ve ancak testi geçtikleri takdirde kabul görürler. Bu şekilde kabul görmüş altı ila sekiz arasında değişen sayıda grup (aynı köyden ortalama 30 ya da 40 üye) bir borç merkezi oluşturmaktadır. Yeni bir borç merkezine dahil olmuş kadınlar haftalık toplantıları için buluşabilecekleri bir yer göstermek zorundadırlar.

Grubun kurulması ve toplanacak bir yer gösterilmesi durumunda grup borç alabilmek için temel gereklilikleri yerine getirmiş sayılır. Banka belirli zaman periyotları dahilinde gruptaki bireylere borç vermeye başlar. Gruptan önce sadece iki kişiye para verilir ve banka görevlileri en az iki ay boyunca bu kişilerin geri ödemeleri gözlemler ve bu kişilerin sorunsuz bir şekilde bu dönemi tamamlamaları karşılığında gruptan diğer iki kişinin de borç alabilmesine imkan tanınır.

Haftalık toplantılarda kadınlar ve banka görevlileri bir araya gelirler, ödemeler yapılır, sağlık, eğitim, dayanışma, çevre gibi her türden sorunların tartışılmasına ortam yaratılması amaçlanır. Ancak son yıllarda grupların bu sosyal yönüne ilişkin bir gerileme dikkat çekmektedir[1].

Grupların kurulmasındaki amaç gruptaki her bireyi birbirinden sorumlu kılarak sosyal dayanışma ağı oluşturmaktır. Projede grup mantığına verilen önem göz önüne alınarak bu noktanın biraz daha incelenmesi yerinde olacaktır, bunun için daha önce "Yoksullukla Mücadele" başlığı altında tartışılan sosyal sermaye kavramından faydalanılacaktır.

Son dönemlerde sosyal sermaye kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Zamanlama olarak bu kavramın popülerlik kazanmasının da denk gelmesi, üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır. Sosyal sermaye yoksullukla mücadelede, varolan dayanışma ağlarının kullanılmasını öngörmektedir, başka bir deyişle insanlar arasında halihazırda yer alan ilişkiler artık bir sermayeye dönüştürülmekte ve bu enformel ilişkiler üzerinden daha formel yeni ilişki formlarının yürütülmesi esas alınmaktadır. Örneğin, mikrokrediler bağlamında ele alındığında, daha önce kadınlar arasında var olan her türden desteğin (birbirlerine erzak verme, çocuklar için kıyafet değiş tokuşu, okul kitaplarının değiş-tokuşu, vb...) alınan mikrokredilerin geri ödenmesinde bir garanti mekanizması olması öngörülmektedir. Sosyal sermayenin kullanılmasına ilişkin beklenti kendisini "her zaman birbirimize yardımcı olacağız, eğer birimiz darda isek ona yardım edeceğiz" kuralında da göstermektedir. Gönüllülük esası üzerinden işleyen bu ilişkiler, eklenen yeni formel ağlar içinde birbirine destek olmanın yanı sıra yaptırım işlevi de üstlenmektedir. Böylece kurulan

[1] Bangladeş'te grupların kurulma sürecine ilişkin bilgiler Diyarbakır'a Grameen Mikrokredi Projesi'ni kurmak üzere gelmiş ve bu projede çalışan Bangladeşli yetkililerden alınmıştır.

dayanışma ağları neoliberal politikalarla kapitalizmin gereklerini de içererek kendini idame ettirmeye çalışan bankanın formel yapısına uyumlu bir eşgüdüm sergiler. Bir bakıma söz konusu olan, enformel olanın formel olan içinde yeniden tanımlanması, formel olanın çıkarlarına uygun halde kullanılmasıdır, üstelik kendi içinde bir değer olarak algılanan davranış biçimleri olduğundan yeni bir işlev edinmiş eski davranış biçimleri çok da kolaylıkla kabul görmektedir.

Daha önceleri grup toplantıları yaşanan sorunların paylaşıldığı, tartışmaların yapıldığı bir işlev de barındırıyorken artık bu tarz bir dayanışma ağı işlevinden daha çok paranın geri ödemelerinde bir yaptırım/garanti mekanizması olarak işlemekte ve dolayısıyla yeni borçlar alabilmek için kendi içlerinde bir iç disiplin yaratmaya odaklanmaktadır. Grup içerisindeki bu baskı ve beraberinde kurumsal yaptırım kadınlar üzerinde o kadar etkili olmaktadır ki geri ödemelerde % 98lik bir "başarı" söz konusudur. (Rahman, 1999: 71; Goetz and Gupta,1996; Hassan and Tufte, 2001). Bu nedenle kadınlar aynı zamanda finansal kuruluşlar olan mikrokredi projeleri için "iyi kredi riski" (yani paranın geri dönüşünün neredeyse garanti olması durumu) anlamına gelmektedirler (Goetz and Gupta, 1996: 45).

Grup mekanizması projede geri ödemelerdeki dönüşü kolaylaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda projenin işlem maliyetlerinin azaltılmasında da etkili olmaktadır. Grup içindeki üyeler birbirlerinin aldıkları krediyi kullanım yollarının ve geri ödemelerinin takip ve kontrolünü bizzat kendileri yapmaktadırlar, böylece projeyi ek bir külfetten kurtarmaktadırlar. Aynı zamanda grup olma zorunluluğu nedeniyle kişiler üye olabilecek yeni hedefleri belirlemekte de bilgi verici bir işlev yüklenmektedirler.

Özetle, mikrokredi projelerinin söylemi incelendiğinde sunulanların dışında bir de gizli/yazılı olmayan ama "kadınları güçlendirme" ya da yoksullukla mücadele" hedeflerinin dışında projenin rakamsal başarısını daim kılmayı sağlayan diğer bir metin de bulunmaktadır. Diğer yandan karşılaşılan sorun salt söylemindeki çelişkiler olmamakta, projenin pratikteki yansımasında da sorunlar görülmektedir.

3.2.2. Pratikte Mikrokredi Uygulamaları ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Mikrokredi projeleri çoğunlukla yoksullukla mücadelede yeni bir paradigma olarak kutsanmasına rağmen yine de zamanında krediyi geri ödeme, malın piyasada pazarlanabilmesi, belli bir kalite beklentisi gibi kapitalizmin mantığı doğrultusunda işlediğinden bu sistemin mağduru olmuş kadınlar bulunmaktadır. Bu projelerdeki başarı kıstası olarak alınan bankanın kârı ya da geri ödemelerdeki mükemmellik gibi finansal kriterler, uygulamanın toplumsal cinsiyete ilişkin boyutunu ikinci planda bırakabilmektedir. Dolayısıyla alternatif olarak sunulan mikrokrediler yoksul kadınlar için başka bir kıskaç yaratabilmekte, kadınların statüsünü yükseltmek yerine tam tersi etkiler de yaratabilmektedir (Ahmed, Chowdhury, Bhuiya, 2001: 1958). Verilen krediler kendi başına ataerkil yapıların dönüştürücüsü olamayacağına göre ve bu projelerde kadınlara özellikle ağırlık verildiğine göre süreçleri iyi takip etmek, sorunları gözlemlemek ve ihtiyaçları saptamak yerinde olacaktır.

Girişimcilik yönündeki projelerin önemine ilişkin Yakın Ertürk'ün yerinde bir saptaması vardır. Tek amacı kadının emeğini pazara çekmek olan bir uygulama belki ekonomik değer ve girişimci kadınlar yaratabilir, ancak böylesi bir sınırlılık sadece niceliksel bir "iyileşme" sunar, ki bu da aldatıcı bir görüntü oluşturabilir. Halbuki der Yakın Ertürk, girişimcilikte *örgütlü dayanışma ağları*nın önemi gözden kaçırılmadığı takdirde bunun koşulları içinde var olan kadının kimlik ve konumunda da niteliksel bir değişim gerçekleşir (Ertürk, 1993).

Bu bölümde mikrokredi projelerinin niteliksel bir değişim yaratmaktan yoksun olduğu projenin uygulanması esnasında karşılaşılan sorunlar belirtilerek, örneklerle açıklanacaktır.

Her ne kadar mikrokredi projeleri yoksullukla mücadele kapsamında değerlendirilseler de yine de kapitalist bir ekonomi anlayışının ürünüdürler. Borç veren kurumlar da kendi kârlarını, finansal idamelerini gözetmektedirler. Grameen Bank 1991 yılına kadar %16lık bir faizle borç veriyorken, 1991 sonrasında faiz oranını %20'ye yükseltir. Bu rakam ticari bankalardaki faiz oranlarından yaklaşık %8 daha yüksektir. Grameen Bank çalışanlarının ücretlerine zam yaptıktan hemen sonra bu artışı banka kârını azaltan bir sorun olarak görür ve kendini idame ettirmek

için kapitalist finans ilişkilerinin kurallarına uyarak faiz oranlarını arttırarak çözüme ulaşır. Bankanın politikalarındaki bu değişim özellikle 1990'lı yılların başında kendisini gösterir. Bu yıllarda banka çalışanlarının üzerindeki faiz oranlarına ilişkin baskılar o kadar artar ki bazı banka müdürleri iç çelişkileriyle baş başa kalırlar. Aşağıda yerel bir banka müdürünün Mart 1993'te projenin yönetim direktörü Dr. Yunus'a yazdığı bir rapor bu çelişkiye dikkat çekmek için verilmiştir:

> "Son zamanlarda faizleri yükseltmek için birçok yönetici arasında çok büyük bir rekabet var. Her ne zaman yönetici arkadaşlarla bir araya gelsek konuştuğumuz tek konu şubelerin yatırım profili oluyor. Bankamızın yatırımlarını arttırmak bizim için önemli ancak üyelerimizin kapasitelerini de unutmamalıyız. Temel hedefimiz yatırımlarımızı arttırmak olmamalıdır. Grameen Bank'ta aldığımız eğitim asıl üzerinde durduğumuz noktanın üyelerimizin refahı olduğu idi. Fakat birçok olayda yatırımlarımız birinci, üyelerimiz ikinci planda kaldı. Eğer ki bu tavrımızla devam edersek Bangladeş gibi fakir bir ülke için son derece ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabiliriz." (Aktaran Rahman, 1999: 79)

Artan faizler geri ödemelerde zaten sıkıntı çeken kadınların yaşadıkları süreci daha da zorlaştırmaktadır. Banka çalışanları ve grup içerisindeki kadınlar zamanında geri ödeme için birbirlerine baskı yapmaktadırlar, grup içerisinde dayanışma yerine çekişmeler baş gösterebilmektedir. Halbuki, Grameen Bank söylemde ortak sorumluluk içerisinde çalışarak kadınları güçlü kılmaya yönelik bir birliktelik öngörmektedir (Rahman, 1999: 68; Ahmed, Chowdhury, Bhuiya, 2001: 1958).

Kadınların geri ödemelerde yaşadıkları tek sorun, maruz kaldığı grup ve banka çalışanlarının baskısı olmayıp bir de zamanı gelen ödemeleri yeni borçlar alarak ödemek zorunda kaldığı durumlardır, dolayısıyla borçlarının artarak devam etmesidir. Bu durumda kadınlar güçlenmenin çok ötesinde kendilerini tekrar eden bir ödeme döngüsü içinde bulmaktadırlar.

Geri ödemeler, kadınların üstlenmesi gereken bir yük olarak omuzlarına binmesine rağmen kimi durumlarda mikrokredi projelerine dahil olmak kendi istek ve kontrollerinin dışında olabilmektedir. Kadınlar zaman zaman erkekler tarafından krediyi almaya zorlanmaktadırlar. Rahman'ın görüştüğü 120 kadından 108'i ailelerindeki erkekler tarafından Grameen Bank'a yollanmışlardır (Rahman, 1999:

70). Hatta sekiz kadarı da banka görevlilerinin ailedeki erkeklerle görüşüp krediyi almaya kadınları yollamaları konusunda ikna ettiği vakalardır. Karşılığında da bu erkekler paranın kullanım hakkını elde ederler (Goetz and Gupta, 1996: 52; Rahman, 1999: 71). Kadınların rica ile krediyi almaya yollandığı bu durumların dışında erkekler tarafından buna zorlandıkları, sözlü saldırılara, evden kovulma, terk edilme tehditlerine maruz kaldıkları olup paranın kontrolünün tamamen kocasının elinde olduğu durumlar da söz konusudur (Haider, 1996: 146; Rahman, 1999: 71).

Kadınlar bir yandan geri ödemeler konusunda zorluklar yaşarken bir yandan da mikrokredi projelerinde yaşanan uygulama sürecinin getirdiği fiziksel ve duygusal olarak da artan yüklerle boğuşmaktadırlar. Hem gelir getirici faaliyetlerle hem grup toplantıları, eğitimler gibi organizasyon çalışmalarıyla hem de ev işi ve çocuk bakımı işleriyle ilgilenmek zorunda kalmaktadırlar. Tüm bunlara bağlı olarak özellikle projelerdeki ilk yıllarda yaşadıkları sıkıntılar artmaktadır. Bulundukları sosyo-kültürel ortam kadının bu yeni görevleriyle paralel bir değişimi ve değişim hızını göstermediğinden kadınlar bu değişimin çelişkileriyle baş başa kalabilmektedirler. Kadınların özellikle başlangıç aşamasındaki dönemlerde daha fazla şiddete maruz kaldığı, zamanla bu şiddetin azaldığı gözlemlenmektedir. Yine bu geleneksel norm ve davranışlardaki değişimlere bağlı olarak kadınların yaşadığı kaygı ve gerilimlerin projelere dahil olmayan kadınlara göre daha fazla olabildiği saptanmıştır (Ahmed, Chowdhury, Bhuiya, 2001).

Yaşanan sıkıntılarda, mikrokredi projelerinin gereği olarak katılmak zorunda oldukları haftalık toplantılar oldukça etkili olabilmektedir. Toplantının kuralları gereği gruptaki herkes kararlaştırılan saatte merkezde olmak zorundadır. Gecikmeler söz konusu olduğunda beklenen üye gelinceye değin toplantı başlamamaktadır. Çoğunluk ataerkil aile yapılarına sahip olan bu kadınlar beklenenden geç saatte eve döndüklerinde sözlü şiddetten fiziksel şiddete kadar varan sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Ev içindeki sorumluluklarını aksattıkları suçlamalarına maruz kalabilmektedirler (Rahman, 1999). Bu bağlamda mikrokredi projeleri kadınları güçlendirmeyi, onları kendine güvenli kadınlar kılmayı hedeflerken tam tersi sonuçlara da yol açabilmektedir. Rahman'ın Bangladeş'te yaptığı araştırma

sonucuna göre 120 kadından 21'i, yaklaşık yüzde 18'i eviçi sözlü ya da fiziksel şiddette azalma olduğunu ifade ederken, yüzde 70'i artış olduğunu belirtmiştir.

Kadınların maruz kaldıkları şiddetteki artış göstermektedir ki mikrokredi projelerini tek başına ekonomik bir kalkınma modeli olarak görmek ve rakamsal olarak paranın dönüşündeki tatmin edici rakamlar üzerinden değerlendirmek oldukça sakıncalıdır. Özellikle de bu projelerin kadınları hedeflediği göz önüne alınırsa bu projelerin iktisadi veriler dışında da başarılı sonuçlar vermesi hedeflenmelidir. Projelerin uygulandığı bölgelerdeki aile içi yapılar incelenmeli, kadın-erkek rolleri analiz edilmeli, proje personeli bu konuda eğitime tabii tutulmalı ve projeler mutlaka sosyal destek ayağını dinamik kılmalıdır. Kadınlar bu tarz kamusal alanlara davet edilirken özel alanları dokunulmaz bırakılmamalıdır.

Kadınları güçlendirmeyi hedefleyen bu tarz projelerin yine de varolan ataerkil ilişki ağlarından yararlandıkları barizdir. Hem ailedeki erkekler hem de banka görevlileri kültürel norm ve tutumlarla da beslenen cinsiyetçi ilişkileri yeniden üretmektedirler, sosyo-kültürel olarak edindikleri güçlerini bunun devamı yönünde kullanmaktadırlar.

Yukarıda bahsedilen ilişkiler bir fabrika ve orada çalışanlar gibi formel ilişki ağlarından farklı olduğundan dönüşümü daha zor ilişkilerdir. Özel alan bağlamında değerlendirilmekte ve bu alanın dokunulmazlığından güç almakta dolayısıyla kadınların yaşananlardan güçlenerek çıkması için başka birtakım destek mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde hedefler sadece metinlerde boş vaatler olarak kalacak, gelişmelerden çoğunlukla erkekler beslenecek, bankalar da görünüşteki başarılı istatistiksel verilerle bu projelerin başarısını belgeleyeceklerdir.

Sonuç olarak, yoksulların cahil, aile planlaması konusunda bilinçsiz, hastalık taşıyıcı, ahlaksız, zaman ve paranın kullanımında kontrolsüz, tasarrufta bulunmayan, tembel, kayıt-dışı, akışkan kişiler olarak yeterince üretkenlik sergileyemedikleri ön yargısı ile mikrokredi projeleri tüm bu negatif sıfatlarla tanımlanan yoksulları disipline etmeyi ve sorumlu, üretken vatandaşlar kılarak toplumsal kalkınmayı, yoksulluktan kurtulmayı, kadınları güçlendirmeyi hedeflerken görünürken aslında sosyal refah devletinin küçültülmesini meşru kılmak ve sosyal bir patlamayı önlemek

gibi çok amaçlı bir işlev görmektedir. Bu geniş söylem yelpazesinin gerçekleştirmeyi hedeflediği amaçlarını hayata geçirebilme yetisinden uzak olduğu görülmektedir. Yoksulluğun yapısal nedenlerini göz ardı eden mikrokredi projeleri incelendiğinde yoksulluğun aşılmasının değil en az maliyetle yönetiminin sağlandığı ve bu esnada da çeşitli kalkınma söylemlerindekine benzer bir biçimde kadınların yoksullukla mücadelede araçsallaştırıldıkları anlaşılmaktadır.

Mikrokredi uygulamaları yoksulluğun aşılmasında ve kadınların güçlendirilmesinde alternatif bir yol gibi gözükmesine rağmen söylem ve uygulanma süreci incelendiğinde sorunlar göze çarpmaktadır. Bangladeş'teki Grameen Mikrokredi uygulamasından etkilenerek ve destek alınarak Türkiye'de Diyarbakır'da da bu proje Temmuz 2003 tarihinde uygulanmaya başlanmış olduğundan Türkiye'deki yansımalarının da incelenmesi önemlidir. Takip eden bölümde sürecin gelişimi ve kadınların yaşadıkları verilecektir.

4. TÜRKİYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE MİKROKREDİ: TÜRKİYE GRAMEEN MİKROKREDİ UYGULAMA PROJESİ -DİYARBAKIR İLİ PİLOT UYGULAMASI

Neoliberal politikalarla derinleşen yoksulluk tüm dünyada bir sorunsala dönüşürken bu politikaların hakim olduğu Türkiye'nin de aynı yoksulluk sorunsalı ile baş başa kalması kaçınılmazdır. Yoksulluk ve yoksullukla mücadele Türkiye'nin de gündeminde yer almaktadır. Bangladeş'te uygulanan mikrokredi projesi, 2003 yılından beri Türkiye'nin gündeminde olup muktedirlerce yoksullukla mücadelede önemsenen çalışmalardan biridir.

Bu bölümde ilk olarak Türkiye'deki yoksulluk verilerle sunulmaya çalışılacak ve artan yoksulluk karşısında izlenen politikalardan kısaca bahsedilecektir. Ardından yoksullukla mücadelede "zenginliğin yaygınlaştırılması", "gelir dağılımındaki adaletsizlik ve işsizlikle mücadelede çözüm", "yoksulluğun azaltılması"[1] gibi sıfatlarla tanıtılan Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi'nin (TGMP) gelişme süreci anlatılacaktır. Bunu projenin söyleminin anlatılması takip edecek olup, daha sonra alan çalışmasındaki gözlemlere dayanarak pratikte yaşananlar aktarılacaktır.

Bu tezin üzerine oturduğu alan çalışması 05 Eylül-11 Eylül 2004 tarihleri arasında Diyarbakır ve Bismil'de gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Görüşmeler önceden hazırlanmış yönlendirici sorular (bakınız Ek 1) ışığında sürdürülmüştür. Bu görüşmeler Diyarbakır'daki atölye çalışmalarında, Diyarbakır ve Bismil'deki haftalık geri ödeme toplantıları esnasında ziyaret edilen mahallelerde, toplantı sonrası üye kadınların evlerinde gerçekleştirilmiştir. Her biri yaklaşık bir saat süren görüşmeler yapılmıştır (bakınız Ek 2). Diyarbakır'da Merkez Mahallesi, Aziziye Mahallesi, Bismil'de Göksu Köyü, Yukarı Köseli Köyü, Bismil merkezde Akpınar ve Bozkurt mahallelerinde toplam on dokuz kadın üye ile görüşülmüştür. Kadınlarla yapılan görüşmeler dışında Diyarbakır merkez şubede kadınlar için düzenlenen atölye çalışmalarından ikisi izlenmiştir. Ayrıca Bismil

[1] Sıralanan sıfatlar Türkiye İsrafı Önleme Vakfı tarafından Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi'ni tanıtmak üzere yayınlanmış olan kitapçıkların başlıklarından alıntılanmıştır.

Göksu Köyü'nde mikrokredi uygulamasının tanıtımının yapıldığı bir mini miting toplantısı da izlenmiştir. Bunların dışında, alan araştırması süresince proje yöneticileri ve uygulayıcıları ile de görüşmeler yapılmıştır.

4.1. Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele

1980 sonrası Türkiye'de dünyadaki gelişmelere paralel olarak neoliberal politikalar hakim kılınmıştır. İhracata dayalı büyüme, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi, özelleştirmeler, finansal serbestleşme ve sosyal güvencelerdeki daralma süreci Türkiye'de de yoksulluğun boyutlarını[2] arttırmıştır.

Türkiye geneline bakıldığında, 2004 Nisan'ında yayınlanan *Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları*[3]na göre, 2002 yılında Türkiye'de 18,4 milyon kişi, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altındadır. Yoksulluk oranının kırsal yerleşim yerlerinde kentsel yerlere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de kırsal yerleşim yerlerinde 7 ve daha fazla kişinin yaşadığı hanelerdeki yoksulluk oranı yüzde 51,18 iken kentsel yerleşim yerlerinde yüzde 43,36'dır. Gıda ve gıda dışı yoksulluk[4] Türkiye genelinde yüzde 26,96 iken kırsal yerleşim yerlerinde yüzde 34,48 , kentsel yerleşim yerlerinde ise yüzde 21, 95 oranındadır.

Yoksulluğa dair verileri bölgeler açısından karşılaştırmak da olasıdır. Türkiye İsrafı Önleme Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı Aziz Akgül'ün açıkladığı 2002 yılı verilerine göre, Doğu Anadolu'da nüfusun yüzde 25'i, Güneydoğu Anadolu'dakilerin yüzde 24'ü, Karadeniz Bölgesi'ndekilerin yüzde 19'u, İç Anadolu'dakilerin ise yüzde 12'si günde 1 Dolarlık gıda harcaması yapacak geliri elde edememektedir. Türkiye genelinde 3,021 olan gelir ortalaması Marmara Bölgesi'nde kişi başına 4,474 Dolar iken Güneydoğu Anadolu'da 1,634 ve Doğu

---

[2]Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan neoliberal iktisat politikalarının bütünlüklü ve eleştirel bir değerlendirmesi için bakınız E. Yeldan (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi-Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayınları. Türkiye'de neoliberal politikaların yarattığı yoksulluğu farklı göstergeler üzerinden anlatan bir çalışma için bakınız M. Sönmez (2002), **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İstanbul: İletişim Yayınları.

[3] Bakınız http://www.die.gov.tr.

[4] Gıda ve gıda dışı yoksulluk, hanehalkının toplam tüketim harcamasının bu tip yoksulluğun sınırı olarak belirlenen gıda ve gıda dışı harcamaların maliyetinden az olduğu durumdur.

Anadolu'da 1,335 Dolar olarak tespit edilmiştir (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2003a: 11, 14).

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı yayınlarındaki verilere göre 2002'de nüfusun en zengin yüzde 10'luk diliminin gelirden aldığı pay yüzde 32.3 iken, en yoksul yüzde 10'luk dilimin payı yüzde 2.3'e inmiştir (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2003a: 14). DİE 2003 hanehalkı tüketim harcamaları anketindeki verilerde ise özel tüketim harcamalarının yüzde 8.8'ini en yoksul yüzde 20'lik kesim yapıyorken yüzde 39,8'sini en zengin yüzde 20'lik kesimin yaptığı belirlenmiştir. Geçen senenin oranlarıyla kıyaslandığında, bir yıl içerisinde aradaki tüketim farkının 4 kattan 4.5'e çıktığı görülmektedir (*Birgün*, 15 Eylül 2004).

DİE 2002Yoksulluk Çalışması Sonuçları raporuna göre, yevmiyeli çalışanların yüzde 45,01'inin yoksul olduğu görülmektedir. Çalışanların işteki durumları itibariyle yoksulluk oranları açısından en yüksek risk taşıyan grup yevmiyeli (geçici, mevsimlik) olarak çalışanlardır ve bu grup yüzde 45,01'lik yoksulluk oranına sahiptir. Kırsalda oldukça yüksek nüfus payına sahip ücretsiz aile işçileri de yoksulluk riski açısından ikinci sırda yer almaktadırlar. İşsizlerde yoksulluk riski, Türkiye genelinde yüzde 32,44 iken, kentsel yerlerde yüzde 22,99, kırsal yerlerde ise yüzde 62,56 olarak gerçekleşmiştir.

Değinilen veriler göstermektedir ki, yapısal uyum programları uygulamalarıyla bozulan gelir dağılımı sonucunda yoksulluk giderek artmaktadır. Bu durum karşısında Türkiye'de izlenen yollar da yine küreselleşen dünyadakilere paralel bir çizgi izlemektedir. Yoksulluk iktidar sahiplerinin en az maliyetle yönetmesi gereken bir sorun olarak algılanmakta, sivil toplum kuruluşlarına önemli roller atfedilmekte[5] ve yoksulların bizzat kendileri bu sorunun çözümü kılınmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de 2001 Şubat ekonomik krizi sonrasında yoksulluğun kısa ve orta vadede azaltılmasına katkıda bulunmak üzere *Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)*

[5] Örneğin, 29-31 Mayıs 1997 yılında Diyarbakır'da Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı'nın Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile birlikte gerçekleştirdiği toplantı, sivil toplum kuruluşlarına yoksulluk konusundaki rollerini hatırlatırcasına *Yoksulluğu Önleme Stratejileri-Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu* olarak adlandırılmıştır (**Yoksulluğu Önleme Stratejileri-Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu** (1998), İstanbul: TESEV).

uygulanmaya konmuştur. Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele programındaki önerilerine uyumlu bir tavır sergileyen bu proje "hızlı yardım, şartlı nakil transferi, kurumsal geliştirme ve yerel girişimler" başlıklarından oluşmaktadır. İncelendiğinde bir sosyal yardım projesi olmanın ötesine geçemediği, "yoksullukla 'dolaysız' mücadele" (Çulha Zabcı, 2002), yani yoksulluğun kökeniyle değil görünümleriyle mücadele yöntemi olduğu görülmektedir.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından Mayıs 2004'te düzenlenen Aile Şûrası'nda oluşturulan Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Acil Destek Programları Komisyonu'nda da "yoksullukla 'dolaysız' mücadele" yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir. Sunulan raporda kamu kurumlarının hem kendi aralarındaki hem de yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasındaki işbirliği ve eşgüdümün öneminden bahsedilmekte ve yoksullukla mücadele kapsamında önerilerde bulunulmaktadır. Raporda yapılan öneriler arasında "yoksullukla mücadelede, mikrofinans projeleri geliştirilerek alternatif projeler süratle hayata geçirilmeli" (*Radikal,* 21 Eylül 2004) ifadesi Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi bağlamında oldukça anlamlı olmaktadır.

Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi hem yoksul kadınlar dolayımıyla aslen aileleri hedeflemekte hem de mikrofinans bir proje olarak raporda sunulan önerinin pratiğe geçirilmiş bir halidir[6].

4.2. Yoksullukla Mücadelede Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi (TGMP)

4.2.1. TGMP'nin Gelişim Süreci

Diyarbakır'daki mikrokredi pilot bölge çalışması Türkiye İsrafı Önleme Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı ve AKP Diyarbakır Milletvekili Prof. Dr. Aziz Akgül tarafından başlatılmış bir projedir. Bu proje de tıpkı Bangladeş'teki mikrokredi uygulamalarındaki gibi yoksullukla mücadele kapsamında değerlendirilmektedir. Zaten İstanbul'da 9-10 Haziran 2003 tarihlerinde mikrokrediler bağlamında yapılan

[6] Proje aynı zamanda "süratle hayata geçirilmeli" cümlesini de doğrulamaktadır. Proje işleyişi gereği, ilk kredi dağıtımına kuruluşundan en az üç ay sonra başlaması gerekirken, ilk kredi dağıtım töreni yaklaşık olarak bir ay sonra yapılmış, diğer bir deyişle proje "süratle hayata geçirilmiştir".

konferansın başlığı da buna paralel olarak "Mikrokredi Vasıtasıyla Yoksulluğun Azaltılması Uluslararası Konferansı"dır.

29 Aralık 2002'de mikrokredi projelerinin Bangladeş'teki öncüsü Prof. Dr. Muhammed Yunus Aziz Akgül'ü Bangladeş'e davet etmiş ve orada bu projeyi duyan Aziz Akgül aynı projeyi Türkiye'de de uygulamayı düşünmüştür. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a bilgi verilmesinden sonra mikrokredi çalışmasına ilişkin görüşmeler iki ülke arasında başlatılmış ve 6-10 Şubat 2003 tarihlerinde Prof. Akgül'ün Bangladeş'e tekrar gidip uygulamaları incelemesinin hemen ardından 3-10 Mart 2003 tarihlerinde Grameen Bank ve bir nevi vakıf işlevi gören Grameen Trust Genel Müdürleri İstanbul-Ankara, Diyarbakır ve Siirt'te incelemeler yapmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Diyarbakır pilot bölge olarak seçilmiş ve 11 Haziran 2003'te mikrokredi pilot uygulama projesi başlatılmıştır.

Mikrokredi uygulamaları Dünya Bankası tarafından teşvik edilen bir uygulama olduğundan 6 Temmuz 2003'te Prof. Akgül Dünya Bankası (International Financial Cooperation-IFC-Uluslararası Finansal İşbirliği)'nın davetlisi olarak Washington'a gitmiş ve mikrofinans konusunda görüşmelerde bulunmuştur.

Bu gelişmeler sırasında bir yandan da mikrokredi uygulamalarına yasal bir statü kazandırmak için çalışmalara başlanmıştır. 12 Mayıs 2003 tarihinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) mikrofinans kuruluşları oluşturulması hakkındaki kanun teklifi başbakanlığa sunulmuştur. Yasal statüye ilişkin çalışmalara 25-26 Ağustos 2003 tarihlerinde Dünya Bankası'na bağlı IFC ve ilgili Kamu Kuruluşları ile "Mikrofinans Kuruluşlarının Oluşturulması" hakkındaki kanun çalışmasının yapılması eklenmiştir.

İlk çalışmalar Diyarbakır'ın Elidolu Köyünde ve Hasırlı Mahallesinde yapılmıştır. Üyelere verilen 7 günlük eğitimin ardından Diyarbakır'da 18 Temmuz 2003 tarihinde ilk olarak altı kişiye her biri 500 milyon TL olmak üzere mikrokredi çeklerinin başbakan tarafından verilmesi ile uygulama başlatılmıştır. Eylül 2004 tarihi itibariyle Diyarbakır ve Bismil'de toplam 850 kadın projeye dahil edilmiştir, bunlardan 285 kadın Bismil'dedir. Üç yıllık çalışma süresince 4400 kadına kredi imkanı sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Batman, Gaziantep, Kars, Ardahan, Sivas, Erzurum gibi diğer bazı illerde de fizibilite çalışması yapılmaktadır.

Diyarbakır Grameen Bank Mikrokredi Projesi bağlamında kadınlara dağıtılan mikrokrediler çeşitli kuruluş ve kişilerin katkılarıyla finanse edilmektedir. Şu ana kadar dünyaca ünlü spekülatör Soros'un başkanı olduğu Açık Toplum Enstitüsü 100 bin dolar, Vakıfbank 50 bin dolar, Finansbank 25 bin dolar, AKP Diyarbakır Milletvekili Aziz Akgül 10 bin dolar, Nevzat Yalçıntaş 10 bin dolar, Diyarbakırlı Selahattin Altındağ 10 bin dolar ve Ali İhsan Kaya 10 bin dolar vererek mevcut havuzu oluşturmuşlardır. 850 kadın 460 milyarlık kredi kullanmış olup haftalık geri ödemelerdeki geri dönüş yüzde 100'dür. Bu bilançonun açıklanmasından sonra Açık Toplum Enstitüsü 100 bin dolarlık desteğine 100 bin dolar daha eklemiştir (Özkan, 09 Eylül 2004, Radikal).

Kalkınma söylemleri bağlamında destek gören TGMP işleyiş mantığı Bangladeş'te uygulanan Grameen Projesi ile benzerlikler göstermektedir. Öncelikle projenin uygulanabileceği yerler için alan çalışması yapılmaktadır. Projenin uygulanacağı yer kararlaştırıldıktan sonra mini-miting toplantıları ile projenin tanıtımı hedeflenmekte ve mahalle veya köylerde mini-miting gerçekleştirilmektedir. Öncesinde yapılmış olan duyuru ile kadınların okul, ev, kahve gibi bir yerde toplanmaları sağlanmaktadır. Projenin tanıtımının ardından, gelen sorular cevaplanmaktadır. Mikrokredi yönünde talep geldiği takdirde, birbirleriyle akraba olmayan, aynı mahallede, aynı köyde veya birbirine yakın oturan, sosyal ve ekonomik durumları benzerlik gösteren her beş kadının grup oluşturması istenmektedir. Gruplar seçildikten sonra bir gün belirlenmekte, o gün yedi gün sürecek olan haftalık toplantıya başlanmaktadır. İlk toplantıda mikrokredi yeniden tanıtılmakta, ikinci gün mikrokredi uygulama esasları, üçüncü gün hesap sistemi anlatılmakta, dördüncü gün "10 Öneri" öğretilmekte, okuma yazması olmayanlara kendi adlarını yazma ve imzalarını atmaları konusunda çalışma yapılmaktadır. Beşinci gün merkez müdürü kredi almak üzere başvuranların evlerini gözlemleyerek ve krediyi alacaklarla görüşerek formları (isim, soyad, koca adı, çocuk sayısı, aile fertleri, evin yapısı, maddi durumu, vb. sorulardan oluşan bir form ve üyenin nasıl bir iş yapacağını, ne kadar krediye ihtiyaç duyduğunu belirten bir kredi formu) doldurmaktadır. Altıncı gün son bir tekrar yapılmakta ve son gün olan yedinci gün grubun onaylanması gerçekleşmektedir. Grup onaylandıktan iki ya da üç gün sonra

üyeler kredilerini almaktadır. İlk başta gruptaki üç üyeye kredileri verilmekte, bu kadınların bir ya da iki hafta boyunca gözlemlenmelerinin ardından, kalan iki üyeye de kredinin verilmektedir. Krediyi aldıklarında bir hafta içerisinde kullanmaları gerekmektedir. Krediyi alan üyelerin kendi adlarına hesap açtırmaları istenmektedir. Bu hesaplarına kendi tasarrufuna olmak üzere her hafta bir milyon yatırmaları şart koşulmaktadır. Alınan kredilere yüzde 20 hizmet maliyeti/servis bedeli uygulanmakta ve kadınların alınan krediyi toplam 46 hafta içerisinde ödemeleri beklenmektedir.

TGMP işleyişi kabaca yukarıda anlatıldığı gibi olup kadınların girişimci olmasını esas kılarak yoksullukla mücadeleyi hedeflemektedir. Takip eden bölümlerde bu hedefler dikkate alınarak TGMP'nin söylemi ve pratiği incelenecektir.

4.2.2. Söylemde ve Pratikte TGMP'nin Eleştirel Bir Değerlendirmesi

4.2.2.1. Söylemde TGMP ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi hedefleri ve işleyiş tarzı itibariyle projenin adından da anlaşılabileceği gibi Bangladeş Grameen Projesi'nin Türkiye'ye uyarlanmış halidir. Yoksullukla mücadelede öncelikle kadınları hedef almakta, verilecek mikrokredilerle küçük bir iş kurma imkanı sağlanması yoluyla yoksul kadınları girişimci kılmak ve böylece yoksulluğu azaltmak amacındadır. Bu bağlamda Türkiye'deki proje de üçüncü bölümde anlatılan mikrokredi projeleri ile aynı söylemi ürettiğinden söylem bazındaki eleştiriler de paralellik içermektedir.

"TGMP yoksulların herhangi bir yerden kolayca kredi alabilmeleri durumunda, ekonomik bağımsızlıklarını kazanabileceklerine ve dolayısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmeye büyük katkıda bulunabileceklerine inanmaktadır" (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2004d: 4)[7]. Söylemde yer alan bu ifade Türkiye'de yoksulluğun nedenini kaynak eksikliğine bağlamakta, yoksulların kaynaklara erişimi

[7] Projeyi başlatan Aziz Akgül bunu TBMM'deki konuşmasında da ifade etmektedir: "Fakirler, en az zenginler kadar üretkendir; ama, bunların bu hasletlerini ortaya çıkaracak bir potansiyel verilmediği için, bir itici güç olmadığı için, maalesef bu hususlar ortaya çıkmamaktadır. Bu husus nedir; sermayedir. İşte, fakirlere de küçük bir sermaye verdiğimiz takdirde, onların da en az zenginler kadar üretken olduklarını, en az zenginler kadar çalışkan olduklarını, en az zenginler kadar zeki olduklarını görmek mümkündür" (T.B.M.M. Tutanak Dergisi ,2003: Cilt 21).

sağlandığı takdirde yoksulluk sorununun da çözülebileceği varsayılmaktadır. Bu bağlamda gelir dağılımındaki dengesizlikler, sosyal güvenlik hizmetlerindeki tasfiyeler sorgulanmamakta, neoliberal politikalar içerisinde hareket edilmekte, bu haliyle mikrokredi projesi yoksulluğu yönetmede bir yönetişim stratejsi olarak hayat bulmaktadır.

Yoksulluğu yönetme stratejisi olarak hayat bulan mikrokredi projesinin hedef kitle olarak gördüğü yoksul gruplar şöyle sıralanmaktadır (Türkiye İsrafı Onleme Vakfı, 2004a: 43-44):

- kadınlar, özürlüler, yaşlılar ve işsiz gençler,
- topraksız köylüler,
- küçük ölçekli çiftçiler,
- sokak çocukları,
- orman köylüleri

Yukarıda sunulan hedef bağlamında projenin Diyarbakır'da başlatılmış olması anlamlıdır. Yoksulluğun Türkiye'de bölgesel dağılımı dikkate alındığında Güneydoğu Anadolu'da yaşanan yoksulluk yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye genelinin oldukça altındadır. Bölgede yaşanan silahlı çatışmalar da bölgenin ekonomik durumunu olumsuz etkilemiştir. İstihdam olanaklarının azlığı bölge insanını mevsimlik/geçici çalışma koşullarına yönlendirmiştir ki yukarıda da değinildiği gibi çalışanlar içerisinde yoksulluk oranları açısından en yüksek risk taşıyan grup bu gruptur. Bölgenin yapısında karşılaşılan sorunlardan birisi yüksek sayıdaki sokak çocuklarıdır. Değinilen bu nedenler projenin söyleminde sunduğu hedefleri ile örtüşmektedir.

Ancak projenin söylemi incelendiğinde, ikinci bölümde değinilmiş olan yoksulluk algısını Türkiye'de de yineler olduğu görülmektedir. Yayınlarında "Yoksullukla İlgili Yanlış Düşünceler" başlığı altında sıraladıkları maddeler bu algıları "yanlış" olarak tanımlamakla beraber, üyelerine ezberlettikleri "10 Öneri" ile karşılaştırıldığında aslında "10 Öneri"nin bu "yanlış" algılardan beslendiği ve önerilerin "düzeltme" amacı taşıdığı, disipline etme mantığı içerdiği ortaya çıkmaktadır (Bakınız Tablo 2 ve Tablo 3). Örneğin, "yoksullar para biriktiremez", "her şeyi tüketmek alışkanlığındadırlar" algılarını yanlış olarak tanımlamalarına

rağmen önerilen 10 Öneride, madde 3 ile bu algı tekrarlanmaktadır. Üstelik projenin işleyişindeki zorunlu tasarruf uygulaması da bunun bir göstergesi olmakta, aksi takdirde yoksulların para biriktiremeyeceği inancını pekiştirmektedir.

Tablo 2: Yoksullarla İlgili Yanlış Düşünceler
1. Yoksulların gelir getiren bir etkinliğe girişmeden önce eğitilmeleri gerekir.
2. Tek başına kredi bir işe yaramaz. Mutlaka eğitim, pazarlama, nakliye, teknoloji ve eğitimle desteklenmeleri gerekir.
3. Yoksullar para biriktiremez.
4. Yoksulların son derece acil tüketim ihtiyaçları olduğundan, her şeyi tüketmek alışkanlığındadırlar.
5. Yoksullar birarada çalışamazlar.
6. Yoksul kadınların hiçbir becerileri yoktur. O yüzden, yoksul kadınlara yönelik programlardan söz etmenin bir yararı yoktur.
7. Yoksullar mantıklı değerlendirmeler yapamayacak kadar aç ve çaresizdirler.
8. Yoksulların hayata bakış açıları son derece dar olup, kendi hayatlarını değiştirebilecek hiçbir şeyle ilgilenmezler.
9. Yoksullar üzerinde (özellikle de kadınlarda) geleneklerin etkisi o kadar güçlüdür ki, herhangi bir yönde bir adım bile ilerleyemezler.
10. Kırsal kesimde sosyal hiyerarşi böyle bir kredi programının başarılı olmasına izin vermeyecek ölçüdedir.

(Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2004a: 42)

Tablo 3: On Öneri
1. Türkiye Grameen Mikrokredi Projesinin 4 prensibini takip edecek ve ilerleyeceğiz. Bunlar **"Disiplin, Birlik, Cesaret ve Çok Çalışma."**
2. Başarıyı ailelerimize getireceğiz.
3. Aile nüfusunu mümkün olduğunca az tutacağız ve harcamalarımızı en aza indireceğiz, kendi sağlığımıza dikkat edeceğiz.
4. **Ekilebilir arazimiz varsa,** yıllar boyunca sebze yetiştirip yiyeceğiz ve ihtiyaç fazlasını satacağız.
5. Çocuklarımızı eğiteceğiz ve onların eğitimi için gereken parayı kazanacağız.
6. Her zaman birbirimizin yardımına hazırlıklı olacağız. Eğer herhangi birimizin başı darda ise biz hepimiz ona yardım edeceğiz.
7. Eğer herhangi bir merkezde olumsuzluk ve disiplinsizlik varsa oraya gidip onu düzelteceğiz.
8. Yardımlaşmayı sürdüreceğiz. Birbirimize destek olacağız.
9. Çocuklarımızı ve çevremizi her zaman temiz tutacağız.
10. Sürekli işimizi ilerletmenin yollarını araştıracağız. Korku ve endişelerimizi yok edeceğiz.

(Türkiye İsrafı Önleme Vakfı , 2004c: 51)

TGMP yoksulluğu azaltmak amacıyla çıktığı bu yolda kadınları Dünya Bankası kalkınma söylemindeki gibi toplumsal ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmada araç olarak görmektedir. Projenin söyleminde kadınların güçlenmesi esas alınmasına rağmen kaynak yaratılmasının yeterli olduğu yanılgısı ile hareket edilmekte, kadınların güçlenmesini destekleyecek sosyal faaliyetler yeterince uygulanmamaktadır. Buna ek olarak, projede sadece kadınlar yer almasına rağmen

ezberletilen "10 Öneri" de güçlenme/kadın hakları konularına doğrudan yönelik herhangi bir madde içermemektedir. Feminist söylem sadece projenin kadınlardan oluşmasında göze çarpmakta, ancak onun altında da projeyi yönetenlerin dile getirdikleri "kadınlar beraber çalışma anlamında daha disipilinli, daha tutumlu, parayı harcarken öncelikleri konusunda daha dikkatli" gibi cinsiyetçi tutumların yattığı görülmektedir. Projenin yazılı olan söylemi feminist öğeler içerir görünmekle beraber yazılı olmayan tekst bunun araçsallığını açıkça ifade etmektedir. Öyle ki, mikrokredi sorumlularından biri "Ev işleri ekonomik bir uğraş olmadığından kadınlar haneye gelir getirmezler, dolayısıyla üretken değiller." sözleriyle kadınların yeniden üretim faaliyetleriyle değil, ancak doğrudan üretime katıldıkları oranda üretken olacaklarına dair inancını açıkça ifade etmekte, dolayısıyla proje yöneticilerinin kadınlara yaklaşımınının gerçekte feminist bir tavır olmadığını ortaya koymaktadır[8]. Şu halde, salt bir feminist söylemden ziyade kalkınma endeksli olarak projede yer alan kadınlara ilişkin bu uygulama, içeriği itibariyle ataerkil yapıları dönüştürmekten uzaktır.

Proje söyleminde yoksul kadınları gelir getirici bir iş sahibi yapmaktan bahsedilmekle beraber, yoksul kadınlar arasında takibi daha kolay olanlara öncelik verildiği görülmektedir. Mikrokredi Proje Çalışanı Eğitim Süreci Kitapçığı'nda "kiralık evlerde oturan üyeler, kolayca taşınıp gidebilecekleri göz önünde bulundurularak üyelik için ikinci planda düşünülmelidirler" (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2004d: 26) denerek hem her yoksul kadına aynı yaklaşımın sergilenmediği hem de ön plana geçenin kredinin geri dönüşümü ve bu sayede projenin sürdürülebilirliği olduğu anlaşılmaktadır.

Projenin sürdürülebilirliğine verilen önem kredi alanlara aktarılan bilgilerde de kendisini yanlış bilgilendirme olarak göstermektedir. Örneğin, projenin tanıtımı yapılırken kullanılan söylemde faiz olmadığı ifade edilmesine rağmen, aslında kapitalist bir sistemin ürünü olan bu projede servis bedeli ya da hizmet maliyeti adı altında yüzde 20 faiz uygulanmaktadır –ki uygulanan faiz miktarı ilk uygulamalarda yüzde 24'tür.

[8] Yapılan görüşmelerde projede yer alan görevlilere toplumsal cinsiyet üzerine herhangi bir eğitim verilmediği öğrenilmiştir.

Mikrokredinin işleyiş mantığındaki söylem incelendiğinde de çelişkiler göze çarpmaktadır.Grup dayanışması ile kadınlar arası iletişimin pekiştirileceği, sorunların aşılmasının sağlanacağı, bir mikrokredi yetkilisinin 6 Eylül günü düzenlenen atölye çalışmasında kadınlara söylediği gibi "grup olunca yıkmak zor" ifadesi görünürdeki söylem olmasına rağmen grubun amacı daha çok kadınların "iyi kredi riski" olmalarını pekiştirmek gibi gözükmektedir. Kadınların geri ödemelerini garantilemek, disiplin mekanizmasını daim kılmak, üyelerin takibini sağlamak, yeni üye bulmak gibi bir yandan projenin sürdürülebilir olmasını sağlamak, bir yandan da işlem maliyetlerini azaltmak grup mantığı sayesinde mümkün olmaktadır. Atölye çalışmasında kadınlara grup liderinin sorumluluklarının anlatımı da bu mantığa paraleldir. Mikrokredi yetkililerinden Shamsul Alam Khan Chowdury bu sorumlulukları şöyle ifade etmiştir: "Üyeleri sıraya dizmek, zamanında gelmek, parayı toparlamak, üyeleri ve ailelerini takip etmek, kimin ne yaptığını, kârını kontrol etmek". Bir başka mikrokredi yetkilisi ise haftalık toplantıda üyelere "üye olmak isteyen yok mu?, yeni üye bulun", "neden daha fazla üye çıkmıyor, artık yoksul kalmadı mı?" diyerek talebini dile getirmekte, grup liderinin "üç kadın var ama..." sözlerine karşılık "tamam, iki üye daha bulsunlar" cevabını veren mikrokredi sorumlusu grup mantığı gereği beş kişiyi oluşturmalarını talep etmektedir. Böylece üyelerin kendi çabalarıyla projenin büyümesi de sağlanmış olmaktadır.

Üçüncü bölümde de değinilmiş olduğu gibi grup mantığı sayesinde sosyal sermayenin kullanılması planlanmaktadır. Dayanışma söylemi proje sorumlularınca aktif kılınmamakta ancak taksitlerin ödenememesi durumunda kadınların dayanışması şeklinde kendisini göstermektedir. Zaten "10 Öneri"de yer alan "Her zaman birbirimizin yardımına hazırlıklı olacağız. Eğer herhangi birimizin başı darda ise biz hepimiz ona yardım edeceğiz.", "Yardımlaşmayı sürdüreceğiz. Birbirimize destek olacağız" önerilerinde de bu açıkça talep edilmektedir. Kadınlar da hali hazırda birbirlerine olan desteklerini burada da sürdürmekte, "bugün onaysa, yarın bana", "aramızda topluyoruz, kimin ne kadar eksiği kalmışsa üstünü tamamlıyoruz, destek oluyoruz birbirimize" cümleleriyle dayanışmalarını ifade etmektedirler.

Kadınları ön plana çıkarmasına rağmen toplumsal cinsiyet ilişkilerini sorgulamayan bu proje yoksullukla mücadelede de etkili bir işlev edinememiştir,

pratikte yaşanılanlar bu noktaları göstermesi açısından önemlidir. Takip eden bölümde Türkiye'de Diyarbakır ve Bismil somut uygulamaları üzerinden söylemin pratikte nasıl yaşandığı aktarılacaktır.

4.2.2.2. Pratikte TGMP ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Türkiye'de Türkiye İsrafı Önleme Vakfı ile Bangladeş Grameen Trust arasında imzalanan protokol ile 2004 yılında uygulanmaya başlanan proje Diyarbakır da ve Bismil'de toplam 850 üyeye ulaşmış durumdadır. Saha çalışması bu projenin söyleminin pratikteki yansımasının görülmesi amacıyla önemlidir. Diğer yandan en az bunun kadar önemli olan bir nokta ise kadınların ve onların deneyimlerinin dillendirilmesidir.

Bu araştırma 05 Eylül 2004-11 Eylül 2004 tarihleri arasında Diyarbakır ve Bismil'de gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da iki, Bismil'de 4 mahalle toplantısına katılarak görüşmeler yapılmıştır. Kadınlarla yapılan görüşmeler dışında Diyarbakır merkez şubede kadınlar için düzenlenen atölye çalışmalarından ikisi izlenmiştir. Ayrıca Bismil Göksu Köyü'nde mikrokredi uygulamasının tanıtımının yapıldığı bir mini-miting toplantısı da izlenmiştir.

Alan çalışmasının sınırlılıkları da mevcuttur. Bunlardan ilki, projenin henüz çok kısa zamandır uygulanması sebebiyle sonuçlarının gözlemlenebilmesi için zamana ihtiyaç duyulmasıdır. Alan çalışması zaman olarak bir hafta ile sınırlı olduğundan görüşülebilen kadın sayısı ve paylaşılan deneyimler de sınırlanmıştır. Diğer bir sorun ise görüşmeleri yapan kişi olarak Kürtçe bilmememden kaynaklanan sıkıntılardır. Ancak görüşme yapılan kadınların çoğu Türkçe bildiklerinden bu sıkıntının aşılmasında oldukça yardımcı olmuşlardır.

Yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen bulgular, mikrokredi projesinin pratikte nasıl tezahür ettiğinin değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. Aşağıda bu bulgular ışığında bir değerlendirme yapılacaktır.

Mikrokredi projesinin söyleminde katılım yoluyla kadınların güçlendirilmesinden bahsedilmesine rağmen pratikte katılımdan ziyade proje kapsamındaki kadınların disipline edici mekanizmalarla borçlarını ödeyecek uysal özneler olarak kurulmaları gözlemlenmektedir. Yoksullar kontrolsüz olarak

algılandıklarından uygulama esnasında çeşitli yöntemlerle disiplin mekanizmaları yaratılmıştır. Grup dinamiği, grubun onaylanması süreci, toplantılarda oturma esasları, "10 Öneri", selamlaşma gibi çeşitli mekanizmlarla gruplar kontrol altında tutulmaya, disipline edilmeye çalışılmaktadır. Üye kadınlardan birinin eşi, durumu şu sözlerle özetlemektedir: "Disiplin çok, para az!"

Gruplar, TGMP tanıtım yayınlarında da ifade edildiği gibi "TGMP için sosyal bir güvencedir" (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, 2004d: 25). Yaşanabilecek sorunların grup dinamikleri sayesinde önlenmesi beklenmektedir. Yaşanılan sorundan kasıt geri ödemelerde oluşabilecek aksamalardır. Bir TGMP çalışanı "Diyelim, birisi taşındı, grup üye gelip bize haber verecek" sözleriyle grup mantığının pratikteki işlevini bu şekilde dile getirmektedir. Bu mantığı destekleyici bir konuşma 06 Eylül 2004 tarihinde Diyarbakır Mikrokredi Merkezinde üyeler için düzenlemiş atölye çalışmasında da yapılmıştır. Üyelerden birisinin "neden kızkardeşimle, annemle aynı grupta olamıyorum?" sorusuna verilen cevap gruptan beklenen baskı mekanizmasını açıkça ortaya koymaktadır: "Eğer aileden birisi grubunun içerisinde yer alırsa ona karşı grup sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanabilirsin. Örneğin, annene karşı yaptırım gücün zayıf olur, ona bir şey diyemezsin". Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi grup içerisindeki ilişkisellik, yani sosyal sermaye, üyelerin birbirlerini kontrol etmelerini sağlayacak bir yaptırım mekanizması işlevi görmektedir. Zaten projede ödenmemesi durumunda icra uygulaması gibi hukuki yaptırımların olmadığı dile getirilmesine rağmen grup mantığı kadınlara anlatılırken grup olmalarındaki tercihin altında yatan sebep şu sözlerde kendisini ifşa etmektedir: "Sen ödeyemezsen, gruptaki arkadaşların, onlar da ödeyemezlerse merkez grup borcunu ödemek zorunda".

Ödeyememe halinde kadının grubundaki diğer arkadaşlarının önünde mikrokredi sorumlularınca kınanması da geri ödemeyi sağlayabilmek için grup mantığı içerisinde kullanılan bir yöntemdir. Örneğin, Diyarbakır'da izlenilen haftalık toplantılardan birinde üyelerden biri geri ödemesini yapamayacağını bildirdi. Bunun üzerine şube müdürü ödemesini mutlaka hazırlaması gerektiğini oldukça sert bir ses tonuyla ifade ederken şu sözleri kullandı: "Hiç utanman yok mu senin?", "Borcun var, bak herkes nasıl ödüyor?". Başını öne eğerek bu azarlamaları sessizce

karşılayan üyenin aldığı krediyle bir inek satın aldığı, üç karısı olan kocasının gözünde değer kazanmak isteğiyle ineğini satarak, parasını kocasına verdiği öğrenilmiştir. Tüm bunları bilen şube müdürü, yerel sorumluya kadına iletmek üzere "Bu bizim sorunumuz değil, parayı bir şekilde bulup getirmesi gerekiyor." sözlerini kullandı. Tanık olunan bu durum, açıkça göstermektedir ki, kadınların toplumsal cinsiyete bağlı yapıları; uysal ve itaatkâr oluşları, proje sorumlularınca kullanılmakta, kadınları güçlendirme sözde-söyleminin tam tersine "erk sahibi, azarlayan erkek" ve "edilgen, itaatkâr kadın" tablosu bizzat proje sorumlularınca tekrarlanmaktadır. Üstelik kadının yine toplumsal cinsiyete bağlı ilişkiler sonucu yaşadığı mağduriyete ilişkin herhangi bir dayanışma, destek sunulmadığı gibi bu sorunun dikkate dahi alınmadığı gözlemlenmektedir. Karşılaşılan bu tablo, kadınların hem utanmasına hem de bunu seyretmek durumunda bırakılan arkadaşlarının aynı durumda kalma kaygısıyla ödemelerini tam zamanında ve eksiksiz yapmalarına neden olmaktadır.

Grup üyelerini belirleyen kadınlar yedi gün boyunca mikrokredinin tanıtımı, kredi kullanım şartları, geri ödeme sistemi, "10 Öneri"nin ezberletilmesi, grup sorumlulukları gibi eğitimlere tabii tutulduktan sonra grubun onaylanmasına sıra gelmektedir. Ancak onay prosedürü incelendiğinde "disiplin içerisinde sıraya girme", "grup başkan ve sekreterinin merkez müdürüne göre sol tarafta oturması", "10 Öneri"nin söylenmesi" gibi disipline edici tavırlar göze çarpmaktadır. Bu yaklaşım "düzen ve verimlilik" düşüncesinin pratikteki bir tezahürü olup düzen sağlandığı takdirde verimli bir üretimin gerçekleştirilebileceği dolayısıyla yoksulluğun aşılabileceği iddiasını taşımaktadır.

Kadınların iş sahibi kılınması yoluyla yoksulluktan kurtarılmalarını vaadeden mikrokredi söylemi somut uygulamalara bakıldığında bu açıdan da çelişkili sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, verilen kredilerin yoksullukla mücadele etmek üzere kadınlar öncülüğünde yeni girişimlere yönelmesinden ziyade gündelik temel ihtiyaçların karşılanmasında tüketildiğine sıklıkla rastlanabilmektedir. Yapılan görüşmelerde verilen kredilerin birikmiş kira, yiyecek, tarlaya ekim zamanının gelmiş olması nedeniyle gübre alımı gibi çoğunlukla bazı acil ihtiyaçları karşılamak üzere alındığı tespit edilmiştir. Kadınlar bu ihtiyaçları karşılamak için kredi alımını

kocalarının istediğini, hatta krediyi almaları için kocalarının kendilerini zorladıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla aldıkları kredi kadınlara doğrudan herhangi bir gelir getirmediği gibi kadınlar borç yükü ile başbaşa kalmışlardır. Geri ödemelerinde çoğunluk kocalarının yardımcı olduğunu belirtmiş olmakla beraber bir kısmı da borçları kendi yaptıkları tülbent, nevresim gibi dikiş işleriyle ödemeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Krediyi almaları konusunda kocalarının zorlaması olmasına rağmen haftalık geri ödeme toplantılarında geri ödeme baskılarını yaşayanlar kadınlardır. Kadınların ödeyememe durumunda ne hissedecekleri sorusuna verdikleri cevaplar bu konuda yaşadıkları stresi çeşitli sözlerle ifade etmekte, aynı zamanda projede kadınların neden "iyi kredi riski" (yani paranın geri dönüşünün neredeyse garanti olması durumu) olarak tanımlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

- "Sıkılır, mahçup olurum"
- "Üzüntüden uyku uyuyamam"
- "Kötü hissederim, arkadaşlarımın içinde niye kendimi eksik göreyim?"
- "Mesela daha gün Pazar'sa ben Çarşamba'yı düşünüyorum ödemek için"
- "Derdimden ölürüm, milletin içinde çok zor oluyor. İnsan utanır, küçük düşmek istemem"

Projenin öngördüğü feminist söyleme rağmen bunun pratikte tezahür etmediği sıkça karşılaşılan bir durumdur. Örneğin, kredinin kadınların kullanımında olması istenmesine rağmen alan çalışmasında karşılaşılan durum çoğunlukla bunu doğrular nitelikte olmamıştır. Kadınlar kocalarının krediyi almaları konusunda kendilerini zorladığını dile getirdikleri gibi kredinin kullanımını da kocalarının tercihi ile gerçekleştirdiklerini belirtmektedirler. Alınan krediyi kocasına camcılık için veya kahve açmak için veren, kredi ile tarlaya gübre satın alınmasını sağlayan, dolayısıyla kendi yaşamında bir değişiklik yaratamamış kadınlar bulunmaktadır. Krediyi almış ancak çalışmayan bir kadının "kocam zaten çalışmamı istemez" sözleri projenin hedefleri ile pratikte yaşananlar arasındaki tezatı gözler önüne sermektedir.

Bir yandan krediyi kocalarının isteği ile alıp yine onların isteği doğrultusunda kullanan kadınlar olduğu gibi bir yandan da kendi isteği ile bu projede yer alan kadınlar da bulunmaktadır. Ancak incelendiğinde bu kadınların kocalarının ya

olmadığı ya sakat ya da yaşlı olduğu için çalışamaz durumda olduğu, yani bir anlamda iktidarını kaybetmiş erkekler olduğu, dolayısıyla kadınların bu iktidar boşluğu sayesinde kendi durumlarını dönüştürecek adımları atabildikleri görülmektedir[9]. Bu kadınlar dışında kendi işlerini kuran kadınlara bakıldığında çoğunlukla belli bir eğitim düzeyinde oldukları, kendilerine ilişkin farkındalık geliştirdikleri, öz güven sahibi oldukları görülmekte ve bu da projeye ilişkin beklentilerinde açığa çıkmakta, bu kadınlar kredi sağlanması dışında kadın hakları, sağlık, pazarlama gibi konularda da talepte bulunmaktadırlar.

Yukarıda anlatılanlar, krediyi kullanan kadınların profilleri dikkate alındığında, projenin söyleminin pratiğe dönüşmesinin salt kredi sağlanması ile olamayacağını aşikar kılmaktadır. Örneğin, kadınların bir kreşe ihtiyaç duydukları yapılan gözlemlerden tespit edilmektedir. Haftalık toplantılarında, atölye çalışmalarında kadınlar çocuklarını ya görece daha büyük yaştaki kız çocuklarına ya da komşularına bırakmakta, dolayısıyla bu sorumluluğu başka bir kadına devretmekte, bırakacak kimsesi olmayanlar ya gelmemekte ya da çocuklarını beraberinde getirmek zorunda kalmaktadırlar. Atölye çalışmalarının yapıldığı merkez binada bile kadınların bu ihtiyacına yönelik bir alan yaratılmamaktadır[10].

Yoksulun yoksuluna ulaşma, yoksul kadınların yoksullukla mücadelesini mümkün kılma hedefine rağmen pratikte bu hedeflere tam olarak ulaşılamadığına tanık olmak mümkündür. Projenin henüz çok yeni olduğu, sonuçlarını değerlendirmek açısından erken olduğu ifade edilebilir, yine de projenin gözlemlenen sonuçları, hedefleri ile aynı paralelliği sergilememektedir. Örneğin, projeden çıkmış bir kadınla yapılan görüşmede kadının yoksulluğu sebebiyle aldığı krediyi doğrudan tüketim ihtiyaçları için kullanmak zorunda kaldığı öğrenilmiş, biri kundakta iki çocuk annesi ve sara hastası olan bu kadının kendisine bir gelir yaratamadığı gibi bir de kredinin borcunu yüklenmek durumunda olduğu tespit edilmiştir. Görüşme yapılan çoğu kadın tüketim kalıplarının değişmediğini, birikim

[9] Proje kadınları güçlendirmek söylemi ile kendisini tanıtmasına rağmen bunun ancak erkeklerin rızası ile olacağı ön kabulu ile hareketetmektedir, zira projede kadınların kredi alabilmeleri için daha önce istenmemesine rağmen artık eşlerinden imza istenmeye başlanmıştır.

[10] Öyle ki TGMP'nin yer aldığı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı binasının kendisi de mimari açıdan cinsiyetçi bir tutumun örneği olup tuvaletler yalnızca erkekler için tasarlanmıştır.

yapamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumu çoğu, verilen kredinin az oluşu ile ilişkilendirmekte ve "Bu para çok az, kıymeti yok", "en azından bir inek, en kötüsü, bir milyar... Alıp bakıp büyütüp yavrulatıcan ki krediyi geri ödeyip cebine para kalsın", "herkesin büyük, küçük bir bahçesi var, tarla veya hayvancılık için bu para çok az, haftalık geri ödeme mümkün değil!", "aslında önceden kuaförlük yaptım, bir buçuk milyar verseler bir arkadaşımla beraber dükkan açacaktım, olmadı." diyerek aldıkları kredi ile yoksulluklarının aşılmasının mümkün olmadığını belirtmektedirler.

Verilen miktar dışında bir çok kadın, kredinin ödenmesinde uygulanılan haftalık geri ödemenin sorun olduğunu ve uygulanılan faizin yüksek olduğunu dile getirmektedir. Proje sorumluları taksitleri haftalık yaparak küçük miktarlara bölmenin yararından bahsetmelerine rağmen pratikteki süreç haftalık ödemelerin zorluğuna da işaret etmektedir. Özellikle atölye çalışmasında bu konunun mikrokredi yetkililerine sıkça dile getirildiği gözlemlenmiştir. Kadınlar düzenli kazanamadıklarını, bu nedenle o hafta ellerine gelir geçmediği takdirde komşularıyla birbirlerinin paralarını denkleştirmek durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Geri ödemelerde yaşanılan sıkıntının diğer bir yansıması da kadınlar arasındaki ilişkilerde gözlemlenebilmektedir. "Sorumluluk bana kalıyor, gruptan biri hasta olunca bir ay hasta kalıyor, aramızda toplayıp vermek zorunda kalıyoruz" sözleriyle bir grup liderinin ifade ettiği gibi gönüllü olan dayanışma ilişkisi bu durumda bir zorlamaya dönüşmekte ve kadınların arasındaki ilişkileri yıpratmaktadır. Görüşmeler sırasında Bismil'deki bir mahalle toplantısında grup üyelerinden biri şu anda ödemeler yüzünden bir komşusu ile kavgalı olduğunu, aslında çoğu zaman onun borcunu ödüyor olmasına rağmen komşusunun para yüzünden onu üzdüğünü belirtmiştir. Grupta zorunlu olarak birbirinin borcunu denkleştirmek durumunda kalmak, haftalık toplantılarda birbirlerini beklemek zorunda kalmak ya da arkadaşlarının önünde kınanmak gibi durumlar kadınlar arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerilmesine yol açmakta, öngörülen dayanışma yerini çekişmelere bırakabilmektedir.

Pratikte yaşanan süreç göstermektedir ki, mikrokredi projeleri zaten işsizliğin yoğun olarak yaşandığı Diyarbakır'da düzenli gelir sahibi olamayan erkeklere sosyal güvenceye sahip istihdam olanakları yaratmadığı gibi var olan hali ile kadınların

ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememektedir. Mikrokredi uygulaması ancak yoksulluğu dayanılabilir kılmakta, yoksulluğu aşabilmenin ise ancak kendine güveni olan, görece daha eğitimli kadınlarca sağlanabildiği göz önüne alındığında projeye yeni ayaklar eklenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Küresel neoliberal kapitalizmin etkisiyle yoksulluğun artışı dünyada kalkınma ajandalarına yeni başlıklar girmesine neden olurken mikrokredi bu başlıklar içerisinde oldukça büyük ilgi uyandırmıştır. Mikrokredi uygulamaları kadınların yoksullaşmasına karşı, toplumsal kalkınmada çözüm olarak sunulmaktadır. Uygulanan mikrokredi projelerinde kadınlara ağırlık verilmesi, mikrokredi projeleri, kapitalizmin ve ataerkil yapıları eklemlenmesi sonucunda kadınların yoksulluğunu daha da arttıran ve mevcut toplumsal cinsiyetçi rollerin de pekişmesine yol açan bu sisteme bir meydan okuma olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Bu çalışmada 2003 yılında Türkiye'de Diyarbakır'da uygulanmaya başlanmış olan mikrokredi projesi bu soru ışığında irdelenmektedir.

Küresel neoliberal kapitalizmde Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların da teşvikiyle sermayenin kârını arttırmak ve bunun istikrarını sağlamak için yapılan düzenlemeler pazar ekonomisini hakim kıldıkça toplumsal eşitsizlik derinleşmiştir. Bir yandan istihdamda daralma/işsizlik ve a-tipik istihdam modelleri yaygınlaşırken diğer yandan sosyal hizmetlerde yaşanan geri çekilmeyle kazanılmış sosyal haklar ve güvenceler tahribata uğramakta, dolayısıyla gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderek artması sonucunda yoksulluk gözle görülür bir artış göstermektedir.

Bu uygulamalar genel olarak yoksulluğun artışına sebep olurken, toplumsal cinsiyet bazındaki ayrımcılığın da etkisiyle *yoksulluğun kadınlaşması* kavramıyla tanımlanan bir süreci de gündeme getirmiştir. Bir yandan istihdamda esnek istihdam modelinin yaygınlaşması ile kadınlar daha ziyade niteliksiz, düşük statülü, ucuz, sigortasız işlerde istihdam edilmektedir. Diğer yandan ise kadınlar, sosyal hizmetlerin kalitesinin düşmesi, yetersizleşmesi, niteliksizleşmesi ve de pahalılaşmasının sonucunda derinleşen yoksulluk ve yoksunluk durumlarını, toplumsal cinsiyete dayalı roller gereği omuzlamak durumunda kalmaktadırlar.

Modern kapitalist iktidar kurum ve söylemlerinde yoksulluk, çözülmesi/üstesinden gelinmesi gereken bir sorunsal olarak yerini alırken "yoksulluğun aşılmasında" kadına verilen önemin arttığı gözlemlenmektedir. Bu söylemlerde yoksullar cahil, akışkan, düzensiz, hastalıklı, kontrolsüz, bu özellikleri

itibariyle de düzen için tehdit oluşturan bir grup olarak tanımlanmakta ve mevcut toplumsal sistemin istikrarına tehdit olarak algılanmaktadırlar. Aynı zamanda kapitalist rasyonaliteye uygun verimli bir üretkenlik de sergileyememektedirler. Şu halde, neoliberal iktidar söyleminde yoksulluğun sebebi olarak yoksulların bireysel başarısızlıkları, eksiklikleri, yetersizlikleri vurgulanmakta, yoksulluğu yaratan toplumsal, siyasal ve iktisadi süreçler ve ilişkilerden hiçbir biçimde bahsedilmemektedir.

Özellikle 1990'dan bu yana, iktidar kurumlarından biri olarak Dünya Bankası gündeminde de bu konuya ağırlıklı olarak yer verilmektedir. Bu yeni konumuyla yoksulluğun hem yaratıcısı hem de "savaşçısı" olması vasıflarını birleştirmiş olan Dünya Bankası paradoksal bir duruş sergilemektedir. Ancak mücadelede gözettikleri yol yoksulluğun, toplumsal eşitsizliğin gerekçelerini ortadan kaldırmak değil, yoksulluğu yönetmektir. Dünya Bankasının kadınlara yaklaşımı da kalkınma amaçlarına yönelik olarak araçsal bir tavır içermekte ve kadınları verimsiz üretkenlikleri nedeniyle "kayıp potansiyel" olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu potansiyeli açığa çıkartacak, kadını girişimci kılacak gelir-getirici projeler ön plana çıkmaktadır.

Yoksulluğun nedeni "verimsiz üretkenlik" olunca çözümü de buna paralel olarak bireylerin, bu tez kapsamında yoksul kadınların üretkenliğini açığa çıkartacak düzenlemelerdir. İyi yönetişim de bunu gerektirmektedir. Bu devlet, özel teşebbüs ve sivil toplum arasındaki işbirliği için gereken düzenlemeleri içermektedir. Neoliberal politikalara da uygun olan bu kavram sivil toplumun gelişmesine elverişli, piyasa dostu bir devleti ve bunun için gereken düzenlemeleri kastetmektedir.

Sivil toplum iyi yönetişim kavramıyla yeniden düzenlenmiş ortaklıkta önemli bir role sahiptir. Bu ortaklık bireylere sorumluluklar yüklemiş ve aktif katılımını gerekli kılmıştır. Katılım içinse sosyal sermayenin varlığının önemi vurgulanmaktadır. Toplum içinde bireyler arasındaki ilişkiselliğin güçlü olduğu zaman ve yerlerde kalkınma projelerinin başarılı olduğu ifade edilmekte, yoksullukla mücadele projelerinde de sosyal sermayenin önemi vurgulanmakta, yoksullukla mücadelede ihtiyaç duyulacak destek ağlarının kendi içlerinde yaratılması

istenmektedir. Yani yoksulluğun sebebin de olduğu gibi çözümünün sorumluluğu da bireylere ait görülmektedir.

Bireylerin girişimci olmalarını amaçlayan *mikrokredi projeleri* yoksulluğu yönetmede teşvik edilen yöntemlerden birisidir. "Yönetişim", "sosyal sermaye", "katılım yoluyla güçlenme" gibi teorik kavramların pratiğe dönüşmüş hali olan mikrokredi uygulamaları yoksul kadınların "borçlandırılarak güçlendirilmesini", bu yolla da toplumsal kalkınmayı hedeflemektedir.

Son dönemlerde mikrokredi projelerine olan ilgi oldukça artmış ve bu tarz projeler kalkınma ajandalarına eklenmeye başlamıştır, hatta 2005 yılı "Dünya'da Mikrokredi Yılı" ilan edilmiştir. 1976 yılında Bangladeş'te başlamış olan Grameen Mikrokredi Projesi, günümüzde 111 ülkede benzerlerini yaratmış, Türkiye'de de 11 Haziran 2003'te pilot bölge seçilen Diyarbakır'da başlatılmıştır.

İlk uygulama örneği olması ve Türkiye'deki uygulamada doğrudan Grameen Mikrokredi Projesi'nden destek alınması nedeniyle incelenilen Bangladeş Grameen Mikrokredi Projesi'nin ve Türkiye Diyarbakır Grameen Mikrokredi Projesi'nin yukarıda sunulanlar bağlamında söylem ve pratiğinin eleştirel bir değerlendirmesini yapmak mümkündür. Alan çalışmasının sunduğu veriler bu değerlendirme için oldukça önemlidir. Diyarbakır ve Bismil'de mikrokredi kullanan kadınlarla yapılan mülakatlar ve proje görevlileri ile yapılan görüşmeler de dikkate alındığında uygulamadaki haliyle mikrokredi projelerinin genelde yoksulluğu, özelde kadının yoksulluğunu kırması, bunu takiben ataerkil yapıları dönüştürmesi mümkün gözükmemektedir.

Mikrokredi projeleri varolan yoksulluk algısını yineler görünmekte ve yoksulların yoksulluklarının gerekçelerinin kendilerinde yattığına dair inanış gruplara ezberletilen "tembel olmayacağız", "rahat peşinde koşmayacağız", "haftalık kazançlarımızdan biriktireceğiz" gibi kurallarda kendisini açığa vurmaktadır.

Proje yoksul kadınları hedef kitle olarak almaktadır. Zaten Grameen projesinin üyelerinin %96 sı, Türkiye'de ise % 100'ü kadındır. Geri ödemelerde Bangladeş'te %98, Türkiye'de %100'lük bir "finansal başarıdan" söz etmek mümkündür.

Projeler aslında bir yandan da finansal kuruluşlar olduklarından kendi sürdürülebilirliklerini göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu nedenle geri ödemelerdeki bu yüksek geri dönüş finansal bazda "başarı"olarak değerlendirilebilir. Ancak burada projenin amaçlarına bakmak önemlidir. Proje katılım yoluyla güçlenmeyi, girişimcilik ruhuyla yoksulluğu aşmayı, bunları da özellikle de yoksulun yoksulu ile başarmayı hedeflemektedir. Ancak projenin pratiğine bakıldığında söylemindeki hedefleri ile çeliştiği görülmektedir.

Öncelikle projelerdeki yüksek kadın oranını baz alarak baktığımızda projelerin yoksul kadınların güçlenmesini birincil hedef belirlediği düşünülmektedir. Ancak alan çalışmasından çıkan sonuçlar geri ödemeleri aksatmamaları, proje sorumluları ile çalışmalardaki uyumlulukları, kurallara itaat edişleri ve erkeklere kıyasla daha sabit oluşları nedeniyle kadınların tercih edildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla kadınlar daha rahat disipline edilebilecekleri düşünüldüğü için tercih edilmektedirler.

Yoksulun yoksulu hedef kitle olarak tanıtılmasına rağmen ödemelerin aksamaması için projeye durumu görece iyi olanların dahil edilmesi de rastlanan diğer bir çelişkidir ki kadınlarla yapılan görüşmelerde "Grubunuza üye alırken nelere dikkat ediyorsunuz?" dendiğinde "borcuna sadık, ödeyebilecek durumda" olması alınan cevaplardandır.

Yine yoksullukla mücadele kriterine rağmen kapitalist mantık kendisini faiz uygulamalarında da göstermektedir. Örneğin Bagladeş'te Grameen Bank 1991 yılında % 16 faiz uyguluyorken, çalışanlarına yaptığı zam sonrası banka faiz oranlarını %20'ye çıkartır ki bu ticari bankalardan %8 daha yüksektir.

Ayrıca proje kadınların katılım yoluyla güçlenmesini hedeflemesine rağmen kredinin kullanımı kimi durumlarda doğrudan erkeğin kontrolünde iken haftalık geri ödeme sıkıntısını yaşayan kadınlar olabilmektedir. Hatta kocaları tarafından krediyi almaları için zorlandıkları bile söz konusu olmaktadır. Bu durum bilinmesine rağmen kadınlar, toplumsal cinsiyetten ve kültürel tutumlardan kaynaklanan özellikleri nedeniyle kredinin geri dönüş oranındaki "başarıları" nedeniyle "iyi kredi riski"olarak tercih edilmektedirler.

Projenin işleyişi grup mantığına dayanmaktadır. Kredi alabilmek için 5 kişinin bir araya gelip bir grup oluşturması istenmektedir. Grup, projede maddi teminat yerine sosyal teminatı sağlamakta, proje için paranın geri ödenmesinde garanti mekanizması işlevi, üyelerin parayı kullanımlarının kontrolü, üyelerin takibi ve yeni üyelerin bulunması gibi işlevlerle proje uygulayıcıları için maliyet düşürücü bir işlev üstlenmektedir. Grup mantığı sosyal sermaye ile ilişkilidir. Üyeler zor durumda kalan diğer üyenin borcunu denkleştirerek haftalık geri ödemenin zamanında ödenmesinde birbirlerine destek olmaktadırlar.

Ancak grup mantığı proje içinde disiplin edici bir işlev içermektedir. Paranın ödenememesi halinde grupça kınanma, grubun önünde görevlilerce üyeye baskı tekrarlanan durumlardandır. Disiplin mekanizması olarak ezberletilen kurallar, tekrarlanan ant, selam olarak bu esnada sallanan yumruk, toplantı başlatma ve bitirme esasları, toplantı oturma düzeninden de bahsedilebilir. Grup mantığı beraber güçlenme söylemini içermesine rağmen ancak haftalık toplantılarda geri ödemelerin denkleştirilmesinde aktif olarak kullanılmakta, bunun dışında bir uygulama göze çarpmamaktadır.

Yoksulluklarını aşmak için borçlandırılan bu kadınlar borcu ödeyememe hallerinde yeni borçlar alarak, ürünlerini zamanından önce ya da ucuza satarak ihtiyaçlarını karşılamak yerine borçlarını ödeme yollarına gidebilmekte bu da durumlarını daha da içinden çıkılmaz yapmaktadır. Haftalık geri ödemeler o hafta bir gelir olmadığında soruna dönüşebilmektedir. Tüm bunlar hane içine yeni gerilimler olarak geri dönebilmektedir. Bu durum bizi gözlemlenen diğer bir olguya getirmektedir: kadına yönelik şiddet. Ev içi sorumlulukların aksatılması, haftalık toplantılar da şiddetin sebebi olabilmektedir.

Tüm bu süreç sonucunda ortaya çıkan tablo yoksullukla mücadelede izlenilen yolun yoksulluğun en az maliyetle yönetiminin sağlanması olduğudur. Mikrokredi projeleri de bu mantıktan beslenmekte ve yoksuluğu aşmak değil ancak dayanılabilir kılmak yönünde etkili olabilmektedir.

İncelenilen iki örnek göstermektedir ki, mikrokredi projeleri mevcut halleri ile yoksulluğun aşılması ve kadınları güçlendirme hedefleri konusunda ikna edici değildir. Bu durum göstermektedir ki kredi verilerek piyasa ekonomisi içerisinde

yoksulluğun aşılması tek başına yeterli değildir. Projenin kadınların güçlenmesi şeklinde ifade ettiği feminist söylemi aktif kılması, grup mantığının geri ödeme sorumluluğunu paylaşmanın ötesine taşınması, geri ödeme sorumluluğunun dışında üretim sorumluluğunun da paylaşılması, yani kollektif üretim ataerkil yapıları dönüştürmek ve yoksulluğu aşmak üzere adımlar olabilir

Türkiye örneğinde de sergilendiği gibi bir yandan kullanılan kadın yanlısı söylemin kalkınma amaçlarına yönelik araçsal bir ilgi olması, diğer yandan bu projelerin yoksullukla mücadelede yoksulluğu dayanılabilir kılma çabasından öte bir tavır sergilememesi mikrokredi projelerini bir iktidar söylem ve pratiği kılmaktadır. Bu tezin sınırları dışında kalmakla beraber alternatif örgütlenme tarzlarına duyulan ihtiyaç aşikar olup, kadın merkezli kalkınma projelerinde piyasa insafına terkedilmiş bireysel girişimlerden ziyade kollektif örgütlenme ve dayanışmaya dayalı iktisadi faaliyet biçimlerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi kadınların hem kapitalist hem de ataerkil yapı karşısında güçlenmesi için daha uygun bir yol olarak durmaktadır.

EK 1: MÜLAKATLARDA KULLANILAN YÖNLENDİRİCİ SORULAR

DEMOGRAFİK

-Ad
-Yaş
-Doğum Yeri
- (Diyarbakır'a dışarıdan gelmişse) Nereden Ne zaman
-Kaç yıldır evli?
-Çocuk sayısı Kız Erkek
Yaş
Eğitim düzeyleri
-Hanede kaç kişi yaşıyor?
-Hane geliri ne kadar? Düzenli mi?
-Kocanız çalışıyor mu?
Ne iş yapıyor?
Ne kadardır işsiz?
-Siz hiç çalıştınız mı? Ne tarz işlerde? Ne kadar süreyle?

MİKROKREDİ

-Mikrokrediyi nereden duydunuz? Nasıl haberdar oldunuz?
-Parayı almaya nasıl karar verdiniz? Neden mikrokredi almak istediniz?
-Kocanız mikrokredi almanıza nasıl yaklaştı?
-Mikrokredi aldığınıza memnun oldunuz mu? Kocanız memnun oldu mu?
-Parayı neden size verdiler? Kocanıza vermeleri mi, siz kadınlara vermeleri mi daha iyi?
-Ne kadar para aldınız?
-Aldığınız mikrokrediyle ne iş yapıyorsunuz? Bu işi nasıl seçtiniz? Paranın kullanımı nasıl oldu? Ne kadarla ne yaptınız?
- Bir gününüzü anlatır mısın?
-Kime mal veya hizmet satıyorsunuz? Kolay mı, zor mu?
-Tek başına iş yapmak kolay mı, zor mu? Birkaç kişi beraber iş yapmak nasıl olurdu?
-Ev işleri ne oldu? İkisini beraber yürütmek kolay mı, zor mu?
-Ortalama ne kadar kazanıyorsunuz? Değdi mi?
-Geri ödemeler nasıl? Ödemeler kolay mı, zor mu?
-Kazandığınız parayı nasıl ve nelere harcıyorsunuz? Para kimde duruyor? Harcamaları yaparken neye öncelik veriyorsunuz?
-Kazancınızın ev gelirine etkisi ne?
-Hastalık durumunda daha önce ne yapıyordunuz? Şimdi? Doktora gitme sıklığınız değişti mi? Gıda tüketiminizde bir değişiklik oldu mu?
-Kazancınızla birikim yapabiliyor musunuz?

-Artık para kazanıyorsunuz, kocanız ne diyor bu duruma? Aile reisi değişti mi?
-Mikrokredi öncesine göre şimdiki halinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
İleriyi nasıl görüyorsunuz?

TOPLANTILAR
-Haftada kaç kere? Kaç saat sürüyor?
-Gidiş geliş sorun oluyor mu? Evdeki işlerinize etkisi var mı?
-Toplantılarda ilk ne anlatıldı?
- Neler anlatılıyor? İşe yarıyor mu?

GRUPLAR
-Kimler olacak nasıl karar veriliyor?
-Nasıl seçiyorsunuz? Seçim yaparken neye dikkat ediyorsunuz?
-Hiç istemediğiniz biri oldu mu? Neden?
-İstemediğiniz biri olursa ne yapıyorsunuz?
-Grupta birisi ödeyemeyecek durumda olursa ne yapıyorsunuz?
-Diyelim siz bir iki hafta veremediniz, nasıl hissedersiniz? Grup size nasıl davranır?
-Ödemeler dışında grupla bir araya geliyor musunuz? Birbirinize yardımcı oluyor musunuz?

EK 2: SAHA ARAŞTIRMASINDA YAPILAN GÖRÜŞME NOTLARI

Türkiye'de Türkiye İsrafı Önleme Vakfı ile Bangladeş Grameen Trust arasında imzalanan protokol ile 2004 yılında uygulamaya başlanan proje Diyarbakır da ve Bismil'de toplam 800 üyeye ulaşmış durumdadır. Saha çalışması bu projenin söyleminin pratikteki yansımasının görülmesi amacıyla önemlidir. Diğer yandan en az bunun kadar önemli olan bir nokta ise kadınların ve onların deneyimlerinin dillendirilmesidir.

Bu araştırma kapsamında 9 Nisan 2004 tarihinde Diyarbakır'da gerçekleştirilen *GAP-GİDEM Kadın Girişimciliği Bölgesel Arama Toplantısı*'na katılınmış, sonrasında TGMP projesi sorumlularıyla görüşülmüştür. Bunu takiben, 05 Eylül 2004-11 Eylül 2004 tarihleri arasında Diyarbakır ve Bismil'de saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır'da iki, Bismil'de 4 mahalle toplantısına katılarak görüşmeler yapılmıştır. Kadınlarla yapılan görüşmeler dışında Diyarbakır merkez şubede kadınlar için düzenlenen atölye çalışmalarından ikisi izlenmiştir. Ayrıca Bismil Göksu Köyü'nde mikrokredi uygulamasının tanıtımının yapıldığı bir mini miting toplantısı da izlenmiştir. Mikrokredi yöneticileri ve çalışanları ile de sohbetler yapılmıştır.

Alan çalışmasının sınırlılıkları da mevcuttur. Bunlardan ilki, projenin henüz çok kısa zamandır uygulanması sebebiyle sonuçlarının gözlemlenebilmesi için zamana ihtiyaç duyulmasıdır. Alan çalışması zaman olarak bir hafta ile sınırlı olduğundan görüşülebilen kadın sayısı ve paylaşılan deneyimler de sınırlanmıştır. Diğer bir sorun ise görüşmeleri yapan kişi olarak Kürtçe bilmememden kaynaklanan sıkıntılardır. Ancak görüşme yapılan kadınların çoğu Türkçe bildiklerinden bu sıkıntının aşılmasında oldukça yardımcı olmuşlardır.

Aşağıda yapılan görüşmelere ilişkin detaylar yer almakta olup kişi adları değiştirilmiştir.

1. 06 EYLÜL 2004/ PAZARTESİ

DİYARBAKIR/ MERKEZ MAHALLESİ

Buradaki 5 kişilik grubun kadınları Adapazarı ve Bursa, Manisa gibi şehirlere çapa ya da toplama işleri için geçici işçi olarak gitmişler. Gruptaki kadınlardan birisinin kocası tarafından kadınların defterleri Diyarbakır şube görevlisine iletilmiş ve ulaştırılan paralar defterlerine işlenmiştir. Şube görevlisi "Bu tarz durumlara anlayış göstermek durumunda kalıyoruz" derken defterleri getiren koca "Disiplin çok, para az" diyerek durumu özetlemektedir.

DİYARBAKIR/AZİZİYE MAHALLESİ

Toplantı merkez şefi Hatice Hanım'ın evinde genelde sabah saat 9 civarı yapılmaktadır. Ancak o gün biraz geç kalındığından kadınlar beklemekten sıkılmışlar, kimisi dağılmış, kimisi da kapı önünde sohbet ederek beklemektedir. Şube sorumlusu kadınların merkez şefinin evine toplantı için gelmelerini söyledikten bir on dakika kadar sonra toplantı başladı. Şube görevlisi ile beş kadın yerde oturmakta ancak oturma düzeninde şube görevlisi kadınlardan ayrışmakta, yüzü kadınlara dönük şekilde onların önünde yer almaktadır. Toplantı merkez şefinin komutlarıyla başlatıldı. Hatice Hanım'ın "Bir: Ayağa kalk!" komutuyla herkes ayağa kalktı (ancak yerde oturmakta olan yetmiş yaşındaki Elvan Hanım yaşlılığından dolayı kalkamadı), hemen ardından "İki: Toplantı başlamıştır" komutuyla şube müdürü ve kadınlar oturdular. Toplantı yaklaşık yarım saat kadar sürdü, bu süre içersinde sadece para tahsili yapıldı ve kadınların defterlerine kayıtlar geçirildi. Toplantı sonunda da kadınlara Diyarbakır merkezde yapılacak atölye çalışması haber verildi, aralarından iki kadının gitmesi gerektiği bildirildi. Toplantı sonunda ise merkez şefi Hatice Hanım'ın "Bir: Ayağa kalk!" komutuyla ayağa kalkan grup "İki:Toplantı bitmiştir!" komutunun ardından sol ellerini yumruk yapıp sallayarak "Disiplin, Birlik, Cesaret, Çok Çalışma. Başarıyı Ailemize getireceğiz." sözlerinden oluşan antlarını okudular ve böylece toplantı sona erdi.

Diyarbakır şube sorumlusu oradan ayrıldıktan sonra orada kalıp gruptaki beş kadınla görüşme yaptım. Saat on bir buçuk gibi başlayacak olan merkezdeki atölye çalışması nedeniyle görüşmeler kısa tutuldu. Aşağıda bu görüşmeler aktarılacaktır.

I. Görüşme

Şükran Hanım, Diyarbakırlı, 1962 doğumludur. Dördü kız, üçü erkek olmak üzere yedi çocuk sahibidir. Hanede toplam dokuz kişidirler. Kocası düzenli gelire sahip değildir, zaman zaman amelelik yapmaktadır. Şükran Hanım bu durum karşısında "İş yok" demektedir.

Şükran Hanım mikrokrediden mahallelerine gelen proje sorumlularının toplantıları sayesinde haberdar olmuş. Parasızlık yüzünden mikrokredi projesine katılmaya karar vermiş, kocası "kendine güveniyorsan al" demiş. 500 milyon kredi almış, bununla hem gruptaki diğer bir kadın ile ortak olarak mahallede bir bakkal dükkânı açmıştır, hem de bir yandan çeyizlik eşyalar yapıp satmaktadır. Satın aldığı bir kuka (dantel yumağı) 10 milyon olup bununla dantel örmektedir. Kazancı sorulduğunda "ancak karnımı doyuruyorum" diye ifade etti, birikim yapıp yapamadığı sorulduğunda ise birikim yapamadığı öğrenildi.

Ev işlerini yürütmede zorlanıp zorlanmadığı sorulduğunda kızları Ayşe ve Suna'nın yardımcı olduklarını ifade etti.

Görüşme Şükran Hanım'ın işi nedeniyle burada sona erdirildi. Bu görüşme Şükran Hanım çok az Türkçe bildiğinden gruptan diğer bir kadının yardımıyla yapıldı.

II. Görüşme

Fahriye Hanım, Diyarbakırlı. Hiç okula gitmemiş. 13 çocuğu var. Kocası cam satıyor.

Mikrokrediyi projenin tanıtımı için yapılan mahalle toplantıları sayesinde öğrenmiş. Görüşmede krediyi kendisi için değil, kocası için aldığı ve kocasının camcılık yaptığı bir dükkan açtığı öğrenildi. İlk olarak 500 milyon, ardından 250 milyon almış. Kocası "Kahveden kurtuldum"diyormuş. Bir oğlu da babasına yardım etmektedir (bu sözlerden hemen sonra oğlanın arkadaşları ile camları kırıp babasına

iş çıkardığı şeklinde şaka yapılmıştır). Fahriye Hanım kendisinin de kocasının da krediyi aldıkları için memnun olduklarını ifade etti. "Kocalarımızın dilleri kısaldı" diyerek memnuniyetini dile getirmektedir.

Borcunu birkaç hafta ödeyememesi durumunda yaşayacağı hisler sorulduğunda "Sıkılır, mahçup olurum" dedi. Grupta bu tür durumlar karşısında ne yapıldığı sorulduğunda ise "Aramızda toplarız" cevabı alındı.

III. Görüşme

Sultan Hanım, 1960 Diyarbakır doğumlu. Altı yıldır dul. İki kız, beş erkek çocuğu var. Kocası daha önce inşaatlarda sıvacılık yapmış. Hanede toplam sekiz kişidirler.

Mikrokrediden tanıtım için gelen görevliler sayesinde haberdar olmuş. Dikiş bildiğinden parayı alarak nevresim, giysi dikmeye karar vermiş. Komşularına satmaktadır, aynı zamanda çocuklarının giysi ihtiyacını da kendisi dikerek karşılamaktadır. Bir elbiseyi beş milyona dikmekte, ortalama haftada üç ödeme olmaktadır. Kazancıyla birikim yapmasının mümkün olmadığını ifade etti.

Ödeyememe durumundaki hissi sorulduğunda alınan ilk cevap "borcumu hep zamanında öderim" sözleri oldu. Yine de ödeyemezsen dendiğinde "Üzüntüden uyku uyuyamam" cevabı alındı.

IV. Görüşme

Hatice Hanım, 1962 Diyarbakır doğumlu. 20 yıldır evli, üçü kız, dördü erkek toplam yedi çocuk sahibidir. Kocası şu anda başkasıyla evlidir. Kızlarından birisi liseye gidiyor, okutması için Ankara'da bir akrabalarının yanına vermişler. Kızları yaşlı olan bu akrabalarına bakacak, onlar da okumasına yardımcı olacaklardır.

Grup lideri olan Hatice Hanım da mahalledeki tanıtım toplantısında mikrokredi projesinden haberdar olmuş. Parayı almak konusunda ağabeyine danışmış, ilk olarak 500 milyon, altı ay sonra ise 250 milyon almış. Bu para ile kendisine mahallede küçük bir bakkal dükkânı açmış. Bu dükkânı gruptaki Şükran Hanım ile beraber ortak işletmektedir. Bakkalda zaman zaman oğulları durmaktadır.

Kocasının bu duruma tavrı sorulduğunda "Kocam karışmaz" cevabı alınmıştır. "Eskiden kocalar bize bakıyordu, artık biz kendimiz...Zaten ya kocalar hasta, ya yok, ya da işte var da yok..." sözleriyle durumu anlattı.

V. Görüşme

Elvan Hanım, 70 yaşında, Diyarbakırlı. 70 yaşında. Hanede kocasıyla beraber yaşıyor. Eskiden kocası çekirdek satarak geçimlerini sağlamasına rağmen iki senedir yaşlılıktan dolayı çalışamamaktadır.

Elvan Hanım 100 milyon kredi almış. Tülbent alıp satmaktadır. 13 milyona aldığı kumaşı15 milyona satmaktadır. Haftada ortalama 3 buçuk milyon kazancının olduğunu ifade etmektedir. Parasını nasıl harcadığı sorulduğunda yoğurt, domates, ekmek gibi evin yiyecek ihtiyaçlarını aldığını sıraladı. Birikimin söz konusu olmadığı öğrenildi.

Kocası zaten çok yaşlı ve hasta olduğundan Elvan Hanım'a herhangi bir destek ya da müdahalesinin olmadığı öğrenildi.

Ev işleri konusunda ise hanede sadece iki kişi olduğundan bu işlerde herhangi bir değişiklik ya da bu işleri yaparken zorlanma yaşanmadığı belirtildi.

2. 7 EYLÜL 2004/ SALI

Mikrokredi projesi Bismil'de 01 Ağustos 2003 yılında başlatılmıştır. Kredi dağıtım başlangıç tarihi ise 04 Eylül 2003 olup 07 Eylül 2004 tarihi itibariyle Bismil'de ulaşılmış kadın sayısı elli yedi gruptan oluşan toplam 285 üyedir. 5 kişilik yeni bir grupda tanınma aşamasındadır.

BİSMİL/ GÖKSU KÖYÜ

Bu köyde mikrokredinin anlatıldığı mini miting toplantısı izlendi. Toplantı köyün aynı zamanda ağası da olan köy muhtarının evinde yapıldı. Toplantı Bismil Şube Müdürü Muhammed Nazrul İslam ile beraber biri kadın biri erkek olan iki şube görevlisi eşliğinde yürütüldü. Bangladeşli Şube Müdürü zaman zaman öğrenmeye çalıştığı Türkçe ile iletişim kurmaya çalıştı, ancak çoğu zaman şube görevlileri şube müdürü'nün İngilizce ifade ettiği sözlerini Kürtçe'ye çevirerek aracılık yaptılar.

Mini miting toplantısının amacı kadınlara mikrokredi uygulamasının mantığını anlatmak olduğundan köyün kadınlarına önceden haber verilmiş ve köy muhtarının evinde toplanmaları istenmiş. Köy muhtarının/ağasının da olduğu toplantıda yaklaşık 15 kadınla beraber köyde sözü geçen erkekler de yer aldı.

Göksu köyünde daha önce de bu tarz mini miting toplantılarının yapıldığı öğrenildi. Köy kadınlarından öğrenildiğine göre daha önce almaya niyetlenenler olmuş, ancak sonra vazgeçilmiş. Neden olarak ise verilen kredi miktarının düşük olması, haftalık geri ödemeler ve kredinin bireysel olarak değil, grup olarak verilmesi gösterilmiş ve gerekçeler şöyle ifade edilmiştir:

"En azından bir inek, en kötüsü, bir milyar... Alıp bakıp büyütüp yavrulatıcan ki krediyi geri ödeyip cebine para kalsın"

"Herkesin büyük, küçük bir bahcesi var, tarla veya hayvancılık için bu para çok az, haftalık geri ödeme mümkün değil!"

Şube müdürü konuşmasında bireysel kredinin uygulamalarında yer almadığını söyledikten sonra grubun önemini, dayanışma yarattığını anlattı, "Diyelim komşun taşınacak, gelir haber verirsin ki ona göre biz de önlemimizi alırız"diyerek sözlerine devam etti.

Şube müdürü kadınların mikrokrediye mesafeli yaklaşımını "kadınlar çok korkuyor, çünkü genellikle erkekler ekonomik faaliyet içindeler, o yüzden de erkekler bu konuyu çabucak anlarken, kadınlar anlamıyor" şeklinde ifade etti.

Mini miting toplantısı yaklaşık bir saat sürdü.

BİSMİL/ YUKARI KÖSELİ KÖYÜ

Yukarı Köseli Köyü'nde Aralık 2003'ten beri devam eden mikrokredi çalışmasının yirmi beş üyesi vardır. Salı günkü haftalık toplantı için grup liderinin evine gidildi. Ancak grup liderinin kardeşinin yanına ziyarete gitmek için köyden ayrıldığı öğrenildi. Bu durumda yeni bir ev kararlaştırıldı, üyelerden Serap'ın evine karar verildi ve üyelere haber verildi.

Sabah saat 10 gibi kahvaltıda olan Serap ve çocukları acele bir şekilde kahvaltıyı topladı, çocuklar mutfağa yollandıktan sonra kadınların Serap'ın evine gelmesi beklendi. Şube Müdürü önce dışarıda ev halkının ve kadınların toplanmasını

bekledi. Erkek olması nedeniyle evlere girişte dikkatli davrandığı izlendi. On beş dakika kadar sonra kadınlar toplanmasının ardından Şube Müdürü içeri girdi. Kadınlar içeride oturmuş halde tolantının başlamasını beklediler. Şube görevlisinin önünde sırayla yere oturan kadınlardan biri -grup lideri toplantı da yer almadığından- "Bir: Ayağa Kalk", "İki: Toplantı başlamıştır"sözleriyle toplantıyı başlatmıştır. Ancak grup lideri dahil, gruptaki üyelerden bazıları toplantıya gelmemişlerdi. Toplantıya katılan Şube Müdürü bu durumdan memnun olmadığını belirtti, kadınlar ise arkadaşlarını şu sözlerle savundular: "Patlıcana, pamuğa gittiler. Sulanması gerekiyor, beklemez ki!" Gruptan diğer bir kadının ise kocası ameliyat olduğu için gelemediği belirtildi. Şube Müdürü yerel şube görevlisinin grubunu iyi takip edemediğini ifade etmiş, grubun düzensizliğine ilişkin şikayette bulunmuştur.

Toplantı paraların toplanması şeklinde devam etmiştir. Kadınlar karnelerinin (borç hesap cüzdanları) içine koydukları geri ödemelerini yerel şube sorumlusunun önüne bırakmışlar, şube sorumlusu da bunları işlemiştir. Yerel şube sorumlusu önce paraları topluyor, defterlere işliyor, daha sonra tek tek üyelere verdikleri paraların varsa üstünü ödemeye çalışıyordu. Ancak bazı kadınların orada olmaması, bazılarının da birbirlerinin eksiklerini tamamlamış olmalarından dolayı bu ödemelerde karışıklıklar yaşandığı ve sık sık düzeltmeler, tekrar tekrar kontroller yapıldığı gözlemlendi. Sonrasında o toplantı için lider seçilmiş olan kadın komutlarıyla grubu yönlendirmiş, kadınlar, şube müdürü ve şube görevlisi hep beraber ayağa kalkarak selamlarıyla andı okudular ve toplantı sona erdirildi.

Toplantının bir an önce sona ermesi için kadınların acele ettikleri gözlemlendi. İçlerinden bir tanesinin misafirinin olduğu öğrenildi, bu üye uzayan işlemler sırasında oldukça huzur davranıyor, gitmek için acele ediyordu.

Toplantı esnasında grup üyesi iki kadının birbirleriyle konuşmadıkları ya da birbirlerini iğneleyen sözler kullandıkları gözlemlendi, daha sonra bunun nedeninin eşlerinin ve akrabalarının dahil olduğu bir kavga olduğu öğrenildi.

Aynı günün sabahında Göksu köyünde mini miting toplantısına da katıldığımdan ve Yukarı Köseli köyündeki haftalık toplantı gelen kadın sayısı az olmasına rağmen aslen grubun kalabalık olması ve bu nedenle herkesin defterine kayıtların işlenmesinin uzun sürmesi (yaklaşık bir buçuk saat) nedeniyle kalan süre

içerisinde yapılabilecek görüşmeler de sınırlı oldu. Sürenin sınırlı olmasında, köyden dönüşte vesait sıkıntısı yaşanması nedeniyle erken ayrılma zorunluluğu da etkili oldu. Bu köyde grup üyesi iki kadınla ve bir de daha önce grup içerisinde olup ödeyemediği için ayrılmak zorunda kalan bir kadınla görüşme yaptım.

I. Görüşme

Serap 1969, Diyarbakır doğumlu.1989 yılından beri evli ve beş kız, bir erkek çocuk sahibi. İlkokul mezunu, daha sonra Bismil'de Kız Sanat Okulu'nda biçki-dikişe devam etmiş. Kocası yaklaşık bir sene önce imam nikahıyla bir başkasıyla evlenmiş, ancak Serap kocasının evine baktığını, aslında beraber yaşadıklarını dile getiriyor. Benim İstanbul'da Kadın Çalışmaları'nda öğrenci olduğumu öğrenince çok ilgilenip hemen evliliğine ilişkin bu sorununu paylaşmıştır. Yaşadıklarından dolayı kadın hakları konusunda ilgili davranmaktadır.

Kocası elektrikçidir, aylık olarak eve yaklaşık 300 milyon katkıda bulunmaktadır. Şu anda Serap'ın oturduğu ev kendilerine ait. Sağlık konusunda herhengi bir güvenceleri olmadığından kendi gelirleri ile karşılamaktadırlar.

Mikrokrediden önce çalışıp çalışmadığı sorulduğunda evlenmeden önce şeklinde cevap vermiş, daha önce dışarıya dikiş diktiğini söylemiştir. "Neden devam etmedin?" diye sorulduğunda ise "Eğer çalışsaydım bana para vermezdi ki, kendi ezilsin ben ezileceğime" demiştir.

Mikrokrediden köylerinde yapılan mini miting toplantıları sayesinde haberdar olmuştur. Neden krediyi almak istediğini ise "eve katkım olsun, çocuklarım için" diyerek ifade etmiştir. Kocasının tepkisi sorulduğunda " kocama danıştım, eğer destek olacaksan dedim" o da 'Çek, tamam' dedi" sözleriyle anlattı. Bunun üzerine 500 milyon almış. "Krediyi kocana mı yoksa sana mı vermelerini tercih ederdin?" sorusuna "Bana" dedikten hemen sonra "Kadınlar ayakları üzerinde dursunlar, erkeklerin eline bakmasınlar" diye cevapladı. İlk düşüncesi tuhafiye dükkânı açmak olmuş, şimdi terlik satmaktadır. Aldığı 500 milyonun üstüne yaklaşık bir buçuk milyar eklemiş, evinin önünde küçük bir dükkân açmış. Komşularına satmaktadır, satın almak isteyen biri olduğunda dükkânını açmakta, sonra kilitleyip evine dönmektedir. İleride bir kuaför dükkânı açmayı düşünmektedir -kendisi boya

yapmayı, saç kesmeyi bilmektedir-. Ev işlerindeki yükünde değişiklik olup olmadığı sorusuna çok değişmediğini söyledi ve kızlarının yardım ettiğini belirtti.

Kazancına ilişkin ise henüz çok fazla malı olmadığından çok kazanamadığını söylemektedir. Geri ödemelerin kazancına göre bazen kolay bazen zor olduğunu belirtti. Kazancının kontrolü kendisindedir, harcamalarında yiyeceğe öncelik vermekte, birikim ise söz konusu olmamaktadır. "Birikim yapana kadar dükkâna mal alırım" dedi. Ev gelirinde gözle görülür bir değişim olmadığından yakınmaktadır. Eğer daha fazla para verilir ise geleceğinin değişeceğini, daha iyi olacağını tahmin etmektedir.

Para kazanmaya başladıktan sonra kocası ile olan ilişkisi sorulduğunda "O da ister ki kadının da katkısı olsun" cevabını verdi.

Haftalık toplantılara gidiş gelişte sorun yaşamadığını, çocuklarının kahvaltısını ayarlayıp gittiğini, hastalık halinde çocuklarından birisini toplantıya yolladığını belirtti. Toplantılarda mikrokredinin ne işe yaradığının anlatıldığını söylemiş, başka neler anlatılsaydı sorusuna "Sorunlar konuşulmuyor, sen mesela gelsen kadın haklarını anlatsan " dedi.

Gruplarını kendilerinin kurduğunu, bu esnada "iyi arkadaş", "ödeyebilir mi, ödeyemez mi?" kriterlerine dikkat ettiklerini belirtip "isterim ki iyi kişiler gruba girsin" dedi. "Hiç istemediğiniz biri oldu mu?" sorusuna "Başta birisini istemiyorduk, korktuk ödeyemez diye...Ama düzenli ödüyor" cevabını vermiştir. "Grup içerisinde ödeyemeyen olduğunda ne yapıyorsunuz?" sorusunu ise "İmkanı olmayanlara yardımcı olmalıyız, aramızda topluyoruz.....bize de zor oluyor aslında."şeklinde cevaplamıştır. Kendisine ilişkin hayali bir soru olarak bir iki hafta boyunca geri ödemesini yapamadığını düşünmesi istenmiş, ne hissedeceği sorulmuş, verilen ilk cevap "ben düzenli ödüyorum" sözleri olmuş, soruda ısrar edilince "Kötü hissederim, arkadaşlarımın içinde niye kendimi eksik göreyim" demiştir. Grubun tavrı sorulduğunda "yardımcı olurlar ama 'ödeyemiyorsan niye girdin derler'" sözleriyle cevaplamıştır.

Grup içi ilişkileri sorulduğunda haftada bir kez mutlaka görüştüklerinden ilişkilerin, görüşmelerin eskisine oranla arttığını, beraber daha fazla sohbet ettiklerini, birbirlerine daha çok yardımcı olduklarını dile getirmiştir.

II. Görüşme

Handan 41 yaşında, Diyarbakır doğumlu.13 yaşında evlenmiş, 4 kız, 4 erkek çocuk sahibi. Kocası son on üç senedir Ankara'da inşaatlarda çalışıyor, eve çok az geliyor. Bir oğlu askerden yeni gelmiş ancak babası hale görmemiş.

Mikrokrediyi inek almak için almış, 500 milyon almış, üstüne 500 milyon da kendisi eklemiş. İneğin sütünden süt, yoğurt, peynir olarak faydalanıyorlar, dışarıya satmıyorlarmış.

Handan Hanım "kocam çoğunluk evde olmadığından aile reisi ben sayılırım" derken evdeki kızları, kadın akrabaları gülerek tasdik ettiler.

Şu anki halinin mikrokredi öncesine göre değişmediğini söylerken "pişmanız" kelimesini kullandı. "Neden?" sorusuna ise "iş olsaydı, fabrika olsaydı daha iyi olurdu, böyle durumumuz düzeldi diye bir şey yok ki" diye cevap verdi.

Geri ödemelerde "ödeyemezsen nasıl hissedersin?" sorusuna "korkudan, telaştan mecburen borç ederim" demiştir. Üyelerden birinin ödeyememesi durumundaki hissi sorulduğunda bu soruyu "Dürüst olmak lazım, madem aldık ödeyeceğiz o zaman, değil mi?" diyerek cevapladıktan sonra "Ödeyemezse aramızda toplarız veririz, yardımcı oluruz birbirimize" sözlerini ekledi.

III. Görüşme

Fatma 1974 doğumlu, Diyarbakır'da doğmuş. 12 yıldır evli, 8 yaşında okula giden bir oğlu, 2 yaşında bir kızı var. Kendisi okula gitmemiş, ama okuma yazmayı sonradan öğrenmiş. Çocuklarının okumasını, kendisinin sara hastası olması nedeniyle çocuklarının doktor olmasını istemektedir.

Kocası yazın İstanbul'da inşaatlarda çalışmakta, kışın ise köye dönmekte ve hiçbir iş yapmamaktadır. "Peki, nasıl geçiniyorsunuz kışın?" sorusu karşısında cevabı sessizlik oldu. Evleri kira olup aylık 50 milyon kira ödemektedirler.

Şu anda yaşadığı yoksulluktan ailesini ve tapu görevlilerini sorumlu tutmaktadır. Ailesi babanın ölümüyle sahip oldukları arazileri paylaşmışlar, kendisi kız çocuk olduğu için ona hak tanımamışlar. Annesi ve erkek kardeşleri onunda pay istemesi karşısında fiziksel şiddet uygulamışlar. Şu anda durumları oldukça iyi olan

erkek kardeşleri ve annesi ile görüşmemektedir. Tapu görevlilerini de görevlerini iyi yapmamakla, miras durumlarında araştırma yapmayarak kız çocuklarının mağdur edilmesine olanak tanımakla suçlamaktadır.

Görüşmede yoksulluğunun nedenlerini bu şekilde anlattıktan sonra 500 milyon kredi aldığını belirtti. Mikrokrediye girişi kocasının isteğiyle olmuş, kocası "Parayı al, ben çalışıp göndericem" demiş. Bunu iş kurmak için değil, eve yiyecek lazım olduğundan yiyecek almak üzere aldığını belirtti. "Yiyecek aldım, yedik, sonra da borcu üstümüze kaldı" diye ifade etti. "Ödemeleri nasıl yapıyordun?" sorusunu "Komşudan alıyordum" diye cevapladı.

Mikrokredi yerine kocasına iş verilmesinin daha iyi olacağını belirtti, "İş olsaydı ben de çalışırdım" diye ekledi.

3. 8 EYLÜL 2004/ÇARŞAMBA
BİSMİL/AKPINAR MAHALLESİ

Akpınar Mahallesinde 13 gruptan oluşan toplam 65 kadın üye bulunmaktadır. Kasım 2003 tarihi itibariyle projeye üye oldukları öğrenilmiştir. Bu mahalledeki 3 gruptan oluşan 15 üyenin haftalık toplantısı izlendi ve ardından 6 kişi ile görüşme yapıldı.

Sabah saat 09:30 gibi Akpınar mahallesindeki gruplardan birinin merkez şefinin evine gidildi. Aile kahvaltıda idi. Yerel şube sorumlusunun ve Bismil şube müdürünün geldiklerini görünce acele ile avludaki kahvaltı sofrasını topladılar. Şube müdürü yerel şube sorumlusuna kadınlara haber yollanmasını ve bir an önce gelmelerini istemesini söyledi. İçlerinden bir tanesinin yeni doğmuş bir bebeği vardı, çocuğunu bırakarak gelmişti ve diğer üyelerin gelmesi uzun sürdüğünden daha sonra gelmek üzere ayrıldı. Bu arada Bismil Şube Müdürü bahçe dışında bekledi, ancak ev sahibesi kadının çağırması üzerine bahçeye girdi. Şube müdürünün birçok kadını ve çocuklarını tanıdığı, onlara isimleri ile hitap ettiği, hallerini sorarak iletişim kurduğu gözlemlendi.

Kadınların toparlanması yarım saat kadar sürdü. İçlerinden üç üyenin tarlada çalışmak üzere –kadınlar aralarında "çöle gitmek" diye konuşuyorlar- Manisa'ya gittikleri, başka bir üyenin ise hastanede yakını olduğundan kendisinin refakatçi

olarak kaldığı ve gelemediği öğrenildi. Yine kendisi gelemeyen bir kadın yerine orta okulda okuyan kızını yollamıştı. Kadınlar oturma düzenlerini aldıktan sonra toplantı komut verilerek başlatıldı. Ardından bir saat kadar geri ödemelerin defterlere kayıt işlemleri sürdü. Yukarı Köseli Köyü'nde yaşanan hesap karmaşasının burada da yaşandığı fark edildi. Kadınların şube sorumlusu ile fısıldaşarak konuşmalarından daha önce de benzeri sıkıntıların olduğu, hatta toplanması gereken paralar da çıkan eksiği şube sorumlusunun kendisinin kapattığı öğrenildi. Bu işlemler sırasında şube müdürü kadınlarla yeni üye bulup bulmadıklarını konuştu. Kadınlar bireysel kredi almak isteyen kişiler bulunduğunu söyledi, ayrıca üç kişinin başvurmayı düşündüklerini ama grup için dördüncü kişiyi bulamadıklarını belirttiler.

İşlemler sona erdiğinde kadınlardan bir kısmı ayağa kalktı. Ancak şube müdürü müdahale ederek komut verilmesini istedi. Ardından bir kadın kalkmaları gerektiğini ve toplantının sona erdiğini bildiren komutları verdi. Üyelerin hep bir ağızdan – bir kısmı bu arada gülüyordu- antlarını okudular ve toplantı bitirildi.

I. Görüşme

Gülbahar 28 yaşında, 4 kız çocuğu annesi –kız çocuğu sahibi olması nedeniyle Gülbahar Hanım, eşinin annesinin oğluna kuma getirmesi için baskı yaptığını ifade etti-. Kısa bir zaman öncesine kadar kayınvalidesi ve görümcesi ile aynı ev içerisinde beraber yaşadıkları ancak şu anda hane içerisinde toplam 6 kişi oldukları öğrenildi. Gülbahar Hanım ağabeyi izin vermediği için ilkokuldan sonra okula devam edemediğini belirtti. Eşinin annesi oğluna erkek çocuk için bir kuma getirmesi konusunda ısrar ediyormuş. Mobilya yapan bir dükkânda kalfalık yapan kocası evliliklerin arttığı yaz mevsiminde mobilyaya olan talep arttığından iş bulup çalışmakta ancak kış zamanı çoğu zaman işsiz dolaşmaktadır.

Mikrokrediden mahallelerinde yapılan mini miting toplantıları sayesinde haberdar olmuştur, şu anda kendi grubunun şefi. Parayı alma kararının kendisine değil, kocasına ait olduğunu, kocası zorladığı için aldığını ifade etti. Kocası bu parayı kendisine bir dükkân açmak için istemiş ancak para miktarı az olduğu için bunu gerçekleştirememiş. Toplam 500 milyon kredi aldığı, bunun 350 milyon lirası ile gübre aldıkları, 150 milyon lirasını da tarla kiralamak için kullandıkları öğrenildi.

Elde ettikleri ürün olan buğday satışından zarar ettiklerini ifade etti. Geri ödemeleri nasıl yaptığı sorulduğunda "ya kocam veriyor ya ben serum takıyorum, iğne yapıyorum, oradan kazandığımla ödüyorum ya da el işinden kazancımla" cevabını verdi. Kendisinin evlenmeden önce bir hemşirenin yanında çalıştığı öğrenildi. El işi becerisi olmasına rağmen kocasının krediyi kendisine harcamasına izin vermediğini belirtti, bunu "Kocam çalışmamı istemiyor" sözleriyle dile getirdi.

Mikrokredinin ailenin yaşamında gözle görülür hiçbir etkisinin olmadığı gözlemlendi. "Nasıl olsa daha iyi olurdu?" sorusuna "Bana 1 milyar verselerdi, kocama makine alırdım, kendine mobilya dükkânı açardı" sözleriyle cevap verdi.

Gülbahar Hanım "Grubunuza üye seçerken neye önem verdiniz?" sorusuna "tanıdığımız birileri olursa daha iyi" cevabını verdi. "Hiç istemediğiniz biri oldu mu, neden?" sorusuna ise mahallelerindeki iki kumadan birini seçtiklerini ama diğerini almadıklarını, çünkü kocasının seçmedikleri kumaya bakmadığını, bu nedenle ödemelerini yapamayacağını düşündüklerini belirtti.

Geri ödemeleri aksatması halinde yaşayacağı hisleri sorulduğunda "kötü olur, onlarda sıkılır" dedi ve "mesela pazara gidicem deyip para vermiyorlar bazen, aç kalırım borcumu öderim ben" sözlerini ekledi. "Geri ödeyemeyen olduğunda ne yapıyorsunuz?" sorusuna "aramızda topluyoruz, kimin ne kadar eksiği kalmışsa üstünü tamamlıyoruz, destek oluyoruz birbirimize" cevabı alındı.

Haftalık toplantılar yüzünden komşuları ile daha çok görüştüğünü, daha fazla sayıda kişinin bir araya geldiğini, dertlerini paylaştıklarını belirtti.

Gülbahar Hanım, toplantı başındaki ve sonundaki komutlar için ve okudukları ant için "komedi dünyası" sözlerini kullandı.

II. Görüşme

Seher 22 yaşında, 6 yıldır evli. Büyüğü 4 yaşında, küçüğü ise daha kundakta olan iki kız çocuğu var. Ortaokul mezunu, halı kursuna gitmiş ve beş sene kadar çalışmış, ancak evlendikten sonra eşi erkeklerin olduğu bir ortamda çalışmasına izin vermediği için devam etmemiş.

Eşi okul servisi şoförlüğü yapmaktadır. Aynı zamanda tarlaları var. Kredi miktarı olarak 500 milyon aldığını ve bunu tarlaya ekili olan buğdaya gübre almak

için kullandıklarını belirtti. Krediyi almayı kendisi istemesine rağmen pişman olduğunu ifade etti. Nedeni sorulduğunda "o dönem gübre zamanıydı, para lazımdı zaten, nereden gelirse gelsin, ama şimdi mesela daha gün Pazar'sa ben Çarşamba'yı düşünüyorum ödemek için" cevabı alındı.

Çalışmak istediğini, bir ev alırlarsa altındaki hangara tezgâh alıp orada çalışabileceğini ya da sadece kadınların çalıştığı bir atölye açılırsa kocasının izin verebileceğini ifade etti.

Toplantılara gidişte küçük çocuğu olduğu için sorun yaşadığını belirtti- zaten toplantı sırasında çocuğu için ayrılıp sonra geri gelmişti. "Çocuğum var, ağlıyor, zaten daha meme emiyor" diyerek sıkıntısını dile getirdi.

Grup seçiminde bir kriterinin olmadığını " 5 kişi olsun da" sözleriyle anlattı.

III. Görüşme

Güler 28 yaşında, 12 yıldır evli ve üç kız, iki erkek beş çocuk sahibi. Bir kızı İskenderun'da olan kaynanasının yanında kalmaktadır. Eşi zahire işiyle uğraşmakta, alım satım yapmaktadır.

Mikrokrediyi eşinin isteği üzerine aldığını "eşim alırsan iyi olur dedi" sözleriyle ifade etti. Kredi olarak aldığı 500 milyon ile birikmiş üç aylık kira borcu olan 300 milyonu ödemişler, kalanı ile de tülbent yapmak üzere malzeme aldığını söyledi. Bir çok rahatsızlığı olduğu, gözlerinin de rahatsız olduğu bu nedenle dikiş dikmekte zorlandığı öğrenildi. Dikebildiği zaman komşularına sattığını, ama düzenli gelir elde etmediğini ifade etti. Geri ödemelerde kocasının yardımcı olduğunu söyledi. Kendisi kazandığı durumlarda bunu çocuklarına harcadığını belirtti.

Geri ödemelerde sıkıntı yaşandığı takdirdeki hisleri sorulduğunda "Derdimden ölürüm, milletin içinde çok zor oluyor. İnsan utanır, küçük düşmek istemem" sözlerinden önce "Hiç aksatmadım ben, hep zamanında ödemişimdir" cevabı alındı. Ödeyemeyen biri olursa dendiğinde ise grubunda şu anda "kavgalı" olduğu bir kadın olduğunu, halbuki daha önce hep onun yerine ödeme yaptığını söyledi.

Eşi ile olan ilişkisinde kocasıyla birlikte karar aldıklarını belirtip "kocam iyidir" sözlerini kullandı, ancak "Bizim buralarda kadının işi zor, ben pantolonla şu

bahçeden dışarı çıkamam, ancak kapıya kadar işte, ayıplarlar o zaman" diyerek sıkıntısını dile getirdi.

IV. Görüşme

Halime 27 yaşında, 10 yıldır evli, iki kız, iki erkek dört çocuk sahibi. İlkokul mezunu. Kocası ile imam nikahlı evli olduğundan babasından maaş bağlanmış. Kocasının daha önce kamyonu olduğu, ancak kumar borcu için sattığı, bir kısmını ödediği, ama daha borcu olduğu öğrenildi. Kocası eve zaman zaman uğramakta, düzenli bir gelir ödememektedir.

Kredi olarak 500 milyon aldığı, bunu yatırım olarak değerlendirmek istediği, daha sonra bu arsayı daha yüksek fiyata satıp ev sahibi olmak istediği öğrenildi. Şu anda aylık kirası 20 milyon olan bir evde yaşamaktadır. Eğer bir ev sahibi olabilirse sıkıntılarını aşabileceğini belirtti.

Toplantılar sırasında çocuklarına büyük kızının baktığını, kocası olmadığı için sorun yaşamadığını söyledi.

Geri ödemeleri babasından aldığı maaş ile ödediğini, maaşı alır almaz ödemelerini (aylık 55 milyon) ayırdığını, bir daha o paraya dokunmadığını ifade etti. "Grubunda ödeyemeyen biri olduğunda ne olur?" sorusunu "Bizde olursa para veririz"diyerek cevapladı.

Kendisinin işi olduğundan görüşme burada sona erdirildi.

V. Görüşme

(Görüşme Türkçe bilen gelininin aracılığı ile yapıldı)

Emine Hanım 55 yaşında, 35 yıldır evli, üç kız, dört erkek çocuk sahibi. Kocasının 20 yıl önce kalp krizinden öldüğü, daha önce Zonguldak'ta madende çalıştığı öğrenildi. Şu anda kendisi eşinden emekli maaşı almaktadır.

Mikokrediye gelinleri ile birlikte girmeye karar verdiğini belirtti. Önce 600 milyon ardından, ikinci ayın sonunda 300 milyon kredi almıştır. 500 milyona iki küçük inek aldığı, bunları büyütüp bir milyara sattığı çocuklarının da desteğiyle kendisine ev yaptığı öğrenildi.

İnekleri evin bahçesindeki ahırda beslediğinden ev işlerinde sorun yaşamadığını, zaten gelinlerinin yardımcı olduklarını anlattı.

VI. Görüşme

Saliha 31 yaşında, 11 yıldır evli ve dört kız, iki erkek altı çocuk sahibi. İlkokul mezunudur (diploması kapının girişinde asılı durmaktadır), ailesinin en küçük kızı olduğundan ev işlerinin kendisine kaldığını, bu yüzden okula gönderilmediğini belirtti.

Hanede 8 kişi yaşamaktadırlar. Kocası hamallık yapmakta, yazdan yaza yaklaşık bir ay kadar çalışmaktadır, diğer zamanlarda işsizdir. Ev eşinin babasına aittir, ancak Harbiye kendisini güvende hissetmemekte , bunu da "ev kayınbabamın, tepesi atarsa kapı önüne koyar bizi" sözleriyle dile getirmektedir.

500 milyon kredi alarak 250 milyonu ile el işi için malzeme satın aldığı, kalan 250 milyonla da tavuk aldığı öğrenildi. Kredi alması konusunda kendisini kocasının zorladığını, "alırsan iyi olur" dediğini belirtti. Diktiği nevresimleri, el işerini tuhafiyelere bıraktığını, komşularına sattığını söyledi. Geçim şartlarının değişmediğini, zaten verilen paranın çok az olduğunu "Ancak kendimizi besliyoruz" sözleriyle dile getirdi.

Tüm gün ev işleri ve çocuklar ile uğraştığını, el işi için zamanı "uykusunu haramlayarak" yarattığını söyledi. Kazandığı parayı kendisinin harcadığını, eve yiyecek, çocuklarına giyecek aldığını belirtti.

Toplantı günlerinde zamanını ayarladığını, sabah erkenden kalıp kahvaltıyı hazırladığını, çocuklarını ona göre uyandırıp kahvaltılarını yaptırdığını belirtiyor. Toplantı saatlerine ilişkin kocasının bir sıkıntı yaşayıp yaşamadığı sorulduğunda "Zaten almamı o istedi, hem görüyor. O yüzden bir şey demez" cevabı alındı.

Toplantılara ilişkin tek sıkıntısının çocukları olduğunu söylerken genel olarak toplantılarda bir araya geldikleri için memnun olduğunu, komşularıyla sohbet ettiklerini belirtip gülerek "keyifli oluyor" ifadesini kullandı.

"Ödeyemezsen ne hissedersin?" sorusuna "Çok düşük hissederim, mahcup olur insan değil mi? Borcuma çok düşkünüm, altında kalmak istemem" sözleriyle

cevap verildi. Grubundaki kadınların tavrı sorulduğunda "Benim grubumdakiler borçlarına düşkünler, herkes öder" diyerek cevapladı.

4. 09 EYLÜL 2004/ PERŞEMBE
BİSMİL/BOZKURT MAHALLESİ

Bozkurt Mahallesi'nde 4 gruptan oluşan toplam 16 üye bulunmaktadır. Kasım ayından beri projede yer almaktadırlar. Burada gruplardan bir tanesinin haftalık toplantıları izlendi. 5 kişiden oluşan bu grubun toplantısının ardından bire bir görüşme yapmak mümkün olmadı, dolayısıyla sadece gözlem yapılması mümkün oldu. Bu arada diğer bir şube sorumlusu da başka bir grubun haftalık toplantısında idi. Görüşme yapma şansı anca buradaki grubun üyeleri ile oldu. Toplantılarını izleyemediğim bu gruptan 3 üye ile görüşme yapıldı.

A. İlk Gruba Ait Haftalık Toplantı İzlenimi

Sabah saat 10'a doğru Bangladeşli Şube Müdürü ve şube sorumlusu ile beraber grubun toplandığı eve gidildi. Ev bahçe içerisinde, bir iki meyve ağacının olduğu tek katlı, bakımlı, temiz bir evdi. Şube Müdürü bu grubun oldukça iyi bir grup olduğunu, hiçbir sorun yaşanmadığını belirtti.

Toplantı her zamanki gibi komutlarla başlatıldı. Oturma esaslarına göre yerlerini alan grup üyeleri paralarını şube sorumlusuna uzattılar. Ancak üyelerden bir tanesi haftalık geri ödemesini yapamadığını belirtti. Diğer gruplarda sıkça karşılaştığım ödeyemeyen üyenin borcunun denkleştirilmesi burada olmadı. Grup üyeleri kendilerinin de fazla paralarının olmadığını söylediler. Şube Müdürü bu duruma oldukça sinirlendi ve herkesin içinde kadını kınayan sözler söyledi, zaman zaman Türkçe kullandı, bazen de İngilizce konuşarak şube sorumlusunun bunları kadına Kürtçe olarak iletmesini istedi. Kadın "Hiç utanman yok mu senin?", "Borcun var, herkes nasıl ödüyor?" gibi cümlelerle azarlandı. Kadın bu konuşmaları genelde başını öne eğerek dinledi. Şube Müdürü daha sonra kadının hikayesini anlattı. Önce kadın aldığı krediyle inek almış, ancak bir müddet sonra parasını kocasına vermek üzere ineği satmış. Şube müdürüne göre bunun sebebi kocasının gözünde değer kazanmak istemesi imiş, çünkü kocasının üç karısı varmış. Kocası para da

vermediğinden borcuyla uğraşmak da kadına kalmış. Toplantı esnasında şube müdürü yerel sorumluya İngilizce olarak kadına iletmesi için şu sözleri söyledi: "Bu bizim sorunumuz değil, parayı bir şekilde bulup getirmesi gerekiyor".Ayrıca bu konuda kadına baskı yapmasını istedi.

Şube müdürü yerel sorumluyu orada bırakarak diğer toplantının yapıldığı merkeze gidilmesini teklif etti. Yolda kadını kınayan konuşmalar yapmaya devam etti, bu arada bana Bismil'deki diğer bir kadının başarı hikayesi anlattı. Kadının kocası ölmüş ve 9 çocuğu var. Kadın mikrokrediyle aldığı ineğin sütünden yoğurt ve peynir yaparak geçimini sağlayıp çocuklarına bakıyormuş. Bu örneği az önceki gruptaki kadınla karşılaştırmamı istedi.

B. İkinci Gruba Ait Görüşmeler

Toplantı evine yaklaşıldığında yerel sorumlunun toplantıyı bitirmiş olduğu ve bizi beklediği görüldü. Üyelerle görüşme talebim üzerine şube sorumlusu beni üyelerden merkez şefiyle tanıştırdı, önce onunla daha sonrada diğer iki üyeye ulaşmamda yardımcı oldu.

I. Görüşme

Gülten Hanım 38 yaşında,15 yaşında evlenmiş, şu anda ikisi kız, beşi erkek toplam 7 çocuk annesi. En büyüğü 16, en küçüğü 2 yaşındadır. Hanede toplam 9 kişiler. 65 milyon ev kirası ödemektedirler. Kocası lise mezunu, ancak işsiz. Şu aralar kahvede "çay götürüyor", en büyük oğlu da Alanya'da bir restoranda çalışıyor.

İlk olarak 500 milyon, ardından 250 milyon mikrokredi alındığı öğrenildi. Haftalık geri ödemeleri 16 milyondur. Krediyi almaya nasıl karar verdiği sorulduğunda kocasına kahve açmak için olduğu öğrenildi. Kocasının mikrokredi konusundaki fikri sorulduğunda Gülten Hanım şöyle cevapladı: "Çare yoktur. Eğer çalışırsan parayı alacağım dedim, o da 'tamam' dedi". "Parayı sana mı, kocana mı vermelerini tercih ederdin?" sorusunu "Fark etmez, ben zaten kocama verecektim." sözleriyle cevapladı.

Alınan mikrokrediyi ne için harcadıkları sorulduğunda bir kahve tuttukları, Bir iki ay çalıştırdıkları ancak, daha sonra dükkan kirası gelince ödeyemeyip

bırakmak zorunda kaldıkları öğrenildi. "Şimdi de borcunu çalışıyoruz" dedi. Kendine ait bir geliri olmadığından mülakat öncesi hazırlanmış olan soruların bir kısmı sorulamadı.

Haftalık toplantılarla ilgili herhangi bir sıkıntı yaşayıp yaşamadığı sorulduğunda "Çok çocuk var, toplantı zamanı kahveden erken geliyor"dedi. "Toplantıları yazın bahçede yapıyoruz ama kışın 15, 20 kadın evde zor oluyor aslında... Ama evler temiz,sıcak.... Mecbur çekicez."diyerek toplantı mekanına ilişkin sıkıntısını dile getirdi.

Grup oluşturulurken ki tutumuna ilişkin "grup ahlâklı, tanıyoruz" cevabını verdi. "Geri ödemeni zamanında ödeyemezsen nasıl hissedersin?" sorusunu "15 kadının yanında zor oluyor. Para varsa veririz, yoksa..." sözleriyle cevapladı.

II. Görüşme

ZeynepHanım 38 yaşında ve 22 yıldır evli, üç kız, 7 erkek çocuğu var. İki kızı evli, hanede on kişiler. Kocası seyyar satıcı, sebze satıyor. Zeynep Hanım ve kızları da zaman zaman patlıcan tarlalarına çalışmaya gidiyorlar.

Kocasının seyyar satıcılık işindeki borçları için mikrokrediyi almaya karar verdiğini söyledi. Bismil'de tefecilik çok yaygın olduğundan ailenin başta mikrokredi konusunda çok tereddüt ettiği öğrenildi. Kocasının tavrı "Sonradan bela olmayacaksa alın" olmuş. Mikrokredi olarak 500 milyon aldıklarını belirtti.

"Toplantıya gidiş gelişlerde ev işleri sorun oluyor mu?" sorusunu evdeki kızı cevapladı: "Zaten ev işlerini annemle, ben yapıyoruz, annem gittiğinde işleri ben yapıyorum."

Geri ödemeleri bazen "patlıcana giderek", bazen de kocasının verdiği parayla ödediklerini ifade etti. Ödeyememe durumundaki hislerini "Mahcup olurum, aldığıma pişman olurum" sözleriyle dile getirdi.

Parayı borçlarını ödemek için kullandıklarından mülakat için hazırlanmış bazı sorular sorulamadı. Ayrıca telaşlı hallerinden işleri olduğu anlaşılarak görüşme kısa tutuldu.

III. Görüşme

Sevda 23 yaşında. Hanede annesi, iki kız kardeşi ve üç erkek kardeşi ile birlikte toplam 6 kişiler. Babası yok. Kardeşler içerisinde en büyük kendisi. Ortaokulu dışarıdan bitirmiş. Yaklaşık yedi yıldır tuhafiye dükkanı işletiyor (Görüşme bu dükkanda yapıldı, çok fazla maldan oluşmayan, ancak gerekli malzemelerin bulunduğu, küçük bir dükkan, ailenin yaşadığı ev de dükkanın üstündeki bir daire). Aslında dükkanı ilk olarak erkek kardeşinin açtığı, ancak o askere gidince işlerin kendisine kaldığı öğrenildi.

Mikrokredi projesini duyan annesinin kızına haber verdiği öğrenildi. Dükkana ip almak için krediyi almaya karar verdiğini, toplam 500 milyon kredi aldığını, bunun da 300 milyonunu örgü ipi almak için kullandığını ifade etti. Ancak yaz sezonu olduğu için iplerin satılmadığını belirtti. Kazandığı parayla evin geçimini sağladığını, dükkana mal aldığını, dolayısıyla birikim yapamadığını ekledi.

Toplantı zamanları sorun yaşadığını, çünkü dükkanı kapatmak zorunda olduğunu belirtti. Ayrıca toplantılarda başkalarını beklemek zorunda kaldıklarını ve bu durumdan memnun olmadığını ifade etti.

Grubundan memnun olduğunu, herkesin ödemesini düzenli yaptığını belirtti.

5. 10 EYLÜL 2004/CUMA

Diyarbakır merkezde mikrokredi üyelerine verilen atölye çalışması esnasında iki üye ile daha görüşme yapılmıştır.

I.Görüşme

Nazlı 30 yaşında, sekiz yıllık evli, bir kız, iki erkek çocuğu var. Çocuklarının en büyüğü sekiz yaşında. Ortaokul mezunu, ayrıca biçki-dikiş, çiçek yapımını da öğrenmiş. Şu aralar dışarıdan lise okuyor. Kocası inşaatta çalışıyor. Diyarbakır, Bağlar Mahallesi'nden, grubunda merkez şefi. Mikrokredide onuncu ayı.

Mikrokrediyi bir arkadaşı ile ortak olup kuaför dükkanı açmak için istediğini belirtti. Nazlı'nın sözleriyle önceleri kocası "kızmıyor", ancak akrabalardan gizli iş yapmak durumunda kalıyor. Durumun öğrenilmesiyle kaynanası ve görümcesinin

"beyini kışkırttıklarını", kaynanasının oğluna "kızmaya geldiğini", hatta "öğretmen olan gelinin bile karşı çıktığını" söyledi.

"Mikrokrediyi sana mı, kocana mı vermeleri daha iyi olurdu?"sorusunu "kocam alsaydı da boşa harcardı" sözleriyle cevapladı. 400 milyon kredi aldığını, 200 milyonu ile el işi için malzeme aldığını, kalan 200 milyonu ile de kuaföre malzeme (makyaj seti, fön vs) aldığını söyledi.

Sabah saat 6'dan zaman zaman akşam 11'e kadar kuaförde olduğunu ifade etti. Çalışma yoğunluğu ve kazanmaya başlamasıyla ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olup olmadığı sorulduğunda şöyle cevapladı: "Eskiden kocam sofradan yemeği getirmezdi... Hasta olduğumda hastaneye gideceğim zaman 'çocuğa bakar mısın?' dediğimde 'Çocuğun elini tut, git' derdi. 'Gezmeden başka bir şey yapmıyorsun' diyordu. Şimdi çocuklara bakıyor, yemeklerini koyuyor. Kaynanam falan da değişti. Mesela artık saçlarını yaptırmaya bana geliyorlar."

Geleceğe ilişkin düşünceleri sorulduğunda kendine güvendiğini, 800 milyon daha almak istediğini belirtti. Şu anda kazancını çocukları, kuaför dükkanı ve kendi ihtiyaçları için harcadığını belirtti.

Grupta ödeyememe durumundaki tavır sorulduğunda "o zaman kocasından alırız" cevabını verdi.

II. Görüşme

Türkan 24 yaşında, 8 yıldır evli, 8 yaşında bir kızı var. Hanede üç kişiler. Kocası çalışmıyor, trafik kazası sonucu sakat kalmış. Türkan daha önceleri zaman zaman el işi yapmış. Şu anda kirası 60 milyon olan bir evde oturuyor.

Mikrokredide sekizinci haftası olduğunu, 500 milyon aldığını, bununla yazma, boncuk ve ip aldığını ve bir tanesini beş, altı milyona komşularına,ya da dükkanlara sattığını söyledi. Kocasının mikrokrediye "sen bilirsin" sözleriyle tepki verdiği öğrenildi. Parayı aldığı için memnun olduğunu belirtti. "Krediyi kocana mı yoksa sana mı vermeleri daha iyi?" sorusunu "bana versinler, evi zaten ben yönetiyorum", sözleriyle cevapladı. Kazancını kendisinin kullandığını, durumunun eskisine kıyasla daha iyi olduğunu ve mikrokrediye devam etmeyi düşündüğünü

belirtti. Durumunu şu sözlerle pekiştirdi: "Daha önce sinir hastası olmuştum, şimdi daha iyi...".

Haftalık toplantılara ilişkin olarak kocasının tepkisi sorulduğunda " 'Ne malum toplantıya gittiğin...Başbakanı geçmişsin, başbakanın bu kadar toplantısı olmaz' diyor, 'ben de gel istersen inanmıyorsan' diyorum" cevabı alındı.

Haftalık ödeme yapamadığı olursa nasıl hissedeceği sorusunu "Kendimi çok düşük hissederim, mutlaka veririm."

KAYNAKÇA

Aart Scholte, Jan (2000), "Globalization and Equity", **41st Annual Convention of the International Studies Association**'da sunulan bildiri , Los Angeles, 4-18 Mart.

Ahmed, Syed Masud, Mushtaque Chowdhury, Abbas Bhuiya (2001), "Micro-Credit and Emotional Well-Being: Experience of Poor Rural Women from Maltab, Bangladesh", **World Development**, vol. 29, no. 11, 1957-1966.

Arın, Tülay (1998), "Sosyal Hakların Emek Gücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri", **Dünya'da ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi Bugünü ve Geleceği Sempozyum Bildirileri**, TMMOB-EMO, İstanbul, 318-338.

Ayman Güler, Birgül (2003), "Yönetişim: Tüm İktidar Semayeye", **Praksis**, Sayı 9, Kış-Bahar, 93-116.

Boserup, Ester (1990), "Economic Change and The Roles of Women", Irene Tinker (ed.), **Persistent Inequalities: Women and World Development**, New York: Oxford University Press, 14-27.

Bunch, Charlotte, Roxanne Carrillo (1990), "Feminist Perspectives on Women In Development", I. Tinker, (der.), **Persistent Inequalities: Women and World Development**, New York: Oxford University Press, 70-82.

Boratav, Korkut (1987), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Brenner, Johanna (1990), "Feminist Political Discourses: Radical versus Liberal Approaches to the Feminization. of Poverty and Comparable Worth", K. V. Hansen, I. J. Philipson (der.), **Women, Class, and the Feminist Imagination: A Socialist-Feminist Reader**, Philadelphia: Temple University Press, 491-507.

Chossudovsky, Michel (1999), **Yoksulluğun Küreselleşmesi IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, İstanbul: Çivi Yazıları.

Çam, Sürhan (2002), **"Neo-liberalism and Labour Within the Context of An 'Emerging Market'Economy-Turkey"**, Capital & Class, **77, 89-114.**

Çulha Zabcı, Filiz: 2002
"Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58 (1), 215-239.

DİE: 2004
2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, Sayı B.02.1.DİE.0.11.00.03/906-62, 13.02.2004, http://www.die.gov.tr

Ecevit, Yıldız (1998), "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler", F. Özbay (der.), **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamdaki Değişimler: Türkiye Örneği**, İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 3-77.

Eraydın, Ayda (1999), **Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Eraydın, Ayda (1998), "Ekonomik Başarının Yükünü Üstlenenler: Dış Pazarlarda Rekabet Gücü Kazanan Konfeksiyon Sanayinde Kadın Emeği", Ferhunde Özbay (Yay.Haz.), **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye Örneği**, İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 105-146.

Ertürk, Yakın (1993), "Girişimcilikte Örgütlü Dayanışma Yaklaşımı: Hindistan'dan Bir Örnek", Altınel, Aypar (Yay. Haz.), **Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli. Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara: Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi, Yayın No: 74, 43-48.

Fukuyama, Francis (2001), "Social capital, civil society and development", **Third World Quarterly**, Vol 22, No 1, 7-20.

Goetz, Anne Marie, Rina Sen Gupta (1996), "Who Takes the Credit? Gender, Power, and Control Over Loan Use in Rural Credit Programs in Bangladesh", **World Development**, vol. 24, no. 1, 45-63.

Göymen, Korel (2004), "Yönetişimi Uygulamaya Mecburuz (Röportaj)", **Sivil Toplum: Düşünce ve Araştırma Dergisi**, 02 (6-7), Nisan-Eylül, 67-76.

Grootaert, Christiaan (2001), "Does Social Capital Help The Poor?- A Synthesis of Findings From TheLocal Level Institutions Studies in Bolivia, Burkina Faso and Indonesia", **World Bank, Local Level Institutions Working Paper**, No.10, 22814.

Gruffydd Jones, B. (2001), "Explaining Global Poverty: A Realist Critique of the Orthodoxs Approach", **Journal of Critical Realism**, vol.4, no1, 2-10.

Güzelsarı, Selime (2003), "Neoliberal Politikalar ve Yönetişim Modeli", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 36, Sayı 2, Haziran, 17-34.

Haider, Raana (1996), **Gender and Development**, Cairo: The American University Press.

Harvey, David (1993), "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Toplum ve Bilim**, Sayı 56-61, Bahar, 83-92.

Harvey, David (1997), **Postmodernliğin Durumu**, İstanbul: Metis Yayınları.

Hassan, M. Kabir, David R. Tufte (2001), "The X-Efficiency of a Group-Based Lending Institution: The Case of Grameen Bank", **World Development**, vol. 29, no. 6, 1071-1082.

Hattatoğlu, Dilek (2002), "Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev Eksenli Çalışma", Özdek, Yasemin (der.), **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ankara: TODAİE, 303-316.

Işıklı, Alpaslan (1994), "Özelleştirme ve Sendikalar", Polatoğlu, Aykut (der.), **Özelleştirme Tartışmaları**, Ankara: Bağlam Yayınları, 89-105.

İnsel, Ahmet (2001), "İki yoksulluk tanımı ve bir öneri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 89, Yaz, 62-72.

Jackson, Cecile (1998), "Rescuing Gender From The Poverty Trap", C. Jackson, R. Pearson (der.), **Feminist Visions of Development-Gender Analysis and Policy**, London and New York: Routhledge: 39-64.

Jaquette, Jane S. (1990), "Gender and Justice in Economic Development", Irene Tinker (ed.), **Persistent Inequalities: Women and World Development**, New York: Oxford University Press, 54-69.

Joekes, Susan (1998), "Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadının Statüsü: Türkiye için Dersler", F. Özbay (der.), **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamdaki Değişimler: Türkiye Örneği**, İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 2-29.

Khandker, Shahidur R. (1998), **Fighting Poverty with Microcredit: Experience in Bangladesh**, Washington: Oxford University Press.

Koray, Meryem (2000), **Sosyal Politika**, Bursa: Ezgi Kitapevi.

Ledgerwood, Joanna (1998), **Sustainable Banking with the Poor Microfinance Handbook: An Institutional and Financial Perspective**, Washington D.C.: World Bank.

Levidov, Leo (1996), "Women Who Make The Chips", P. Ghorayshi, C. Bélanger (der.), **Women, Work and Gender Relations in Developing Countries: A Global Perspective**, Westport: Greenwood Press, 42-55.

Özbay, Ferhunde (1995), "Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme", Ş. Tekeli (der.), **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 129-158.

Özdek, Yasemin (2002), "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskacında İnsan Hakları", Y. Özdek (der), **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ankara: TODAİE, 1-44.

Özkan, Funda (2004), "Soros'tan Diyarbakır'a 200 bin dolar", **Radikal**, 09 Eylül.

Özveri, Murat (2003), "Yoksulluğun Yönetilmesi ve Sosyal Güvenlik Hakkı", **Praksis**, Sayı 9, Kış/Bahar, 321-336.

Özveri, Murat (2004), "Yoksulluğun Özgürleştirdiği Çocuklar", **Radikal İki**, 29 Ağustos.

Polatoğlu, Aykut (der.) (1994), **Özelleştirme Tartışmaları**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Procacci, Giovanna (1991), "Social economy and the government of poverty", G. Burchell, K. Gordon, P. Miller, (der.), **The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault**, Chicago: The University of Chicago Press, 151-168.

Rahman, Aminur (2001), **Women and Microcredit in Rural Bangladesh: Anthropological Study of the Rhetoric and Realitiesof Grameen Bank Lending**, Colorado: Westview Press

Rahman, Aminur (1999), "Micro-credit Initiatives for Equitable and Sustainable Development: Who Pays?", **World Development**, vol. 27, no. 1, 67-82.

Rankin, Katharine N. (2001), "Governing development: neoliberalism, microcredit, and rational economic woman", **Economy and Society**, Vol.30, Number 1, February, 18-37.

Rankin, Katharine N. (2002), "Social Capital, Microfinance, and The Politics of Development", **Feminist Economics**, 8 (1), 1-24.

Savran, Gülnur, Nesrin Tura (der.) (1992), **Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, İstanbul: Kardelen Yayınları.

Scott, Catherine V. (1995), **Gender And Devlopment: Rethinking Modernization and Dependency Theory**, London: Lynne Riener Publishers.

Sönmez, Mustafa (2002), **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenol-Cantek, F. (2001), "Fakir/haneler:Yoksulluğun 'ev hali'", **Toplum ve Bilim**, 89, Yaz, 102-131.

Şenses, Fikret (2002), **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tatar-Peker, Ayşe (1996), "Dünya Bankası: 'Büyüme' söyleminden "iyi yönetme söylemine", **Toplum ve Bilim**, 69, Bahar, 6-61.

T.B.M.M. (2003), **T.B.M.M. Tutanak Dergisi,** Dönem 22, Yasama Yılı 1, Cilt 21, http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b104m.htm

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı (2003a), **Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik ve İşsizlikle Mücadelede Çözüm Mikrokredi Uygulaması**, Türkiye Sorunlarına Çözüm Serisi No: 3, Ankara.

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı (2003b), **Zenginliğin Yaygınlaştırılması İçin Mikrokredi Uygulaması**, Türkiye Sorunlarına Çözüm Serisi No: 10, Ankara.

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı (2004a), **Yoksulluğun Azaltılması İçin Türkiye Grameen Mikrokredi projesi Mikrokredi Projesi Uygulama Esasları**, Mikrokredi Serisi No: 1, Ankara.

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı (2004b), **Yoksulluğun Azaltılması İçin Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi Mikrokredi Eğitim Rehberi** , Mikrokredi Serisi No: 2, Ankara.

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı (2004c), **Yoksulluğun Azaltılması İçin Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi Mikrokredi Proje Çalışanı Eğitim Süreci (Sorular)**, Mikrokredi Serisi No: 4, Ankara.

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı (2004d), **Yoksulluğun Azaltılması İçin Türkiye Grameen Mikrokredi Projesi Mikrokredi Proje Çalışanı Eğitim Süreci (Cevaplar)**, Mikrokredi Serisi No: 1, Ankara.

World Bank (1999), "Gender, Growth, and Poverty Reduction", **Findings**, February, No 22127.

World Bank (2000), **Entering the 21st Century-World Development Report 1999/2000.**

Yeldan, Erinç (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yoksulluğu Önleme Stratejileri: Sivil Toplum Kuruluşları Diyaloğu (1998), İstanbul: TESEV.

Yunus, Muhammad (2004), **Grameen Bank At A Glance**, Bangladesh: Packages Corporation Limited.